

KA MARIANG HA UKHASI
bad
KI PURINAM PURISKAM

26521

Dr. K. Dhirendro Ramsiej

Library
donated to college library

14/10/14

Ka Mariang Ha U Khasi
Bad
Ki Purinam Puriskam

Da

Dr. K. Dhirendro Ramsiej

Principal
Shillong College
Shillon g- 3

2014

SHILLONG COLLEGE LIBRARY	
Acc. No.	26521
Call No.	895 / RAM. 20
Price.	30/-
Date	

(Ia ka hok longtrei la bat tyngkai da u Nongthoh)

Sienshon banyngkong - 1992

Sienshon ba-ar 2014 (Edited and Enlarged)

La pynmih da ka :

RI KHASI BOOK AGENCY

(Book Seller, Whole Seller & Publisher)

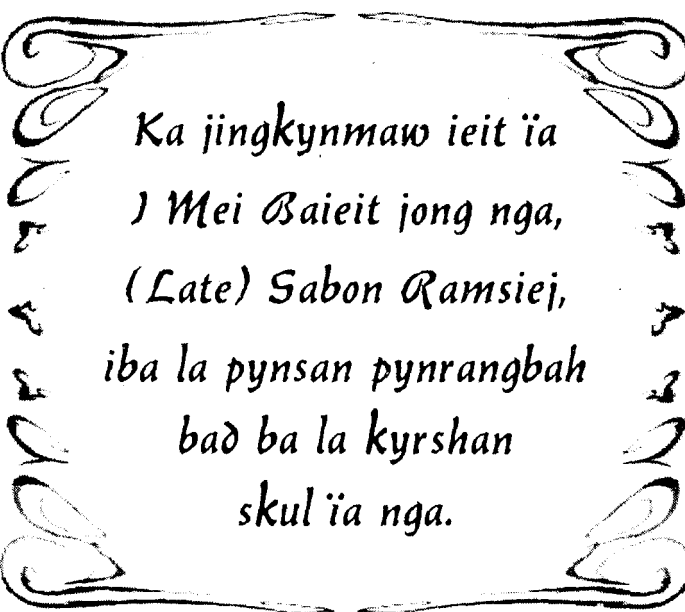
Elibon Marbañiang Building

Mawkhar Main Road, Shillong - 1

Ph. 0364-2548413; 94363-04003

Email: *khasibookstall@yahoo.in*

La shon ha : Melgor Printing Press.

*Ka jingkynmaw ieit ia
1 Mei Baieit jong nga,
(Late) Sabon Ramsiej,
iba la pynsan pynrangbah
bad ba la kyrshan
skul ia nga.*

Jingkdew

Lynnong		Sla
	Ka Pashat 'Waidong	--- (i)
	Khyndiat Shaphang U Nongthoh	--- (iii)
	Jinglamphrang	--- (xii)
Lynnong - I	Ka Kolshor bad ka Mariang	--- 1
Lynnong - II	Ka Mariang ha ka rukom pyrkhat	
	U Khasi	--- 28
Lynnong - III	Ka Mariang ha U Hume Rigveda	
	bad ki Khasi	--- 57
Lynnong - IV	Ka Mariang Ha ka rukom Pyrkhat u Hegel	--- 84
Lynnong - V	Ki Purinam-Puriskam ba Nga ieit	--- 91
	1. Ka Lyngdoh Marshilong bad u Tynriang	
	2. U Mawlieng	
	3. Ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang	
	4. Ka Kriah Sapja	
Lynnong - VI	Jingpynkutnia	--- 106
	Bibliography	--- 116

Ka Pashat 'Waidong

Ka jingtrei u Dr. K.D. Ramsiej kaba u la ai kyrteng, ***Ka Mariang Ha U khasi Bad Ki Purinam Puriskam*** ka paw kum u soh na u symbai uba speh ha pneh ka mariang bad ha ki pubon ka ri Khasi. U briew uba la kjit la ksoh ia ka mariang basieng ha ki sngi ka jinglong khynnah u ioh nong ha kiba bun ki liang. Kiei kiei kiba u la iohi ki la pynproh ia ka mut ka pyrkhat jong u, kiei kiei kiba u la iashem ki la pynsan ia ka jingim jong u; bad kiei kiei kiba u la mad ki la seng ia ka thwei pyrkhat bajylliew ha u, ban pynkhrav ia ka mariang bad ban ieit thoiñ thoiñ ia ka. Na ka mariang, u Dr. K.D. Ramsiej ha ki sngi ka jinglong khynnah u la ioh ia ka met kaba khlaiñ, ki kti kiba tbit, ka jingmut kaba khriang, ka dohnud bakylluid bad ka mynsiem bashynrang. Don mo u khun 'riewspah ki briew uba im da ka dud bad ka ngap uba ka mariang ka ioh ban bsa bad ban hikai?

Haba la kilan tyngheh ia ka jingim ha ka mariang, ka mynsiem iakhun kam hun ban shong khoṛ. Ki latlat jong ki ummat bad ki mawramsong ka jingduk kim lah ban khanglad ia ka mynsiem ba la phrang bad ia ki kjat kiba stet ha ka jingiamareh thong. Tiap u la poi ha ki *college* bad *university* bad iit dorbin kumno pat ki 'riewstad ka pyrthei ki sngewthuh shaphang ka skulbah kaba ma u, u la pule myndang khynnah. Ka jingiohi u Dr. K.D. Ramsiej ka long ba ka jingshemphang u Khasi kam long satia kaba pyngkat. Ki nongpule kin da leh bha ban iohi ba une u nongthoh u don hok ban pyni nam ia ka jingshemphang ki longshuwa la pyrshah ki stad pyrkhat ka pyrthei shityllup. Pynban u nongthoh u bynñiaw ia ka jingdum kaba la tap da ka jinglalot bad ka jingrhah spah u Khasi mynta, haba ryngkat bad u dkhar u lynkien ki la nud ban thombor ia ka durkhmat ba ilup ka mariang bad ban khura ia ka metbah

bad ki um bakyntang jong ka. Dei na kane ka daw, u la sei madan
 ia kane ka jingtrei ban kynpham ia ki khun ka ri ban sangeh noh ka
 jingleh tohmet ia ka mariang kaba long ka jingynlong U Blei, ha
 kaba u la buh ia u khun bynriew bad ia ki kynja ba-im baroh.

Kane ka jingtrei ka la long u synñiang u bynhei ban
 pynriewspah ia ka literashor Khasi bad ruh u soh pyni ia ka
 jingshemphang u Khasi ha ka pyrthei. Nga ia kubur lem ba ka
 mariang ka long ka kmie ki kynja ba-im, ki bakhiah basnoh ha
 pneh jong ka. U Khasi u la im ha kine ki lum pyngngad ba ithiang,
 da ki um kiba tngen bad ka lyer kaba sieng, ka la dei keiñ ka pali
 ki longdien mynta ban sumar kylliang ia ki; bad ban pynshai ha ka
 pyrthei ia ki snap kyrpang ba ka jaitbynriew ka don.

Na University bad pubon Khasi-Pnar

Mawlynnai ngin sei, pyrthei kan shai kdar.

Nga kyntu, bad kitbok kitrwiang ia u nongthoh ba un nang
 sei ia ki jingtrei bakynsai jong u, lehse kiba kham khraw ia kaba
 mynta.

Khublei Shibun.

Date Shillong

The 13th June, 2014.

Dr. D.R.L. Nonglait
President

Khasi Authors' Society, Shillong

Khyndiat Shaphang U Nongthoh

La kha ia u Nongthoh ha ka snem 1958 ha ka shnong Sakwang, South West Khasi Hills District ha ka longiing ka bym pat nang thoh nang pule. I kpa jong u i (L) Klikshon Kharjahrin iba la khlad noh ha ka snem 1966 haba u dang dap 8 snem eiei bad I kmie jong u i (L) Sabon Ramsiej i la khlad ha ka 28.07.2007 ynda i la dap 85 snem eiei. Ka jingduk jingjynjar ka la lyngshop ia ka iing jong ngi ha kaba i mei i la dei ban kit bad bsa marwei ia ki hynriew ngut ki khun. I Kong Merit i hynmen kynthei marwei i la iarap trei kper trei lyngkha ia i mei. Arngut ki hynmen shynrang i Bah Kolendro bad Bah Drolen ki leit ap masi sha lum. Une pat u peit ia arngut ki para u Woren (bam kwai ha dwar U Blei) bad u Molen ryngkat bad ka shetja ha iing.

Kum u khynnah nongkyndong u la leit ap masi mynsngi bad u la leit skul mynstep haduh ban da pass ia ka Klass III. Wat haduh mynta u ju kynmaw ia ki por jinglong khynnah kiba long ki sngi kiba sngewtriem ban kiew ia ki riat bad ban ngam ia ki khlaw kiba kynjah ryngkat bad ki blang ki masi hapdeng ka jingkhriat bad ka jingther u slap ka lyiur. Ki don ruh ki jingkyndong kiba sngewthiang bad sngewieit ha ka por ba ia rwai tangnohle, put la byrhap bad ia mareh ia ki lum ki wah kiba khuid ba pyngngad khlem jingpyrwa eiei. Ngieit bad sumar bha ia ki jingri bad ngim kwah ia ki jingri ba kin jah ne hap ha riat ne hapoh thliew krem. Shuh shuh ka por khynnah ap masi ka long ka por pynsah kynmaw ieit ia ka jingiaid tawiar ki saw aiom jong ka pyrthei ka mariang namar kine ki aiom ki sakhi ia ka jingiadei u khun bynriew bad ka Mei mariang. Ngieit ia ka jingtyrkhong um bad jingspeh lung jong ki dieng ki siej jong ka pyreni, ka jingshit bad jinghap slap jong ka lyiur, ka jingpyngngad ka lyer iwbihi ka synrai bad ka jingkhriat thah ka

myntlang. Une u khun ka mariang u ioh mad ia ka eh ka shon bad u ioh lehkmien ruh ia ka jingbuh beit ha ki saw aiom jong ka snem. U ju phohsniew bad kynmaw ia ki jingjia jong ka jinglong khynnah bad teng teng u mutdur kumba ong u myllung Soso Tham “Sa shisien pat nga kwah ban long u khynnah”. Ban long khynnah ka long ban im shisur, ban mareh bad rynsied ia ki lum ki wah khlem pang khlem khuslai bad ban ring mynsiem ia ka er pyngngad ka Mariang.

Da ka said une u nongthoh u ioh lad ban leit skul, u leit shong skul ynda u la kwah hi haba u la dap 9 snem ka rta. Ki nonghikai jong u I Babu Stingdro Ramsiej bad Babu Swikliten Kharjahrin ki la pynshong Klass I shisyndon namar u la heh ka rta la kumba 10 snem eiei. Ynda u la pass ia ka Klass III u la angnud ban leit pule shuh shuh hynrei I mei bad ki hynmen ki la ong ba kim lah kyrshan skul shuh ia u, u la dei ban iarap trei lyngkha noh namar ba I bahdeng Kolendro in dang bteng ka leit skul bad ha ka juh ka por ba im da shait da khlain bha naduh ba I dang rit. Ka iing kam lah kyrshan skul ia baroh arngut, u para u dei ban pep skul noh. Kane ka jingrai jong ka iing ka la pynshaiong hi ngaiñ ia une u nongthoh. Um nang leh eiei shuh sa tang ka jaw ummat bad lynga pisa jingmut.

Hadien katto katne sngi ba ki para ba ia leit skul lang ki la sdang leit rung klass, u la pynpaw biang ia ka jingangnud bashisha ban ioh leit skul bad ban pyndep tang ia ka Klass IV. U la kyrpad ia i Mei bad ia ki hynmen ba kin ailad tang shisnem ban leit skul sngi bad u la kular ruh ban trei shitom da kaba un khie thiah dang step phyrngap ban pule kot bad ynda la mih sngi u sa trei ha kper haduh ka por leit skul; janmiet ruh tang mar ia poi sha iing un bam ja sngi bad leit puh kper puh ktieh bad thohdieng iap; bad mynmiet u pyndep ia ki kot ki sla. Ki dkhot jong ka iing ynda ki la iohi ia ka jingkut jingmut baskhem bad ka jingkwah shongskul naduh ka dohnud ki la ailad ia u ba un leit pule tang shisnem ha ka San

Balang M.E. Skul Jakrem. U la leh kumba u la kular baroh shisnem lynter. Ki kam baroh ki la dep lut bad u la kham pass bha ma u ban ia kiwei ki para khynnah skul napoh shnong. I Meï bad i hynmen baar i Bah Drolen ki la kular ban kyrshan skul biang sa katto katne snem na ka daw ka jingminot bad ka jingpass bha jong u.

Ha ka por shuti tlang, ngi ju leit bylla kitnong na Lawbah shaduh Hat Mawdon bad Hat Ryngku namar ki don ki kur kiba shong shnong ha Lawbah bad la leit bylla surok ruh de. Ha kawei ka sngi sah kynmaw ngi la leit kitnong shaduh Hat Mawdon. Une u la kitnong da u ktung bad i Bah Polanding Sohphoh i kitnong da u kwai im, ynda poi ha shiteng u thiep riat Mawdon namar ka jingjaw syep palat, la lap sa ka thngan tyrsaw. Kum ha kata ka por ngi la ïa kylla miawwa baroh arngut ha kaba ngim banse ban ïa khlóng ktung bad bam, hadien kata sa u kwai im ngi ïa ktha tang ban lait ka iap tyrsaw haduh ban da poi ha Lawbah ha ka por iongreiñ ryngkat bad ka shongthait arted lynti.

Haba u la pass ia ka Klass VI, u la leit pule skul miet noh ha Mawkhar Christian High School, Shillong ia ka Klass VII ryngkat bad I Bahdeng iba pule ia ka Klass IX. Ngi la shongwai ïing ha Golflink bad mynsngi ngi la leit bylla thohdieng iap na sha Umsaw Mawtawar, Mawdiangdiang bad Mawiong bad wan die ha Iewduh. U kynmaw ba ka snem 1974 ka dei ka snem rem khaw; kiba duk bad ki nong bylla sngi ki bamja tang khyndiat bad ki ialeh ban bam da u ata pulum. Ha ka juh ka snem 1974 la pynkylla noh ia ka por long skul na ka por mynmiet sha ka por mynstep. La jan baroh ki skul miet ha Sor Shillong ki la pynkylla noh sha ka skul step namar ka la sdang wan ka juk bym shngain shuh ha ka leit ka wan. Ngi ruh ha ka jaka ban leit thohdieng iap, ngi la leit bylla surok noh ha Demseiñiong – Nongmynsong, bylla puh kper, thung phan, trei misteri bad kiwei kiwei. U la pass bha ia ka Klass VII bad u la leit

phai noh sha shnong namar ba i Bahdeng im da shait da khlain bha. U la leit pule noh ia ka Klass VIII ha Maharam High School, Mawkyrwat bad da ka jingtrei shitom bad trei bylla artad u la pass ia ka HSLC Selection Test 1977 na St. Dominic Savio High School, Mawkhar bad u la ialeh bad pass ia ka HSLC Examination 1978 na Islamia High School, Shillong ha ka Third Division.

Ka iing baroh kawei ka la sngewkmen bad sngew phuhmat ia ka jingpass Matric jong u namar u la long u soh nyngkong ha kato ka por hapoh shnong u ban pass ia katei ka kyrdan. Da ka jingbtin kynti i (L) Rev. F.N. Roy Tiewsoh, la phah pule ia u ha Union Christian College, Umiam Khwan da kaba khmih lynti ba un kham tbit ha ka jingpule bad ha ki kam niam. Ki sngi kiba sdang hapoh College ki long kiba pynshaiong ia u. u khynnah ba wan na nongkyndong u duna shibun ha ki liang baroh, um da nang ban kren phareng la kum u moina bym pat pait shkor, um da sngewthuh bha ia ki jingpynbna bad ki jinghikai (Class Lectures) bad don katto katne ki para klass Mizo ba ki ju rkhiie haba u kren phareng. Don pat kiba iarap bad ai mynsiem ia u khamtam eh u Ballin Berma u roommate na Tripura uba ai sngewbha da ki jaiñ ia u. Kine kiei kiei ki long ki jinghikai bad ki mawjam ia u. U la ia shim bynta ha kaba pyniasoh kum u cadet NCC, dkhot jong ka College Choir bad ha ka sports & games. U la long u nongiamareh thong (long distance runner), u long nyngkong ha ka Cross Country Race bad Felt Race jong ka college. Hadien ka Promotion Exam, ki nonghikai bad ki para khynnah Klass ki la kham ithuh ia u. U la pyndep ia ka P.U. (Arts) Examination 1980 ha ka Second Division.

Ka jingiohlad ban shong skul ha UCC ka la long ka jingkyrkhu ia ka jingim jong u. U la sah ha High Hall Hostel bad u ju leit khreh kot bad ia id pyngngad ha ki ranab lum haduh college peak bad nangne u iohi ia ka jingithiang ka pung Umiam bad ka jingjyrngam ki ranab Lum Diengiei kaba la pynkyndeh mynsiem ia u ba un kham ieit bad kham jan sha ka Mei Mariang. Hangne ha college

ka don ruh ka jingsngew shi iing shi para hapdeng ki nonghikai bad ki para khynnah skul. Dei hangne ba u la ioh pule ia ka Logic bad ka Philosophy bad u la pass bha ruh ia ka ha ka Eksamin kut snem. U la ia kynduh bad ialong paralok bad I (L) Tbn. Tberson M. Mylliēm Umlong, Assistant Librarian iba hadien pat i la long u Kfi jong i lok jong u i Kong Istilian M. Mylliēm Umlong. U la ioh ia ka jingai mynsiem na i bad u la leit trei bylla bad i ha ki sngi shuti ha Mawlyndep. Wat haduh mynta u ju pynshlur ia ki khynnah skul ban rung Klass ha UCC khnang ba kin mad ia ka jingim khynnah skul ba paka. Dei hangne u la kut jingmut hi triang ban pyndep ia ka M.A. bad la kumno kumno ban long Lecturer. U la buh skul ruh hangne ia ki 5 ngut ki khun kynthei jong u khnang ba kin ioh mad ia ka jinghikai bad ia ka jinglong khynnah pule ka ban ialam lynti ia ka jingim jong ki lada ki pule ha kano kano ka jaka khlem jingwit namar ki la ia id lyngba (experienced) na UCC.

Na ka daw ka jingbym pat don Honours Course ha ka subject Philosophy ha UCC u la wan rung Klass noh ha Shillong College, Shillong ha ka snem 1980 – 82 bad u la sah hapoh Meghalaya Govt. Tribal Hostel, Laitumkhrah. Hangne ruh u ioh ia ka jingiadei bajan bad ki nonghikai khamtam eh ha ka Philosophy Department namar u don tang marwei hi ha ka Honours Klass ha kato ka snem. U la long u NCC Cadet bad shim bynta ha kiba bun ki Annual bad Special Camps bad u la pass ia ka NCC “B” Certificate. U la ia shim bynta ha ki Long Distance Race jong ka Inter College NEHU bad u la jop ha ka kyrdan balai ha ka jingmareh thong 5000 M Race bad 10000 M Race ha Dimapur ha ka snem 1981. U la pyndep ia ka B.A. (Hons) ha ka Second Class. Tang mar ia dep ialeh ia ka eksamin u la leit trei bylla bad u la ioh Klass ha ka M.A. ha ka snem 1982. Hangne ha University ruh u ioh ia ka jingshaniah na ki nonghikai bad ki para nongiapule bad u la pass ha ka High Second Class.

Khlem pynlehnohei ia ka por shongskul ha ka snem 1984 hi u la pule biang sa ia ka M.Phil course work bad u la pass ia ka. U la thoh ia ka Thesis/ Dissertation halor “Khasi – Pnar Concept of Nature” hapoh ka jingkhmih i Prof. (Mrs) Sujata Miri. Kum u khun ka Mariang u la jied ruh ia kane ka jingpule Research work kaba ia dei bad ka mariang. U la ioh ruh ia ka Junior Fellowship na ka Himalayan Eco – Development Project hapoh ka jingpeit hi i Prof. (Mrs) Sujata Miri. Katba u nang dem bad thoh thesis u la leit pynlong (organized) ban seng noh la ka jong ka college ha ka thaiñ Mawkyrwat namar ka jingdonkam jong ki paidbah ryngkat bad ki samla bad ki riew rangbah ka area. Haba kiba bun ki balang ki la sngew ia mynjur, la khot bad pynlong ia ka jingialap paidbah (public meeting) ha ka 11.01.1985, la rai ban sdang noh ia ka college bad jer kyrteng Ka Sngapsing Syiem Memorial College, Mawkyrwat ban pynsah kynmaw ia u Syiem bakhraw bad bastad ka Hilma Maharam Syiemship U Sngapsing Syiem (Raja). La jied ia u Bah Rowell Lyngdoh MLA kum u President, bad ia une u nongthoh kum u Secretary, ia u Bah Niangdro Syiemiong kum u Financial Secretary bad ia u Rev. S.I. Iawphniaw kum u Joint Secretary, bad la plie ia kane ka college ha Maharam High School da u Dr. R.C. Laloo, Education Minister ha katei ka por.

Une u nongthoh u la shimti ia ka kam kum u Principal ba nyngkong (Founder Principal) naduh ka 1st March 1985. Da ka jingiatreilang ki dkhot ka Governing Body bad ki paidbah la lah ban pyniaid shaphrang ia ka college bad tang hapoh shisnem la ioh ia ka affiliation na ka North Eastern Hill University ha u July 1986. Ka sorkar Meghalaya ruh lyngba ka Education Department ka la ai jingiarap Adhoc Maintenance Grant – in – aid ia ka college naduh u December 1986 ter ter. La lah ruh ban pynlong Centre of Examination naduh ka snem 1987 ter ter bad ka college ka la im bad ia id shaphrang.

U la pyndep ia ka Dissertation bad u la pass ia ka M.Phil ha ka grade 'A' ha u May 1987. Kum uba ieit ia ka jingpule (Lover of wisdom) u la angnud ban pyndep sa ia ka kyrdan Ph. D. U Blei u la plielad ia u bad u la shah jied ban long u Lecturer ha ka Philosophy Department, Shillong College, Shillong. Ka Sngapsing Syiem College ka la im bad ka la ioh jingiarap na ka Sorkar. Kumta u la iehnoh ia ka kam Principal bad u la leit rung noh ha Shillong College naduh ka 01.07.1987 kum u Lecturer. Kumba u la angnud u la sdang ban lum bad wad bniah (research) na ka bynta ka Ph. D. programme. Ha ka snem 1997 u la pyndep ia ka Final Registration jong ka Ph. D. halor ka Thesis kaba kyrteng "Thought and Reality: A Critical Study of Hagel" ha ka jingbtin lynti (guide) da u Prof. N. Malla. U la shimti ban pynbiang (submit) noh ha kaba kut jong u snem 2000 hynrei namar ba don ki kynrum kynram halor u guide bad ka Department ym shym la lah ban pyndep ia ka Pre – Submission Seminar. U la shu ap haduh ba ka iingbishar (Court) ka la bthah ia ka University ban leh ia kaba donkam. U la lah ban thoh bad ban pynbiang ia ki jingdonkam katkum ki kyndon ka University bad u la ioh ia ka Ph. D. Result ha u May 2008. U la shimti kum u Head ka Philosophy Department naduh ka 01.03.2009.

Ha ka 01.01.2011, ka Principal jong ka college i Dr. (Mrs) M.P.R. Lyngdoh i la shongthait bad la shaniah ha u Vice – Principal, Dr. M. Dey ban long u Acting Principal bad la pynbna laikam ia ka Post Principal. Une u la thep ia ka application da ka jingai mynsiem ki para nonghikai ia katei ka kam Principal. U la ialeh ia ka interview jong ka Secelction Committee kaba la long ha ka 24 – 05 – 2011, bad hadien jong ka recommendation ki dkhoh ka Selection Committee bad ba la pynbiang ia ki kot ki sla kiba ia dei bad ka Education Department, Govt. of Meghalaya, la thung ia u kum u Principal ka Shillong College bad u la shimti ia katei ka kam naduh ka 01.07.2011. U la pdiang sngur mynsiem ia katei ka kam

da ka jingsngewrit bad ka jingieit. U don ka mynsiem jingsngewtraí bad jingsngewkitkhlieh (sense of ownership and responsibility) ia ka kam namar u la long u khynnah skul bad u nonghikai jong ka. U da kwah shisha ban kyntiew ia katei ka college ba kan da long kawei na ki jaka pule kaba bit ba biang ia ki nonghikai, ki khynnah pule bad ia ki nongiatrei lang baroh.

U pynpaw ia ka jingsngewnguh ia U Blei uba la kyrkhu eh ia u bad ia ka iing ka sem jong u wat hapsedng ka jingtlot ba bun U ialam bad btin ia ka jingim jong u.

Ka jinglong dkhot bad ka jingiashim bynta ha kiwei pat ki kam:

1. U Founder Secretary, Nongpathaw Secondary School, Nongpathaw – 1989 haduh mynta.
2. U Member Academic Council, NEHU – 2006 haduh mynta.
3. U Vice – Chairman, District Selection Committee, West Khasi Hills, Nongstoin (1988 – 1990).
4. U Member Block Development Committee bad Block Selection Committee (1999 – 2012).
5. Non – Official Member, Meghalaya State Electricity, Shillong (1991 – 1993).
6. Dkhot ka Khasi Authors's Society, Shillong.
7. Headman, Nongpathaw village, Myllem Syiemship (1998 haduh mynta).
8. Member, Governing Body, Synod College, Shillong (2008 haduh mynta).
9. Member, Governing Board, John Roberts Theological Seminary, Mawklot, Upper Shillong (2011 haduh mynta).
10. President, Meghalaya College Teachers' College Association (MCTA), Shillong (2005 – '10).

11. Chairman, Joint Forest Management Committee, Nongpathaw Area (2007 – 2014).
12. Chairman, Area Employment Council, Nongpathaw Area, Shiliangum G.S. Circle (2006 haduh mynta).
13. Chairman, Cluster Resource Centre, Sarva Shiksha Abhiyan (SSA), Mawmih Area, (2003 haduh mynta).
14. President, Meghalaya College Principals' Council, Shillong (2013 haduh mynta).
15. Founder Secretary, Seven Huts Secondary School, Mawlai Umthlong, Shillong -17 (2001 haduh mynta) bad kiwei kiwei de ki kam imlang sahlang.

Jinglamphrang

Haba shu kren kyllum, ka ktien Mariang ka thew ïa kiei kiba long met jong ka pyrthei baiar kaba ïa mar pyrshah bad ka ktien 'Kolshor' ne kiei kiei kiba kynja mynsiem. Hynrei kane kam ïahap satia bad ka jingmut jong ka Mariang ha ki Khasi bad ha kiwei pat ki 'riewlum ba shaphang Shatei Lam-Mihngi jong ka Ri India. Kan long lehse kaba donkam ban kylli bad ban jubab ïa ka jingkylli ba la ka dei ne kam dei ha ka jingpyrkhat jong ki Khasi-Pnar shaphang kine kiei kiei bad ki jinglong bapher bapher ha ka Mariang ba ki long ar jait kiba ïa pyrshah. Nga la shem ba ym don jingïapher eiei hapteng ka pyrthei jong kiei kiei bad ka pyrthei jong ka Kolshor ha ki Khasi. Kawei pat kumba pynbud ïa kajuh kata ka long ba ka Kolshor jong u Khasi ka dei ban batai ha ki jinglong ba paw jong ka Mariang. Ngim lah ban sngewthuh thikna ïa ka jingmut jong ka Kolshor u Khasi khlem da sngewthuh ruh ïa ka Mariang jong u. Namarkata, ka jingmut ba paka jong ka Mariang ha u Khasi ka long ka jingmut kyllum jong ki Khasi bad Pnar kiba shong ha Meghalaya shaphang ka pyrthei bah baroh kawei. Kan kynthup ruh ïa ka jingpyrkhat jong ki shaphang u briew, U Blei bad ka Mariang.

Ha ka Lynnong ka banyngkong jong kane ka jingthoh jong nga, nga pyrshang ban pynshai ïa ka jingmut jong ki ktien 'Kolshor' bad 'Mariang'. Ia ka ktien Kolshor la batai kumne harum ha ka Encyclopaedia jong ka Philosophy. Ka Kolshor ka mut: (1) ka jinglong kyllum ne ka jingpynmlien ïa ka jingmut jingpyrkhat bad kaba don ka jingïadei kaba jan bad ka jingmut jong ka jinglong briew kaba janai. (2) ka jinglong kyllum jong ka jingroi ba shemphang bad ba hok ha ka imlang sahleng baroh kawei (3) ka metbah jong ka jingstad kaba ïadei

bad ka pyrkhat pyrdaiñ bad ka trei ka ktah. Bad (4) baroh ka rukom im kaba iadei bad kaba long met, ba pyrkhat bad ba kynja mynsiem jong kano kano ka imlang sahlang; ka Kolshor ka long kumba ka imlang sahlang ka long, ka long ka jingim kaba kynthup ia ka jingtip, ka jingngeit, ka jingstad, ka jinglonghok, ki rukom ki dustur bad ki aiñ ba iadei lang, ka pyrkhat pyrdaiñ, ki jingmlie, ki jingthmu bad ka thong jong ka jingim, ka niam ka rukom leh bad rukom bud ha ka imlang sahlang bad kiwei kiwei de. Ki riewstad jong ka imlang sahlang haba ki ruidlaiñ ia ka phang jong ka Kolshor kat kum ka jingsngewthuh jong ki teng teng ki batai ia ka Kolshor ba ka long ka kynja met bad teng teng pat kaba kynja mynsiem bad kumta ter ter. Ka Kolshor ha kane ka rukom, ka plie ia ka phang ka baiar jong ka jingim kaba don la ka jingthmu bad jingmut ba kongsan.

Ha kawei pat ka liang, ka Mariang ka ieng na ka bynta ka jingkheiñ lang ia kiei kiei kiba paw ha ka pyrthei bah. Ka kynthup ia baroh ki kynja met kum ki Lum Rit, ki Lum Bah, ki Wah, ki Dieng ki Siej, Met Bneng bad kiwei kiwei de. Ka Mariang ka long kum ka met ba im bad ba san kaba iaroi lang lem bad ka jingim bad ka bor pyrkhat. Katto katne ki ong ba ka Mariang ka long ka Kor ka Bor ba nylla kaba la pyniaid da ka jingstad Blei. Kawei pat ka jingbatai ka long ba ka Mariang kam long ban pynmih da ka jingmut lymne ka long ka bor ha ka kti u nongpyniaid, hynrei ka long ma ka hi ka met ba la buh ryntih ia kiei kiei baroh. Khamtam kaba iadei bad ka por, kaba ia ka jingroi jong ka la sngewthuh lyngba ki jingiasyriem jong ka jingsan jong ki jingthung jingtep bad ka histori jong ki briew.

Halor katei ka jingbatai haneng, ka jingkylli ba lah ban mih mynta ka long la u briew u long ka bynta barit jong ka

Mariang ne um dei. Ban buh ïa u briew ha pyrshah ïa ka Mariang ka long ban batai shai ïa ka jingïapher jong u kum ka bor sgnewthuh, ka rukom treikam bad ka mon laitluid, ha kaba ka Mariang ka duna ïa kine ki jinglong. Ban ñiew ïa u briew kum ka bynta jong ka Mariang ka long ban ïai bishar ïa ka jingbteng bad jingroi jong ki briew, ki mrad, kiei kiei kiba long met bad ki bym long met, bad ka ai jingmut ïa ka rukom im jong u briew kaba lah ban ïalam sha ka jingwad bniah ïa kiei kiei kiwei pat ki bynta jong ka Mariang. Kaba sngewtynnad ha kaba ka jingmut jong ka Mariang ka kynthup ruh ïa u briew, nangta ka long kaba ïa pyrshah ïa ki bor ba najrong. Ka jingmut jong ki bor ba na lyndet ka wan paw na ki jingjia kiba phylla, kiba long palat ïa ki bor pyrkhath briew bad ha lyndet ka Mariang. Hangne la shim pyrkhath ïa U Blei Uba long ka bor na lyndet kum Uba long hajrong ka Mariang bad Uba long ruh bad ka Mariang.

Ki Khraw pyrkhath bapher bapher lyngba ki juk bapher ki la pyrshang ban shim pyrkhath ïa ka jingeh hapteng ka jingïadei jong u briew bad ka Mariang kum ki jong u Aristotle, u Confucious bad u Spinoza ha kawei ka kynhun, bad ki jong u Galileo, J.S. Mill bad Paul Sears ha kawei pat. Ngan pyrshang ban batai lyngkot ïa ki ha kane ka jingthoh.

Ha ka lynnong kaba ar, nga la pyrshang ïa ka jingpharia ïa ka jingngeit u Khasi shaphang kiei kiei kiba long met (objects) jong ka Mariang ryngkat bad ki lad ban wad jingtip shaphang jong ka. Nga shem ba ha ki Khasi ym don ar jait ki kyrdan kiba ïapher hapteng ka Kolshor bad ka Mariang. Ki puriskam jong ngi ki pynjan ïa ka jingïaphylliew jingmut hapteng u briew bad ki sawdong sawkun jong ka Mariang. Ka jingïadei jong ki ka long kawei da kaba ïa ai bad da kaba ïashim bad kaei kaba ïadei ïa ka Mariang ka ïadei ruh ïa u

briew. Ki Khasi ki ñiew burom ña ki Lum, ki Wah, ki Khlaw Kyntang, ki Mawmot Mawbynna, bad kiwei kiwei de, kum ki Ryngkew ki Basa ha kaba ki pyneh rngiew na ki ksuid ki khrei kiba sniew. Ki jingthung bad ki mrad ki long ki nongïarap bad ki paralok ba donkam eh jong ki 'riewtymmen. Wat haduh kine ki sngi ba mynta ruh, ki Ding, ki Siej, ki Mrad ki Mreng, ka Sngi u Bnai ki don la ki jong ki dor ba ki ñai trei. Ki riewtymmen kum u Soso Tham, Victor Bareh bad kiwei kiwei ki sngewsih shibun ña kane ka jingduh noh ña ka jingïatylli hapteng u Briew, U Blei bad ka Mariang. Ka Mariang, ha u Khasi kam long ka Kor ba lah ban trei hi kumba la batai da ki riewstad saïan kum ki jong u Newton, Galileo bad kiwei pat hynrei ka kynthup ña baroh kiba long mynsiem bad don ka jinglong babha. La kumno kumno, ka jingdkut noh ka jingïadei hapteng ka Kolshor bad ka Mariang ka la urlong khamtam eh ha ki jaka ba la long Sor jong ka Meghalaya. Kane ka long ka jingpynjot kulmar jong u briew ña kiei kiei ki jong ka Mariang. Kane ka la pynlong ña u Myllung jong ngi u Bah Victor Bareh ban ñam sngewsih ha ka jingrwai jong u. "Ka Wah Umkhrah", kumne harum :

"Ki dieng ki siej ba kah syrngiew
 Ki law-kah tngen ka ri dymmiew
 Da kti u khun bynriew b'la ktah,
 Narud jong pha mynta ki jah,
 Te pha, ko Wah Umkhrah bapli
 Pha stait katba nangïaid ki sngi.¹

Uno uno um lah ban sngewthuh ña ka jingmut jong u Khasi ña ka Mariang lynda kdew ruh ña ka Niam Khasi. Ka Niam Khasi ka long kaba ngeit tang ha uwei U Blei, U Nongthaw ña ka pyrthei bad ña kiei kiei baroh. U long ka tynrai ña baroh bad dei ma U, Uba la buh ña ka jinglehniam leh rukom.

Ka long ka Niam tip-briew tip-Blei. Ka hikai ïa ngi kumno ban tip ba ïa ki parabriew bad ban burom ruh ïa ki namar ngi long ki jingthaw ba ïa ryngkat dor. Ka hikai ruh ïa ngi ym tang ban tip ïa u parabriew hynrei khamtam eh ïa U Blei Uba la thaw ïa ngi bad ba ngi dei ban kohnguh bad bud ïa ki hukum jong U. Namarkata, ngi dei ban ïa ieit, burom bad ïarap ïa u para jingthaw katba ngi dang im ha kane ka pyrthei shongbasa.

Ïa ka Niam Khasi la pynshong nongrim ha ki ar bynta - kita ki long ka Nia bad ka Jutang. U Khasi um ju leit sha U Blei khlem ka Nia bad ba U Blei hi ruh un nym shahshkor ïa u briew lynda u wan da ka nia ka daw kaba biang. Kano kano ka jinglehniam la pynshong nongrim ha ka nia ryngkat bad ka jutang ba U Blei U la buh. U briew u la wan sha kane ka pyrthei da ka bor U Blei bad U dei ban bud ïa ki jutang jong U Blei, kata ka long ba u dei ban im hok, leh hok bad kamai ïa ka hok katba dangim ha ka pyrthei khnang ban poi sha dwar U Blei.

U Khasi u im ha syndah jong ka Mei Mariang bad ka ruh ka im ha u. Ka Mariang ka ju ai mynsiem ïa u ba u dei ban im ka jingim kaba jop bad kaba nangkiew shaphrang. Ka Mariang ka long kum ka Kot Pule bad ka Spah jong ki jingtip baroh. Ka long ruh kum ka ïing ka sem, ki dawai dashin bad kum ka Kalendar ban ñiew ïa ki Sngi ki Bnai bad ki Snem. U briew bad ka Mariang kim lah ban ïakhlad da lei lei ruh em.

Ha ka lynnong kaba lai, nga la pyrshang ban pyni ïa ka jingïapher hapdeng artylli ki jingpyrkhat shaphang ka Mariang; kata ka long kaba kat kum u David Hume, u Philosopher jong ka ri Sepngi bad jong ka Rigveda, kawei na ki Kot Niam jong ka niam Hindu. U David Hume u la batai ïa la ka jingmut jong ka Mariang ha ka kot kaba kyrteng ka **"Dialogues Concerning Natural Religion"**. Ha ka ki rukom jong ka jingïatainia

hapdeng ki laingut ki nongtashim bynta, kita ki long, u Philo, u Cleanthes bad u Demea; (na kine ki laingut ka long kaba eh ban bishar bad ban rai ba uno u dei u nongmih bujli ia u David Hume). U Cleanthes u pyni ba kane ka pyrthei ka long kum ka kor ka bakhraw kaba kynthup shibun ki kor kiba khamrit kiba iatreilang ha la ki jong ki jong ki kam. Na kane lah ban ring jingmut ba ia kine ki kor la thawdur da u nongdro dur uba palat liam bad kham khraw ban ia ki jong ki briew, pynban ha ka jinglong kam long kaba iapher na ka jong u briew.

U Cleanthes u ianujor ia ka pyrthei bad ia ka kor kaba khraw. U kdew ba baroh naduh basdang haduh bakut ha ka Mariang ka don ka jingiasyriem ia ki jingthaw buit bad jingstad ba kynja briew. U tainia ba kumba ki jingmih ki iasyriem ia ki jingpynlong ne jingjia kumta ruh ki iasyriem iwei ia iwei pat. Nangne u ring jingmut bad pynkut ba u Nongshna ia ka Mariang u ia jan syriem bad ka jingmut u briew. U Philo u tainia ba ka hukum, ka jingbuh ryntih ia kiei kiei baroh, kam long kano kano ka jingpynshisha jong ka jingdro dur, tang ka jingshem ka pynshisha ba ka nongrim baskhem jong ka jingbuhbeit ha ka jingmut ym dei ha kaba long met. Kum kane ka jingpynshongnia ka lah ban long kaba artatien, kam long kaba da janai. Ka jinglong jong ka jingmut jong u briew bad ka jinglong jong ka jingmut jong U Nongpynlong ki long kiba iapher bak-ly-bak. Lada ngi khmih sawdong ia kane ka pyrthei bah, ngi lap ba don ka jingbymbiang bad bym shai naduh tynrai ha baroh ar la ha ki dak ki dur jong ka Mariang bad ha ka jinglong jong u Nongshna. Ban shu buh ha ki kyntien ba lyngkot ia ka jingmut jong kane ka jingpynshongnia ia kaba nga la pyrshang ka long ba tang na kiei kiei kiba paw shabar jong ka Mariang kumba ka long ngim lah ban pynshisha ia u Nongthaw bastad bad janai tam jong ka.

La kumno kumno ym shym la paw kano kano ka nia há ki Khasi hyndai bad pynshisha ïa ka jingdon ka jong U Blei ha ka nongrim jong kiei kiei kiba paw ha ka Mariang. Ha ki ka don ka jingïadei kaba jan eh hapdeng u briew, U Blei bad ka Mariang bad kaei kaba la bat lang ïa kine ha ka Niam Khasi ka long ka Hok ha kaba imat ka don ka jingïadei kaba bun bad ka Rta jong ka Rigveda.

Ngan kdew lyngkot katto katne ïa ki blei jong ka jingrwai ha ka Rigveda tang ban pyni ïa ka jingïaïaid lang, jingïadei dur bad ka jingmut jong ki Khasi. Ka jingthmu jong nga ka long tang ïa ka jingmut jong ka Rta. ïa ka Rita la pyni da ki Scholar ba ka dei kum ka aiñ jong ka Mariang bad jong ka jinglong hok. Ka long ba lyngba ka Rta, 'Ki Wah ki Tuid', 'Ka Step ka Mih bad ka long ruh ha ka jingïasoh bad ka Rta ba U Blei bad u briew ki ïoh ïa ka Bor Blei jong ki.

Kumjuh ruh, ka Hok ka long ka jingshisha ba don hapoh, ka tynrai bad ka tyllong jong u briew bad ka Mariang ha ka jingpyrkhat u Khasi. Ka Hok kam dei tang ka ktien kaba don ha ka jingmut, ka long kaba don met, kaba donbor bad kaba shisha. U Khasi u ju ong, "Nga wan sha kane ka pyrthei ban kamai ïa ka Hok". Hadien ba la ïoh ïa ka ngin sa leit sha dwar U Blei. Ka Hok ka long ka aiñ jong ka Mariang bad ka aiñ ba kynja mynsiem. Ka long ka aiñ ka Mariang namar ki sawdong sawkun ka Mariang ki trei kat kum ka Hok. Ka long ka aiñ Blei namar baroh ki briew ki kohnguh bad bud ïa ka. Ha kiwei pat ki ktien, ka Hok ka ïasyriem ïa ka Rta, kaba long ym dei tang ïa ka hukum ba kynja mynsiem hynrei ka long ruh ka aiñ ba ryntih jong ka Mariang. Ki Ryngkew ki Basa ki dei ban kohnguh ïa ka aiñ jong ka Hok. Bun ki riewtymmen ki ïohi ïa ka jingïasohlang hapdeng ka Hok bad ka hukum U Blei hynrei kim shym la pynrit ïa ki kawei ïa kawei pat. Ka hukum U Blei

ka ïa ïaid lang bad ka Hok, ka lah ban kheiñ ruh kum ka jingmih na ka hynrei ym lah ban pynrit sha ka. U Blei U ai jingmut ïa u briew ba u dei ban leh hok kaba long ka jingïohi uwei pa uwei u briew, naba kumta un ïoh rung sha ka ïing U Blei hadien ka jingïap. La kumno kumno, lada ngim lah ban shim ïa ka jingkohnguh sha ka hukum U Blei kumba ka lynti bakhuid, ngi lah ban ïoh ïa ka jingpynim da kaba ngi shu sumar ïa ka jingkhuid bad ka jingkyntang jong ka Hok. Ka hukum jong U Blei ka long kaba donkam bha kumba don ki briew kiba thmu ban ïaid lait na ka lynti ka Hok bad sangeh ban bud ïa ki aiñ jong ka.

Ki jingbatai bapher bapher ïa ka Kolshor ba nga la kdew ha ka lynnong banyngkong, nga ngeit ba ki long ki sakhi ïa ka jingshisha ba ka rukom pyrkhat jong shibun na ki nongsepngi khamtam eh hadien jong u Galileo ka la paw ba u briew bad ka Kolshor jong u ki long kiba ïapher na ka Mariang. ïa ka Kolshor la ju pyrkhat kum kaei kaei kaba long tang ha ka jingmut bad ha kiwei pat tang kum ka jingshisha ba dei ïa ka imlang sahlang. Hynrei ka la long dangshen ba ka rukom pyrkhat ki nongsepngi ki la pynïasohlang ïa ka jingmut u briew bad ka Mariang. (Ka jingtrei jong u Paul Sears ka long ka nuksa na ka bynta kane). Ka jingpaw kynsan jong kane ka jingpyrkhat thymmai ïa ka jinglong briew ka pynlong ïa u briew ba u ïaroh ïa ka jaka la jong ha ka Mariang. U Briew u long tang ka bynta jong ka Mariang, um lah ban khate ïa lade na ka pyrthei bah khlem da ot noh na ka Mariang jong u.

Sngewlyngngoh, ba ïa kane ka jingshisha la sngewthuh da ki Khasi naduh hyndai hynthai ha kaba ki ïai ban kdup hapoh ka Hok ïa u briew bad ka Mariang. Kane lehse ka long ka jingtynñiang ba kongsan jong nga ha ki lynnong ba ar bad ba lai.

Ki riewstad shaphang ki jingthaw ba im (Ecologists) mynta ki sngewsih shibun ïa kane kaba ngi khot ka juk shai ha kaba u briew u la pynsniewdur bad bam duh ïa ki sawdong sawkun kiba ker ïa u. U pom pathar bad thang ïa ki dieng ki siej kiba don ha ki ranab lum bad ki them. U ot palat ïa ki phlang bad pynjot ïa ki pyntha phlang ba bsa ïa la ki jingri. U pynñap ïa ki shibun na ki mrad khlaw ka ryngkew bad shibun na ki dohkha bad kiwei kiwei ki mrad um.

Ha ka jingshisha, u Khasi mynta kumba nga la kdew ha khmat um da ïapher ha ka jingpynjot jong u ïa ka Mariang na kiwei pat ki para jait bynriew. U la bakla ban sngewthuh ïa lade ba ka jingñaid shaphrang jong ka jingim bashai la ka long mynhyndai ne mynta ka shong eh ha ka jingdon jong kiei kiei ha ka Mariang. Shibun ki law kyntang jong ka kur ka jait ka shnong ka thaw ka it ka hima ki la lyngkhuid lut lait tang katto katne kiba dang ïai pynneh bad pynsah.

Ha ka lynnong ba saw la pynshongnia ba ka rukom pyrkhath jong u Khasi shaphang ka Mariang ka ïajan bad ka rukom pyrkhath u G.W.F. Hegel, u khraw pyrkhath jong ka Ri Sepngi. Kane ka pyni ba ka saiñ pyrkhath u Khasi ka palat liam ban ïa kiwei ha kaba ïadei bad ka Mariang.

Ha ka jingpynkut ruh la sngewdei ban ai jingmut ba ïa kane ka jingpyrkhat ki longshuwa jong ngi halor ka mariang dei ban ynim biang (revive) bad ban nang btin lynti ïa ki longdien ba kin ñiewkor bad ban tyngkai ïa ki. Nalor kitei ki puriskam ba la thoh kaba ïadei bad ka Mariang dang don byllai kiwei de kiba ki stad wadbniah ba mynta ki dang dei ban ïai wad bad buh jingthoh.

Lynnong I

Ka Kolshor bad ka Mariang

Ka jingmut tynrai jong ka “Mariang” la ju kheif ba ka long pyrshah ia ka jingmut jong ka “Kolshor”. Ka lypung jong ka Kolshor ka long ka pyntha bad la pynpaw shynna ia ki kam ki jingleh jong u briew, kaba long shisha ka jingpynlong ba kyrpang jong u briew, katba ka pyntha jong ka Mariang pat, wat la khlem artatien ka iasnoh lang bad ka lypung jong ka kolshor hynrei dei ban sngewthuh ba ka long pyrshah ia ka kolshor. Ha shuwa ba ngan poi sha ka thong jong kane ka rukom pyrkhat, ka long kaba donkam ia nga ban tainia shuwa halor kane ka phang jong ka kolshor. Ia kane ka ktien ba la ju pyndonkam la kumno kumno, ka donkam ia nga ban batai shai bha ha kane ka jingthoh jong nga.

Kane ka ktien “Kolshor” ka wan nyngkong nyngshap na ka ktien Latin, ‘Cultura’ kaba mut ban lur bad ban thung ban tep ha ka khyndew. Kane ka Kolshor (ka riti) ha kaba ia dei bad ka imlang ka sahleng bad ha ka pyrkhat pyrdaiñ la ju ring dur ia ka rukom im rukom long jong ki riew shemphang kumjuh ruh ia kito ki bym pat don ka jingtip jingshemphang. Haba shu ong noh da kawei pat, ka ktien kolshor (riti) ka long ka jingsaiñdur ia lade da ka aiñ tipbriew tipblei. Haduh ka spah snem kaba 18th bad 19th la ju sngewthuh ia ka jingmut tynrai jong ka kolshor ha ki saw bynta. Ka Kolshor ka mut :-
(1) Ka rukom jinglong ne jingmlen jong ka jingmut jingpyrkhat (mind) kaba iasnoh bad ka jinglong briew ba janai.
(2) Ka kyrdan jinglong (state) jong ka jingtip jingshemphang kumno ban long tipbriew tipblei ha ka imlang ka sahleng. (3)

Ka metbah jong ki kam kiba ni bad ba bniah (Arts) kaba ïa ïad lang bad ka jingtrei kam ka jabieng bad (4) Ka shikyllum (Whole) jong ka jingim baroh kawei la ha kaba kynja doh ne kynja mynsiem jong ka imlang sahlang.

Kane ka jingnangkiew ba jyrwit jyrwang halor ka jingmut jong ka kolshor ka phalang sha ka jingpyrshang ban pyrkhat ha ki rukom kiba pher shaphang ka imlang sahlang, ka rukom pyntrei kam ïa ki buit bapher bapher ka rukom saiñdur ka jabieng ha ka ïoh ka kot u briew ha kane ka juk jong ki jingkylla. Ka dei ka bynta jong ka jingainia pyrshah ïa ka jingpyrkhat tang dep rukom, bad kumjuh ruh pyrshah ïa kiei kiei kiba la ju long ha ka imlang sahlang, ha kane ka juk jong ka jingnangroi ha ki kam karkhana bad kiwei pat ki jingroi ba stet.

Halor kitei ki jingbatai shaphang ka kolshor lem bad ka jingïadei jong ka bad ki rukom im, ki briew ki la mih bluit ha la ki kynhun kynhun ban batai ïa ka jingmut tynrai jong kane ka ktien Kolshor. Ki riew pyrkhat shaphang kiei kiei kiba kynsai tam ki kubur ba ka Kolshor ka long kata ka jingïai imsngi ïa kaba bha tam kaba mut ba ka dei ban long ka "jingmut salonsar" (Universal idea). Ka jingpyntreikam ïa kane ka don ka jinglong tipbriew tipblei bad kaba kynja mynsiem kaba la pynpaw ïa ka jingïaddei lang ïa u paidbhur. Ka long ba ka kolshor ka dei ka jingpynïadait lang jong ki kam ki kti kiba ni lem bad ki jingtreikam jong ka jabieng. Ki kti bad ki kam ka jabieng bunsien kim lah ban pynïadei dur bad ka jinglong ba janai jong ka bor mynsiem kaba don ka jingïasnoh bad ki rukom batai bad ki dor jong ki pateng ba la leit. Kumta la i donkam ban pynshongdor hapdeng ka kolshor bad ka bor pyrkhat bad ka kolshor jong u paidbhur bad kumjuh ruh bad ka rukom pynshong dor ha ka spah snem kaba arphew. Ha kawei pat ka liang lada ngi ñiew ïa ka kolshor kum ka

jingtreibani bad ki jingtrei jong ka jabieng ka long kaba eh ban pdiang ia ka jingpyndonkam ia ki ktien kolshor da ki stad ba dei shaphang u briew bad shaphang ka imlang sahleng namar ba ia ka dor jong ka la pynshong lyngngeit tang ha ki bor jabieng. Ka nia kaba lai ka ong ba ka long ka bym shongnia bad kaba khun ranab than ban pyniapher ia ka jingmut tynrai jong ka kolshor bad ban iuhroit ia kiwei pat ki nia. Ka kdew halor kawei ka phang ba dei ban peit thuh ia ka imlang sahleng kaba thymmai baroh kawei, ha ka rukom pynshongnia kaba thymmai ha ki liang bapher bapher.

Kat kum u E.B. Taylor ka kolshor ka long ka shi kynhun jong ka rukom im u briew baroh kawei, u ong kumne "Ka Kolshor ne ka lympung longbriew manbriew ha ka jingmut ba iar jong ka ka dei kata ka jingiasyrdoh lang jong ka jingtip, ka jingngeit, ka art, ka aiñ, ki riti dustur bad kino kino ki rukom jingleh bad jingmlien jong u briew kum u dkhot jong ka imlang sahleng"¹. U Taylor u shim ba ka kolshor bad ka lympung longbriew manbriew ki ia long kumjuh. Kane ka jingbatai ka khun ranab sha ka jingim u briew bad kam shym pyniapher ha pdeng ka seng bhalang bad ka seng ai kolshor. Kane ka mut ba ka kolshor ka kynthup ia baroh ki kam pynroi ia ka imlang sahleng ka longbriew manbriew, ki rukom pateng la pateng, ki niam ki rukom bad kiwei kiwei kiba iadei bad ki rukom im. Lane ha kiwei pat ki kyntien, ka kolshor ka long ka jingim na ka hi jong kano kano ka imlang sahleng ne ka kynhun jaitbynriew.

Kat kum u Alfred Weber, ka kolshor bad ka jingroi ka longbriew manbriew long kaju kumba pyrkhat u Taylor. Kat kum une u nongthoh ka jingroi ka longbriew manbriew (Civilization) ka dei ka jingmih jong ka Science bad ka Technology, ka long salonsar kaba ialumlang nyngkong eh bad ka mariang ban ha ka jingidei bad u briew. Hynrei ka

kolshor pat ka long ka jingpynshongnia kaba pynphalang ia ki jingmut bad ia ki jingkordor ha ka philosophy, ka niam bad ka art ne ki jingthmu ha ka jingim bad ka imlang sahlang. Kane ka nia ka shim ia ka jingmut kolshor na ka shang jong ka philosophy (ka jingstad da kaba pynshongnia) na ki jingleh niam leh rukom, bad ki jingleh jingkam jong ka art kiba long ki sakhi satar jong ka longbriew manbriew.

U R.M. Maciver u kam ba ka kolshor ka ia dei bad ka thong ne jingkwah jong u briew, katba ka jingroi jong ka longbriew manbriew pat ka iadei bad ki kam ki jam. U batai ruh ba ka jingtbit ha ka treikam treijam ka kyrsoi na ka thymmei ka pyrkhath pyrdaiñ shaphang ka kolshor. Kumta ka Kolshor ka kynthup ia ki skit ki sker jong ka jingim u briew bad ka dei ka thong jong ka jingthmu jong ka jingim u briew. Kat kum ka nia u Karl Marx, ka kolshor ka kynthup eh ia ka jingim bad jingroi ba kynja doh bad kam lah ban shu snoh tang ha ka jingpynshongdor tang ha ka bor pyrkhath. Katto katne pat ki iai ban ba ka kolshor ka long ka shilynglun jong ka jnit ki jnat baroh khoit. Wat la ki len ia ka tynrai jong ki bor pynroi ia ka ioh ka kot kiba don hapoh jong ka. Ki bynta ka ioh ka kot bad ba kynja doh ki la kynthup ruh ia kito ki bor pynroi ia ka imlang sahlang kaba ong kawei ka shi lynglun jong ki jnit ki jnat ka jingim.

Kat kum u Bronislaw Malinowski, ka Kolshor ka long ka jingiätylli lang ba biang ba tbit, ba ryntih bad ba iai trei kam bha, kaba ngi dei ban pyniabynta ha ki bynta treikam ba iapher, ha ka jingiadei uwei bad uwei pat, ha ka jingiadei bad ka jingthmu bad jingkwah u briew, bad ruh ha ka jingiadei bad ki sawdong sawkun jong ka jingim la ki jong ka mariang ne jingthaw stad u briew. Kat kum ka nia jong une u briew ka Kolshor ka long ka nongkynti hiar pateng jong u briew, kaba kynthup ia ki sap ki phong ba hiar pateng, ki mar ki mata, ki

buit shna jingshna, ki jingmlen ba kysai bad kiei kiei kiba kordor. U kubur ba ka Kolshor ka long ka jingshisha ba tang maka hi bad ka long ka metbah jong ka jingthaw dur jong u briew bad jong ka imlang sahang. Ki briew ki donkam ia ka bam ka dih, ki jingpynroi parum pareh ka jaka shong jaka sah, ki pynlong ia la ki jingmlen, ki riti ki dustur, ki pynlong ia ka iing ka sem, ka jait ka kynja, ki pyndonkam ia ka ktien ka thylliej kum ka lad ban ia sngewthuh parabriew; ki don la ka jingpynshongnia shaphang ka jingpynmih ia ki mar ki mata, ka jingshalan bad ka jingpyndonkam ia ki.

Halor kitei ki jingbatai haneng, ar kynhun ki stad pyrkhat shaphang ka kolshor ki mih madan ha Amerika ha ka jingbatai jong ki shaphang u briew bad shaphang ka imlang sahang: kawei ka kynhun pyrkhat ka ong ba ka kolshor ka long ka sap ka phong jong ka imlang sahang, bad ki don kiwei pat ki ba ong ba ka long ka jingpynlong jong ka imlang ka sahang.

Kat kum u A.L. Kreober bad u Clyde Kluckhohn, ka kolshor ka don la ki jong ki sap ki phong.

“Ka Kolshor ka kynthup ia ki sap ki phong kiba paw bad kiba rieh na ka bynta ka jinglong ba la pynlong bad ba la pynphriang da ki dak ba paw, kiba kynthup ia ki kambah bapaw jong ki kynhun briew bad kiba kynthup ia ki dak ki shin jong ki. Ka tyllong ba kongsan jong ka kolshor ka kynthup ia ki jingtip ba hiar pateng (kane ka mut ba kito kiba shu shim na ka history) bad khamtam eh ia ki jingkordor kiba iadei bad k; ka dur ka dar jong ka kolshor ha kawei pat ka liang, lah ban ong ba ka long kaba mih na ki kam ne ki jingleh, ha kawei pat ka liang ka long kum ka bor kaba lah ban pynjia long ia ki jingleh jingkam ki ban dang wan”.

“Ka Kolshor kam dei ka jinglong lane ka jingbishar sani ia ka jinglong, ha ka dur kaba janai bad ka paw shynna. Ka bynta jong ka kolshor ka kynthup ia ki kyndon bad ia ki

jingthew jingwoh ïa ka jinglong. Kawei pat ka bynta ka kynthup ïa ki rukom pynshongnia ïa ki katto katne ki jait jinglong ba kongsan. Khatduh ïawai, kawei pa kawei ka kolshor ka kynthup ïa ki nongrim ba salonsar jong ki jingjied bad jingpynbeit ryntih. “Ka jingpynlong ba hakhlieh tam eh” halor ki daw ba ki sap ki phong jong ka bad na ka bynta jong ka jinglong ha ki jaka bad ki riti ki dustur ba ïapher jong ka kolshor la shu pynkut nia noh tang shiteng shiliang”².

Kat kum kane ka jingainia, ka kolshor ka don la ki dur ki dar ha ka imlang sahlang bad ki jingleh jingkam. Ka kolshor kam shym mut tang ka longbriew manbriew hynrei ka dei ka thup jong ki rukom im baroh. Kat kum u Kreober bad u Klukhohn, ka sap ka phong ba salonsar jong ka histori u briew ym pat shym la lap thikna hynrei lah ban lap suki suki lyngba ka jingwad bad ka jingbishar bniah lyngba ki history naduh ki por barim bajah lyngba ki dak ki shin kiba paw ha kito ki riwhyndai. Kane ka nia ka kubur ba ka kolshor ka mih na ki briew bad na ki kynthun briew haba ki ïa kynduh para maki bad kumjuh ruh bad kiei kiei kiba ker sawdong ïa ki bad kiba ïa dei ïa ki rukom im bad rukom pyrkhat pyrdaiñ. Ka kolshor ka long ka jingïapynïahap tar lang u khun bynriew lem bad ki sawdong sawkun ha ki sla pyrthei.

U Radcliffe u batai ba ka kolshor ka dei ka jingpynlong jong ka imlang sahlang. U batai ba ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang. U batai ba ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang ka long ka jingïathaiñ lang jong ka jingïadei parabriew kaba kynthup ïa ki kynthun jaitbynriew bad ki rukom jinglong ba ïapher ha la ki rukom rukom. Kat kum ka nia jong u, ka jingstad ba batai shaphang ki dur ki dar bad ki jingsdang jong kiei kiei ka ïadei shaphang ka jingbishar bniah bad ka jingpynïabynta ïa ki rukom bapher jong ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang bad ka metbah jong ka imlang sahlang. Ban

pynshisha ïa kane ka Hypothesis (ka jingshuantad), ki dur ba paw jong ka imlang sahlang, kum ka jinglong tipbriew tipblei, ka aiñ, ka akor, ka niam, ka synshar ka khadar, ka ïoh ka kot, ka jingnang jingstad, ka ktien ka thylliej ki bym da dei eh ban da bishar syrtap ha la ka jong ka phang hynrei ban da bishar beit ïa ka jingïadei jong ki bad ka jingthaw dur jong ka society ïa ki briew. Katto katne ki stad shaphang ka longbriew manbriew ki pyndonkam ïa ka ktien jingpynlong ïa ka imlang sahlang bad ka don ka jingïadei tang bad ka kynhun jaitbynriew kum ka kynhun jaitbynriew bad ki jait ki khong kiba bat ïa la ki niam ki rukom bad ki riti ki dustur, wat la ki la don ki jingkylla ha ki jinglong dkhot jong ki. Hynrei ka jingpynlong baroh kawei jong ka imlang sahlang ka kynthup ïa baroh ki jait jingïadei para briew bad para marjan marpa. Kata ka mut ba ka jingïadei doh dei snam ka kynthup ïa ki jingïadei hapteng u kpa bad u khun lane hapteng u kñi bad u pyrsa. Kumta ka jingstad shaphang ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang ka kynthup ïa ki dur ki dar jong ka society kum ki dor jong ka jinglong tipbriew tipblei, ki niam ki rukom ki aiñ ki kanun jong ki bor pynïaid ba hakhlieh bad ki bor kiba kyrshan ïa ka pule ka puthi, kiba long ki bynta jong ka bor ba ïa syrdoh lang ha kaba ïa ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang ka im bad ka ïatrei kam.

Kumta ka kolshor ka don la ka jing-pynlong kumba, kano kano ka jingtei ka don la ka jong ka jingkyrshan jong ka. Ki bynta jong ka jingpynlong ïa ka imlang sahlang dei ki briew, ka jingïaibteng jong ka imlang sahlang ka shong lyngngeit ha ka bor ba pynlong ïa ka jingïaibteng, kum ban shu ai nuksa ka jaitbynriew, ka kynhun jait-briew, ka skulbah, ka Balang, ki lah ban ïaineh bad ïaisah kum u kynjri ba tehsong ïa ki briew wat lada ïapher ki dkhot lane ki kylla katba nangïaid ki por. Te kumta ha ka imlang sahlang don ki aiñ ki kanun kiba la buh beit buh ryntih kiba u khun bynriew u dei ban bud. Ka

jingpynlong jong ka imlang sahläng ka long ka jingbuh beiti
 ki briew ba la syashar da ki bor pynñaid kum ka jingñadei
 hapdeng u Syiem bad ki khun ki hajar jong u, lane ka jingñadei
 hapdeng u tnga bad ka tnga bad kumta ter ter.

Kat kum ka jingpakhang na kitei ki jingbatai haneng, ka
 la shai kdar ba don ki soh kyrdot ha ka rukom pynshong nia ña
 ka kolshor haduh ba ña ka kolshor lah ban pyrkhat ba ka long
 ka jingmañan bad kumjuh ruh ka jingshisha. Kumta ngi lah
 ban jer kyrteñg ña ki jait kolshor kum kine: ka kolshor ba kynja
 doh, ka kolshor ba ñadei bad ka imlang sahläng, ka kolshor
 jong ka jingmut jingpyrkhat, ka kolshor ba kynja mynsiem,
 ka kolshor jingtip, ka kolshor jinglong jingim, katto katne ki
 kolshor kiba shu paw tang ki dak bad kiwei kiwei. Ka kolshor
 namarkata, kumba ka paw hangne ka phalang sha ki skit ki
 sker bad ki jnit ki jnat jong ka jingim lem bad ka thymmei
 jingpyrkhat ne rukom jingngeit. Napdeng ki jingpynphalang
 ña kitei ki nia kiba pher bapher bad ki jingbatai shaphang ka
 kolshor. La kumno kumno, don ka jingñamynjur lang hapdeng
 ki lai tylli ki met ba kongsan kiba pynlong ña ka kolshor. Kita
 ki long kaba kynja jingmut jingpyrkhat, kaba pynpaw ha ki
 jingleh jingkam bad ba kynja jingtbit ban shna ña ki tiar ki tar.
 La kumno kumno don hi ki jingñapher ha ka jingñapynshongnia
 ña ki. Ki stad shaphang ka longbynriew buh bynriew jong ka
 America, ki khunranab ña ka jingmut jong ka sha kaba sdang
 jong ka jingpynlong, ki dak ki shin kiba paw ki don ki jingmut
 lem bad ki dur ki dar ba paw kiba don la ki jingmut, kum ki
 bor ba saiñdur ña ka rukom im rukom long u khunbynriew.
 Mar pyrshah ña ki jingbatai jong kito kiba pynshongnia ña ka
 kolshor halor ki rukom im rukom long. U Leslie White pat de
 u khunranap sha ka jingstad ban thaw ña ki tiar ki tar ha ka
 jingpharia ña ka jingbatai shaphang ka kolshor bad ka jingroi
 jong ka. U pynshai ba ka jingtbit ban shna ña ki tiar ki tar ka
 don ka bor ban kyrshan ña ka jingim.

U Marvin Harris u ïahap jingmut bad ka rukom pynshongnia ba kynja doh ha ka jingbatai ba ka kolshor ka mih na ki jingdonkam ba kynja doh. Kat kum ka nia jong u, u ong ba ka bor ba pynlong ïa ka kolshor ka donkam ïa ka jingiatreilang jong ki lai tylli ki bor ba paw: kita ki long, ka jingtbit ban shna ïa ki tiar ki tar, ka ïoh ka kot, bad ki sawdong sawkun. Kumba la batai na ki jingleh kiba paw, kane ka jinghikai jong ka bor jingpynmih bad jingpynroi, kumba la ong da u Harris, ka kam ba kijuh ki rukom kiba treikam ha ki sawdong sawkun jong ka mariang lah ruh ban pynïadei bad ki sawdong sawkun jong ki jingïabynta ïa ka imlang sahlang kiba ïa ïaid ryngkat bad ki jingpynshongdor bad ki jingngeit. Na ka bynta jong kito kiba snoh ha ska bor jabieng, mar khongpong ïa ka rukom im, ka jingpyndonkam ïa ka Kolshor da ka jingiatreilang, ka lait noh na ka kolshor ba kynja doh.

U Linton u ong ba don ka jingshisha ha ka kolshor ba da ka jingiatreilang bad ka kolshor ba kynja met pat ka sah hi kum ka bynta jong ki sawdong sawkun ba kynja met.

Ki riewstad shaphang u briew ha kane ka juk ki pyrshang ban ring nia ba ka kolshor ka kynthup lut ïa baroh, kynthup lang ïa ka akor ka burom, ka ïoh ka kot bad ki rukom pyrkhath pyrdaiñ. U Osgood kum ka nuksa, u batai ba ka kolshor ka mut ki jingpuson ba la pynïoh da u stad pyrkhath sha-phang u briew, nyngkong eh shaphang kiei kiei kiba shabar kiba paw ha ki kam jong u briew (Kolshor ba kynia doh); kaba ar, shaphang ka imlang sahlang jong ki briew hi (ka kolshor ba dei ïa ka imlang sahlang); bad kaba lai pat, shaphang ka jingpuson jingpyrkhat ba la ïarap da ki jingiatreilang jong ki katto katne ki riewstad (Ka kolshor jabieng).

Ki riewstad shaphang ka imlang sahlang ki pyrkhath shaphang ki kolshor ba ïapher kiba phalang na ki briew ba

ïapher bad na ki jaka ba ïapher. Kawei pa kawei na kine ki jaka ba ïapher ki pynpaw tyngkreiñ ïa ki riti ki dustur jong kito ki briew kiba im ha kito ki jaka. U Herokovites u ong ba ki briew ba ïashong marjan ki kham ïoh ka lad ban ïashim kylliang na kiwei pat ïa ka rukom im jong ki briew ban ïa kito kiba ïashong jngai. Dei na kane ka daw ba haba shu peit pyrman ïa ki kolshor i kumba ki ïa dait lang syrtap syrtap da kaba ïakhleh lang ha kato ka rukom ba ngi lah ban buh dak ha ka map. Te ka jaka ha kaba lah ban shem ïa ka kolshor ba ïa syriem lah ban ong ba ka dei ka lypmung kolshor.

Ka Mariang, ha ka jingmut ba ïar jong ka, ka lah ban mut ïa kiei kiei baroh ha ka pyrthei, kynthup lang ïa kiba lah ban ïohi bad shem ha ka haw haw. Ka Mariang (nature) ka kynthup lut ïa baroh ki phngit ne tynrai jingpynlong jong kiei kiei baroh bad ka mut ruh ïa ki lum ki wah, ki dieng bad kiwei kiwei. Ngì lah ban thwet ïa ki daw tynrai kiba ïadei bad ka kolshor bad ngi lah ban kylli: kiei kiba ïapyrshah ïa ka mariang ne kiba shu long hi? Ka jubab kaba beit ka long ba ka mariang ka ïapyrshah ïa kiei kiei kiba shu thaw nang thaw stad da u khun bynriew (artificial). Ka mariang ka lah ban thew tang ïa ki kynja ba long met, kum ki lum ki wah, ki maw ki dieng, ki phlang ki kynbat, ki syntiew ki skud bad kiwei kiwei. Katba kito pat kiba la shu thaw nang thaw stad ka mut ïa kito kiba la pynñialong na ki daw kiba shabar, kata ka mut, ki shap ki phong jong ka rukom jinglong bapher. Kata kaba shu long hi (natural) ka long ka bym pat biang bad ka long tang kum kaba la shu pynkhreh bad ka donkam ban dang pynbiang bad pynjanai da ka jingthawnang thaw stad da kiwei pat. Ka Mariang ka long kum ka kynja jingthaw ba im ha kaba don lang ka jingim bad ka bor jingshemphang, katto katne ki ong ba ka mariang ka long tang ka machine (ka kor) ba la pynñiaid da ka bor jingstad ba kynja blei. Kawei pat ka nia ka ong ba ka mariang kam

long kata kaba lah ban sam lyngba da ki bor jabieng lane kam dei ruh ka machine ha ka kti u nongpynñaid machine (Machanic), hynrei ka jingbuh ryntih jong ka por ha kaba ña ki jingnangroi jong ka lah ban tip lyngba ka jingkylla na ka por sha ka por. Ka mariang (nature) ka long ka jingshong syrtap lang jong kiei kiei baroh kiba lah ban shem ha ka pyrthei mariang (Universe) baroh kawei.

Ha ki katto katne ki khep u briew u ña pyrshah bad ka mariang, bad ha ki katto katne pat ki khep lah ban ong u long shi bynta na ka mariang. Ka jingñapher kam long tang ha ki rukom jingñapher ki ktien. Ban ong ba u briew u ña pyrshah ña ka mariang ka mut ban ñai ban ña ka jinglong bapher jong u kum ka bor pynshongnia (rationality), ka bor thaw ne saiñdur (Creativity) bad ka jinglailuid, katba ka mariang pat ka duna ña kine ki jinglong. Ban ñiew ba u briew u long shi bynta na ka mariang ka ñai ban ña ka jingñaiabteng jong ka jinglong briew, ka jinglong mrad bad kiwei ki jingthaw ba long met bad ka thew ña ka rukom im u briew kaba lah ban pule ne bishar bniah kumba leh ha kiwei pat ki tnad jong ka mariang.

Don sa kawei shuh shuh ka phang ba lada ka mariang ka kynthup ña u briew, te kan sa long ña pyrshah bad ka bor ba mañan. Kane ka phang jong ka bor ba mañan ka wan mih na kita kiba ki ong ki jingjia ba mañan (miraculous events), kiba ki bor jong ka ma-riang kim lah ban pynmih ne pynjia long. Kam long kaba eh ban pynñapher hapdeng ka mariang bad ka bor ba mañan (super nature). Ka jingñapher ba kongsan eh ka shong hapdeng ki bor jinglah jong ka mariang bad ki bor ba sha lyndet jong ka. Ka jingtip jong ngi ña ki bor bad ki aifi jong ka mariang la shim na ka jingshem jingmad jong ngi ña ki jingjia. Kaei kaba ngi bishar kaba lah ban long, ka shong ha ka jingpynshongnia jong- ngi ña kaei kaba jia bad kaba la jia.

Ngim lah ban pynñakhleh khaw lang bad kito kiba ngi shem ba ki long ki jingjia ba mañan, kiba ngi shem jingeh ban mad ne sngewthuh. Ban ñaid lait noh na ki jingjia kiba ngim tip ka mut ba ngi la tip lypa kiba kumno ki bor jong ka mariang, ba don ka nongrim ha shuwa ka jingshem jong ngi ba ngi lah ban batai ña ki jingñit bniah jong ngi. Hynrei ban nyin ñaid-lait pat ña ki ruh ka pynñakynduh mawsiang ña ngi ban ñiew ña kiba hadien kum ki jingjia ba mañan shabar na ki aiñ mariang.

Da shisha kam long kaba shongnia ban ringnia ña ka jingong, “Ña kane ka jingjia ym lah ban batai katkum ka jingtip na ka aiñ ka mariang” sha ka jingong, “Kane ka jingjia ka mih na ka bor ba mañan.” U stad sañan um lah ban dawa ba u lah ban batai lut ña ki jait jingjia baroh khoit. Ha ka jingshisha u dei ban pynbiang shuh ñalade da kaba bsut shuh shuh ha ka jingtip jong u ña kine kiei kiei. Namarkata ym shym la pynbor ña ngi ban pynkut nia ba ka jingjia ka don ki tyllong ne kynja bor ba mañan halor ki nongrim ba kan long kaba lah ban batai ne ba ki long kiba khyllah kiba ym lah ban batai da ka jingstad sañan kat kum kane ka juk. Da shisha ka long lyngba ka jingñarap jong ki katto katne ki jait jingngeit shaphang u Blei ba u briew u lah ban batai ña kano kano ka jingjia ba mañan.

Wat la, la kdew haneng ba U Blei u long shabar na ka mariang, kane ka lah ban dei tang lada u Blei u long uba palat liam ban ña baroh bad um dei ban long hapoh jongno jongno. Kat kum ka jinghikai ba U Blei u kynthup ña baroh kiei kiei kane ka jingpynñapher ña U Blei na ka mariang, ka dei tang ka rukom pynshongnia ña kajuh ka jingshisha.

Ka phang halor kane ka jingtainia ña ka mariang ka shong ha ka jubab ña kane ka jingkylli. Hato ña ki dor ba shisha (values) lah ban ñoh na ki jingbatai ña ka mariang? Ka Philosophy shaphang kaba bha bad kaba sinew (Moral

philosophy) ka la thir ksai bha halor ka phang la ki jingïashah sha ka mariang ki don ki dor ïa kaba bha kaba sniew ne ïa ka jingtbrit (artistic) ba thaw stad. Ki nia pat na ki stad pyrkhat ïa ka akor longbriew manbriew kat kum ka mariang ki pynmih ïa ki jubab bapher bapher. Ha kawei pat ka liang ka mariang ka paw kum ka jingthaiñ sohkyrdot, ka lypung ha kaba ym dei tang shisur jong ka bor pyrthei, hynrei ki bor kiba laiphew jait, bad lada kine ki bor ki pynmih ïa ka bor jabieng (mind) ym shym la ïalam da ka bor jingshemphang, kumta don tang khyndiat eh kaba dei kaba la ring nia na ka mariang sha ka 'jingbha' lane ka kamram ba dei ban leh. Ha kawei pat ka liang, haba ïa ka mariang la ñiew ba la pynlong da ka kynja bor blei ba bha tam, ba stad bad ba donbor baroh, ban long kaba kynja mariang ka dei ka bynta ba hakhmat eh, kaba la dei hok shisha ban da pynlong da kumta kata ka bor blei.

Don artylli ki nia kiba kham pawkhmat ha ka jingïadei u briew bad ka mariang. Kawei ka nia ka ñiew ba ka mariang ka kynthup lang ïa u briew ruh, kawei pat ka nia ka ban ba u briew um don bynta ha ka mariang. U Aristotle (384-322 B.C.) u pyrkhat ba ka mariang ka dei ka kynja metbah ha kaba u briew ruh u kynthup lang "Ka mariang kam shym leh thurmur lymne kam ju leh kai." Kat kum u Confercius (661-479 B.C.) ka aiñ tipbriew tipblei bad ki aiñ mariang ki dei kiba ïa trei lang ha kajuh ka rukom. Kiwei pat ki stad pyrkhat jong ka mariang kum u Lao-Tzu & u Epictetus, ki pyrkhat ba ka mariang ka ïalang lok bad u briew bad kumta ki ai jingmut ba u briew uba stad u dei ban pynïadei bad ka mariang. U Galileo (1564-1642) u kheiñ ba ka mariang ka long ka bor ba ïaid beit kumto khlem don jingïadei badno badno lait noh ba don ha ka ka jingbun bad jingkhia lem bad ka jingkhiah. Nangta shuh shuh kat kum u Rene Descartes (1596-1650), u ong ba ka mariang bad ka jingsngewthuh briew kim ïadei, ka bor pyrkhat

briew (mind) ka iapher na ka mariang. Ka mariang ka long ka jingbuh ryntih (system) bym don jingim ha kaba u briew um don bynta eiei ruh em. Hynrei u Spinoza u ong ba u briew u iasoh lang bad ka mariang.

Kat kum ki stad pyrkhat barim bajah, ka pyrthei ka long ka tiar ialehkai jong ki blei thala bad ka jingkwahbrai ba laiphewjait jong ki kat kum ki jingsngewthuh jong ki hi. Ka pyrthei kaba lah ban ia sngewthuh lang ka long kato ka pyrthei ha kaba kiei kiei baroh ki jia long kat kum ka aifi. U Heraditus u ong:

*"Kane ka pyrthei kam shym dei kaba la thaw na ki blei ne na u khunbynriew; hynrei ka la long, ka dang long bad kan dang iailong kum ka ding ba iaineh junom la junom. Baroh kiei kiei ki ieng na ka bynta ka ding bad ka ding na ka bynta ia baroh, kumba ki mar ki mata ki mih bujli ia ka ksiar bad ka ksiar ka mih bujli ia ki mar ki mata."*³

Katto katne ki ong kumba ong u J.S. Mill, ba ka jingtreikam jong ka mariang ka long hi kumjuh (Uniform). U Francis Baion u ai jingmut ba ka long ka jingkhyllew jong ka saian ba ka lah ban bishar bad iit bniah ia ka mariang da kaba suk, khlem da peit kynriang ne khlem da ka jingmutdur lypa.

U Aristotle u kubur ba ka mariang ka kynthup ia baroh kawei ka Universe (Ka pyrthei bad baroh ka haw haw) kaba long ka jingbuh ryntih ia kiei kiei kiba iaikylla; ki dieng ki siej, ki briew bad ki planet, ba kawei pa kawei na ki jingthaw kin shakri ia la ki jingthmu bad ki jingkut jong ki jingthmu (ends) lem bad ki jingtrei jong ka mariang baroh kiba shah pynshongdor ha ka jingstad jong u briew. Ki jingstad bad jingtbit jong u briew ki shu pynwandur ia kaei kaba ka mariang

ka thmu ban pyndep. Ban sngewthuh ïa kaei kaei dei ban tip ïa ka rukom jingïatreikam jong ka. U Aristotle u pynïeng ïa ka (theory) jingbatai jong ka daw jingpynlong (causation). Don saw tylli ki daw jingpynlong (causes) kat kum ma u (1) ka jingpynjialong ba khatduh haba u leh ïa kano kano; ba la khot ka daw kaba khatduh. (2) ka daw tynrai (material cause) ha kaba la mih kiei kiei. (3) ka daw kaba ju long (formal cause) kaba long ka dur ha kaba la shna dur ïa ka jingpynlong bad (4) ka daw ba pura (efficient cause) kaba ka pynjia long ba ka daw tynrai ka lah ban pynlongkam. U briew u long u jingthaw ba ha khlieh eh jong ka Meiramew namar ba u lah ban sngewthuh ïa ka jingtrei jong ka mariang. Ki briew bad ka mariang ki dei ha kajuh ka jingbuh ryntih ba lah ban sngewthuh. Ka meiramew kam ju lehnohei lymne kam ju leh thurmur. Kumta ïa kiei kiei baroh la pynlong da kano re kano ka daw lane ha kiwei pat ki ktien kano kano ka jingmih ka don jingïadei bad kano re kano ka daw, kum ka nuksa, u khiew khyndew u don jingïadei bad u nongthawkhiew. Ka mariang ka long kum kawei ka thup jong ki daw jingpynlong ïa kaei re kaei. Kumta lah ban ong ba ka trei ïa la ka kam kat kum ka jingdonkam ba kongsan tam. Ka long ka jingtreikam da ka jingshemphang ban pyndep ïa la ka jingthmu. Mynta kane ka jingtreikam da ka jingshemphang ka long na ka bynta kano re kano kaba kut jong ka jingthmu (end); namarkata, ka jinglong jong kiei kiei baroh ki long ha kajuh ka rukom. Kum ban shu ai nuksa, lada ka ïing ka long kata kaba la thaw pynlong da ka mariang, yn jin da la pynlong ïa ka ha kajuh ka rukom kumba ka long mynta da ka buit bad lada ïa kiei kiei ba la thaw da ka mariang la pynlong ruh da ka buit, kin long kumta kumba leh da ka mariang. Namarkata, kine baroh ar ki long ki jingthaw jong u briew lane ki jingthaw jong ka mariang ki thew ïa kajuh ka jingthmu. Kat kum u Aristotle, kam long kaba shongnia

ban shu tharai ba ka jingthmu kam don ha ka mariang namar ngim shym bishar bniah ia kiei kiei.

Kat kum u Confucious, ka aiñ tipbriew tipblei ka ia ïaid ryngkat bad ki aiñ jong ka mariang. Kat kum ma u, ia ka aiñ tipbriew tipblei lah ban shem hangno hangno ruh. Kane ka aiñ tipbriew tipblei ka don lut wat ha ki bneng shajrong ne ha ki um duriaw shapoh. Ka jinghikai jong u ka noh tarajur beit beit sha ka jinglong briew bad ka imlang sahlang ym sha ki aiñ khyllah ne sha ki aiñ ba kynja blei. Don katto katne ki nongbud jong u Confucious kiba ong ba ka meiramew ka long kaba la pynïaid da ka jingbuh beit buh ryntih, kaba ïai ïatreilang da kiwei pat ki bynta ba ïadei lang. Ha ki ka long kaba lah ia u briew ban wad ia kine ki jingshisha ba la buhrieh bad ban pynlut ia la ka por ha kata kaba ki khot ka jingthwet bniah (systematic study) ia baroh kiei kiei. U riewdon burom u long uta uba ai ia la ka bhah ha kaba lumlang ia ka jingtip ha ka thup treikam jong u.

Ka phang pdeng jong u Confucious ka long ka jingïit bniah ïalade (self cultivation) kaba ïalam sha ka jingshemphang ïalade bad ruh sha ka jingïaidbeit bad ka jingïatylli ha ka pyrthei. Ka don ka jingïatreilang hapdeng ka jingshemphang ïalade lem bad ka meimariang baroh kawei. Kane ka phang ka ïadei eh bad ka jingkhoh sha ka jinglong nongïalam ha ka liang ka saiñ hima sima bad ka riti ka dustur jong u briew kum u jingthaw ba halor baroh. Kat kum u Confucious, ia ki briew dei ban hikai namar ka long kaba eh ia ki ban ïoh ia kane ka jingmlen ban ïai-imti ban ithuh ne shemphang ïalade. Ka long kaba shai ba tang kito ki heh ki haiñ ki lah ban leh ia kiei kiei kiba khraw ban pynïaid beit ia ka imlang sahlang. U Confucious u ong ba u briew ba ha khlieh eh u ïai-imti ïalade khnang ban pynïoh ka jingsngewtynnad ia ki briew. U briew uba ha khlieh u dei ban kot shaduh ka jingithuh ïalade tang ha ka jingshakri paidbah. Ka jingim jong

u riew tipbriew tiplei lane u briew uba ha khlieh ka long ka jingïeng sakhi ïa ka jinglong tipbriew tiplei, katba ka jingim jong u riewpaidbah ka long markhongpong bad ka jinglong tipbriew tiplei salonsar. Ha kiwei pat ki kyntien, ïa ka imlang sahleng lah ban pynïatylli bad ban buhbeit buhryntih tang haba ki briew ki lah ban kot shaduh kata ka kyrdan ban ithuh ïalade ha ka kam shakri paidbah. Ban wanrah ïa ka imlang sahleng kaba beit ba ryntih baroh kawei, ngi donkam ïa ka jingbtin lynti jong u briew uba ha khlieh lyngba ka nuksa tipbriew tiplei bad ka jingnang jingtip.

U Blei u thaw ïa ki jingthaw ba im katkum ki jinglong jong ki. Kumta ïa u dieng uba dap da ka jingim u nang pynheh pynsan shuh shuh, katba ïa uto pat uba la jan kyllon u khet noh syndon. U ong ba ka jingai ïa ki jingkñia jingkhriam ïa ka bneng ka khyndew ka mut ka jingshakri ïa u Blei. Ha u Confucious tang kito kiba don ka jinglong ba janai ha kane ka pyrthei ki lah ban pynurlong ïa la ka jingkwah ha ka pyrthei; tang kito kiba lah ban pyntreikam ïa la ka jingthmu ki lah ban pynurlong ïa ka jingthmu kiwei pat, tang kito kiba lah ban pyntreikam ïa ka jingthmu jong kiwei ki lah ban pyntreikam ïa ka jinglong jong kiei kiei, tang kiba lah ban pyntreikam ïa ka jinglong jong kiei kiei ki lah ban long ka jingïarap ïa ka Meiramew (Mother Nature) ha kaba pynsan bad kyrshan ïa ka jingim; tang kito kiba lah ban ïarap ïa ka Meiramew ha kaba pynsan bad kyrshan ïa ka jingim ki long kiba ïadei dor ha ka bneng bad ka pyrthei. Hangne ngi ïohi ba don ka jingïadei ba jan hapdeng ka jinglongbriew bad ka Meiramew baroh kawei. Ha kane ka rukom u khun bynriew u ïarap ïa ka Meiramew ban pynman bad kyrshan ïa ki jingthaw bain ha ka pyrthei kaba long markhongpong ïa ka jingthombor bad jingpynjot ïa kiei kiei kiba don ha ka pyrthei. Ngi lah ban ïarap ïa ka Meiramew tang lada ngi la kot sha kata ka long rynïeng ban ithuh ïalade.

U Confucious u ong, ba ka jingshisha ka long kaba sdang bad kaba kut jong ka jingim ha ka pyrthei. Ka jingshisha kam long tang ha ka jingdapbiang jong ka jingim jong ngi shimet, hynrei ka long kata kaba kiei kiei sawdong jong ngi ki im bad ki roi lang. Hynrei ka jingïapher ka long ba ka jingdapbiang jong ka jingim jong ngi ka thew ïa ka jinglong tiphok tipsot, katba ka jingdapbiang jong kiei kiei sawdong jong ngi ka dei tang ka bor sngewthuh (intellect). Ka jingshisha ha kane ka rukom ka long ha kaba shapoh bad shabar kumjuh. Ha u, ka jingshisha ba ha khlieh duh kam ju duh shuh, ka long kaba bymjukut bad kaba ïaineh bad ïailong hi, ka jingshisha ka long ruh ka bym lah ban thew kaba palat liam ha ka bor sngewthuh; bad ka long kum ka jingïar bad jingjylliew jong ka pyrthei kat ka jingshemphang ba palat liam jong ka bneng shajrong. Ka jinglong jong ka jingshisha ba ha khlieh duh ka long ban pynpaw ïa lade khlem da lah ban ïohi ban pynmih ïa ka jingjia khlem da don ka jingïakhih bad ban pynurlong ïa la ka jingthmu jong ka khlem ka jingpynpaw ha ka jingleh.

Ka mariang ka bud ïa la ka aiñ khlem bakla bad ha la ka lynti jingtreikam, ka pynmih laiphewjaït kiei kiei kiba ym lah ban thew. Ki briew kim lah ban peiphang ïa ki kyrnit kyrnat jong ki jingjia ha kane ka mariang.

U Confucious u ong :-

“Ka mariang ka long kaba iar, kaba jrong, kaba shemphang, ka bym lah ban thew bad ka bym kut shuh. Ka bneng kaba ngi ïohi ka dei tang ka pyntha ba shai bad ba phyrnai, hynrei ha ka jingilan bymlah ban thew jong ka, ka sngi, u bnai, ki khlur bad ki met bneng la shu sdien ha ka, bad baroh kiei kiei la kynthup lang hapoh jong ka. Ka pyrthei kaba ngi ïohi ka dei tang

*kum shikham ka khyndew hynrei ha baroh ka jingiar bad jingjylliew jong ka ka kyrshan ia ki lumbah khlem da iohsngew ia ka jingkhia jong ki; ki duriaw bad ki wah ki la lymbub ia ka khlem pynlong ia ka ba kan poi. Ki lum ba ngi iohi ki long tang ka khyndew bad ki khlaw ki btap ki san ha ki, ki mrad bad ki sim ki doh ki ia im; bad ki jingkynshew jong ki mar pohkhyndew ba kordor lah ban shem. Ka um ba ngi iohi ka long tang shiliang ka um; hynrei ha baroh ki jingjylliew bymlah thew, ki kynja mrad ba heh tam, ki iakjakor, ki dohkha bad ki dkar la pynmih ha ka bad baroh ki jingmih ba donkam ki don sawdong ia ki."*⁴

Dei u Galileo, ha ka pyrthei sepngi, uba pyrkhat ba ka mariang ka long ka jingbuh-beit-buh-ryntih kaba pynjia long ia ki laiphewjait ki jingkylla kiba lah ban batai da ka Mathematics. Tang kito kiba lah ban ñiew bad ban thew ki long kiba lah ban sngewthuh bad kiba shai, lait nangta kiwei pat ki don shabar jong ka mariang. Kiei kiei ba kynja met ki don ki jingheh (size), ka dur ka dar (shape), ka number bad ka dor jong ka jingkhiih kiba lah ban ñiew bad iohi; ki rong jong ki, ka jingsawa, ka jingsma, bad da shisha, kito baroh kiba ka jabieng briew ka lah ban shemphang ki long kat kum ka jinglong (Qualitative) bad shapoh ka bor pyrkhat (subjective).

Kat kum ka jingstad saian U Galileo, ia ka Mariang dei ban pyniaid bad synshar. Kane ka jingpynbeit kaba u Galileo u buh halor ka mariang ka long kaba don ka dor ha kaba pynmih ia ka jingstad (science) ban iathuh lypa ia ki jingjia ha ka mariang. Kum ka nuksa, lada ia kano kano ka jingjia lah ban shem ia ka jingiadei hapteng ka jingjingai jong ka jinghap

jong kaei kaei bad ka jingshimpör haba ka hap, kumta lah ban iathuh lypa ha kano kano ka por ban wan hangno kan sa hap. Lada kata kaei kaei kam hap thik kat kum ka jingidei ia ki jingiapher lah ban batai da ki bor kiba pynwit kum kaba shu mutdur, kumta la pynlah ban ioh ia ka jingiathuh lypa kaba kham beit kham biang. Lada ia ka jingia ha ka mariang lah ban tip lypa kumta lah ban synshar halor jong ka.

Na katei ba la ong, ka kdew ba ia ka mariang baroh kawei ym lah ban shemphang lut da ki briew, lait tang kata kaba lah ban batai kat kum ka Mathematics. Ka Mariang, ka bym don jingkut, ka long kaei kaei kaba matlah ba khlem don jingim kaba ym lah ban pynshongdor. Kumta, ia u briew la niew kum u nongwei ha kane ka pyrthei, bad ka jingim jong ka bor pyrkhat ka dei na kawei pat ka thup jong kiei kiei.

U Galileo u ong:-

“Kano kaba long met, haba ka wan iadei bad kawei pat ka bynta jong ka met jong nga ka pynmih ha nga ia ka jingsngewthuh ba ngi khot ka jingtba. Kane, wat la ka don ha ka met jong nga baroh kawei, i knmba ka shong eh ha ka sla kti bad ha ki shynriahti, da kiba ngi lah ban iohsngew ia ki jingiapher ha ka dur jong kaei kaei ia kaba ym lah ban sngewthuh da kiwei pat ki bynta jong ka met. Katto katne na kine ki jingsngew (sensation) ki kham sngewtynnad ban ia kiwei pat. Ka bor sngewthuh da ka jingtba ka kham long kaba kynja met ban ia kiwei pat ki bor sngewthuh, bad namar ba ka mih na ka jinglongmet jong kaei kaei, ka i kumba ka don jingidei bad ki bynta ba kynja khyndew.”

“Lehse ka jingsdang ka don ha ka jingshisha

*ba don artylli ki kynja met kiba lah ban iakhleh lang suki ha ki lyngkhot barit bha, kiba katto katne na ki ki kham khia ban ia ka lyer bad ki hiar katba kiwei pat kiba kham sting ki kiew sha jrong ... Bin pynjur ha ngi ia ka jingmad, ki jingsma, bad ki jingsawa, nga ngeit ba ym donkam ia kiwei ki met ba shabar lait tang ki dur ki dar, ki number bad ki jingkhieh ba suki bad ba stet. Nga ngeit ba lada ia ki shkor, ki thylliej bad ia ki khmut la pynkynriah noh, ki dur ki dar, ki number bad ki jingkhieh kim don, hynrei ym ki jingsma lane jingmad lane jingsawa."*⁵

U Spinoza u ieng pyrshah ia kane ka nia. Ha u, kaba bha tam ia u briew ka long ba u dei ban don ka jingtip ia ka jingdonbynta lang hapdeng ka bor pyrkhath jong u briew bad ka mariang baroh kawei. Ka long kaba kongsan ban sngewthuh kumta ia ka mariang khnang ban pynlah ia ngi ban poi sha katei ka jinglong ba la ong haneng.

Kat kum u Spinoza, ka mariang ka long ka jingshisha ba ha khlieh tam eh. Ka nia jong u Spinoza ka long kaba shu tylli beit kawei (monistic) ba ym don jaka ban pharia ha ki ar bynta (dualism) lane ha ki bun bynta (plurality) ha ka mariang. Baroh ki laiphewjait laiphewskit ba la shem ha ka mariang ka dei na ka jingpynpaw jong kaba tang kawei ka jingshisha ha ki dur bapher bapher. Ka mariang ka kynthup ia baroh bad kam shym pyllait kawei ruh. Ha kane ka rukom, u briew u long shibynta jong ka mariang lane u long u jingthaw ba la pynpaw da ka mariang. Ha u briew hi kano kano kaba jia ka ktah ia ka bor pyrkhath bad ka bor pyrkhath ka lah ruh ban ktah ia ki jingjia. Kane ka pyni ba don kawei ka kynja met ba iadei tang hapoh jong kine. Kata ka met (substance) kaba ha khlieh duh ka dei

ban long kaba laitluid bad kaba ieng halade. Kumta ka jingshisha kaba hakhlieh eh ka don tang kawei, lym kumta kam lah ban long kaba ha khlieh duh. U Spinoza u ong ba lada u substance um donkam jingkyrshan iano iano nawei pat, kum ka nuksa, lada U Blei ne ka mariang u ieng halor lade bad kiei kiei baroh ki shaniah ha u ka long kaba shai ba ym don uwei pat u substance shabar na U Blei ne ka Mariang. Kat kum u Spinoza ka jingngeit ba don bun ki substance ka dei na ka jingpyrkhat bad namarkata, ka long ha ka jingshisha kaba iohi bakla ki khmat lane ka shu long tang ki dur ba paw (appearance). U briew uba don ka jingtip u nang ba ka jingbun tylli jong ki jingshisha ka long kaba bakla.

Kat kum u Spinoza, U Blei bad ka mariang ki long tang uwei ne kajuh ka pyrthei ka long ka dur jong U Blei uba don lut ha ki jaka baroh. U Blei u long baroh bad baroh ki long ha U Blei. U Blei u long 'natura naturata' bad 'natura naturanse,' kaba mut ba u long sha lyndet jong ka por bad ha ka jingiaid jong ka por. Ka long kumba ki jingdeng ksiar baroh ki jait jong ki ki dei na kajuh ka tyllong – ka ksiar, kumjuh ki jingthaw baroh ki dei na uwei u jingthaw uba dei U Blei hapteng ki ar. Ban shu ban ktien biang, U Blei um lah ban long khlem ka mariang. Ha kawei pat ka liang, lah ban ong ba ka mariang kam lah ban long khlem U Blei bad ka long tang ki jingpynpaw jong U. Kat kum kane ka jingong, ngi sngewthuh ba ka jabieng bad ka met ki dei ki artylli ki jingpynpaw na kajuh ka jingshai lane artylli ki nar syrwiang ia kawei ka shaka. Ka jingpyrkhat bad ka met ki dei ki jingshisha ba ha khlieh tam. Kane ka jingshisha ba ha khlieh eh ka pynleh ia ki jingtrei ha ki. Kumta, kat kum u Spinoza, ki jingjia ha ka pyrthei mariang (universe) ki long thikna bad lah ban khein biang biang kat kum ki ain ka Mathematics. Ki jingjia laiphewjait ki long ka jingpynpaw jong ka mariang.

Ka mariang ka long ka metbah ba iar katba kano kano ka jingpaw ne jingjia ha ka mariang tang ka lad jingpynlong jong ka. Ka jingdon ha ka mariang ka shong ha ka jingdon jong kiei kiei, khlem u metbah (substance) ym lah ban don ki lad ne ki tnad (modes). Kumta ki jingjia kim long kiba iaineh; ki long tang ki jingpynpaw ba tang shipor jong u substance (ka metbah). U Blei jong u Spinoza um long shabar na ka mariang (Kumba long U Blei u Descartes); hynrei u dei hi ka mariang. U long ka tynrai jong ka pyrthei. Kawei pa-kawei kaba don ha ka pyrthei ka don ha U Blei bad ia kawei pa-kawei la thaw dur da ki bor jong ka mariang. Kane ka pynpaw ba baroh ki jingtreikam ha ka mariang ki iaaid katba kum ki aiñ jong ka mariang bad kine ki aiñ kim shah teh lakam hangno hangno namar ym don ei ei kaba shabar na ka bor jong ka mariang. Ki aiñ mariang ki long ki aiñ Blei bad ym lah ban pynkylla ia ki. Ki jingtreikam ha ka mariang ki iaaid namar ba ki aiñ jong ka mariang ki iaaid beit iaaid ryntih. U substance (metbah) ba ha khlieh tam u long ka daw tynrai ba laitluid jong ki jingpynlong, wat la ka jinglong laitluid kam shym thew ia ka jinglaitluid jong ka mon kat kum ka jingdonkam ia ka hi. Ym lah ban don jingim khlem U Blei, namarkata U Blei u long u tynrai jong ki jingpynlong baroh ha ka mariang. Ym don u briew uba lah ban leh tang kat ba u mon. Kaei kaei ha kaba la bynshet da ka bor Blei ban trei ia kano kano ka kam ym lah ban leh lyndet na kata kaba la bynshet ha ka. Te kumta, baroh ki jingthaw baim ha ka mariang ki trei kam kat kum ki aiñ ka mariang.

U John Stuart Mill um iamynjur bad ka nia jong u Spinoza da kaba u ong ba kaei kaba dei ia u briew lah ban ioh na ka jingpeit thuh na ka mariang kaba pynpaw ia ka jingiatylli bad jingiatreilang kaba pynlah ia ngi ban im ha ka jingjanai. U Mill u ong :-

“Ban ialam lynti ia ki kam jong ngi ryngkat ryngkat bad ka jingiaid jong ka mariang... ym

don u ban lah ban ngeit ia u riewngeit niam ne u bymngeit niam, ba ka bor pynsniew jong ka mariang baroh kawei kin pynroi ia ki jingthmu ba bha, ha kano kano ka rukom ban ia kaba pynbuid re pynshoi ia u briew ban ieng ialeh pyrshah ia kitei ki bor. Ki kam jong u briew baroh ki long ban pynkylla bad ban pynbha ia ki kam jong ka mariang."⁶

Baroh ar kine ki nia jong u (u Mill & u Spinoza) shaphang ka jingiadei u briew bad ka mariang, ki don la ki jong ki dor. U briew u long ka bynta jong ka mariang, kumta u dei ban im kat kum ki aiñ jong ka mariang. Lah ban ong ha kiwei ki kyntien ba u briew u ioh ia ka jingmanbha na ka mariang. Ia ka jinglong jong u briew lah ban shem ha ka mariang.

Ka saian ka long ka jingtreikam jong ka jingshem buit bad ka bor pyniaid ym don ban ong da kumwei pat shaphang kane. Ki sciences jong ngi ki pynmih ia ka jingtip ia ki lad, hynrei ym ka jingthmu ba ha khlieh eh jong u briew. Dei kane ka jingmut jong ka jingiadei u briew bad ka mariang. U briew u don ha ka mariang kum u jingthaw ba khih bad uba trei kam. Hynrei ka sap jingkwah jong u ka long ban synshar ia ka mariang lyngba ki kam ban saifidur ia ki jingthmu jong ki ym lah ban pynthikna ha ka mariang. U briew u don hapoh bad kumjuh ruh shabar jong ka mariang. Ka jingiadei jong u, namarkata, bad ka mariang ka long arban (arbynta). Kumta ki jingkyrshan borbah jong ngi ban synshar ia ka mariang ki pynmih ia ki sawdong sawkun (environment) pyrshah ia ka jingiaidon jong ki bor saian ban control. Bad ka science ka dei ka bynta jong kine ki sawdong sawkun.

Ka mariang kum ka nongrim ha ka jingiadei bad ka longbriew manbriew ka kylla long ka sohpdung jong ki stad pyrkhat (philosopher) ha kane ka juk, ki da pynshongnia bad

saiñdur bha ha kane ka phang. Kawei ka nuksa ka long ka jingthoh jong u Paul Sears ba u khot “Utopia and the living landscape” (Ka ri bajanai bad ka jaka baim).

“Ki kynhun briew ba ju im ju long. Ki trei kam kat kum ka bor na ka sngi, ki pyntrei kam ia ka ha ka rukom ba ka jingtrei kam ia ka kan long kaba ryntih, kaba kyrshan bad pynkhlaif ia ka jaka shong jaka sah bad ban kyrshan ia ka jingim. Lyngba kine ki jylli ba laiphewjait, don ki kyrdon ba la plie lad ia ki jingthaw ba im (Organism) ba lah ban iohi bad bym lah ban iohi, kiba don la ki kam ki kam ban kyrshan ia ka jingim. Ki kynja met ba la pynmih da ki jingthung ba jyrngam na ka lyer, ka um bad ki jingbam bani, ki ia tyllun tad haduh ba ki bynta ba pynlong ia ki ki wan phai biang ha ka rukom ka jingtreikam jong ki.”⁷

Kumta ka mariang baroh kawei, ong U Paul Sears, lah ban ong ba ka long kaba thawdur hi ialade, kaba pynwan dur ialade kum kawei ka jaka ba iaideit iaideit ryntih khlem don jingpynthut ia ka jnglong jai jai jong ka. Te kumta, ka tarajur ba ia ryngkat jong ka mariang ka long ba ki jingtrei kam jong ka mariang kim iaidei lang bad ki sawdong sawkun jong ki lyngba ki jingiaityllun, jong ki bor. Kito ki bym lah ban treikam ne jop, kim lah ban im. Ka jingpyrkhat shaphang ka jingpyniaryngkat ka mariang ka kylla long ka jingpyrkhat kat kum ki jingpynbeit ryntih. Na ka bynta ka jingim jong ki jaitbynriew ba ki don ha ka mariang na ka bynta shibun kiei kiei kiba ka kynhun jaitbynriew ka dei ban pyndep, khlem pep ka lah ban pynioh ia ka jingiaaryngkat ha ka dur jong ka jingpyntreikam ia ka bor. Ka shu long tang ka jingkren lyngkot na ki kynhun jong kiei kiei kiba ker sawdong sha ki kynhun jaitbynriew jong ngi. Namar ba u briew bad la ki jait jong u ki dei ki bynta jong ka Meiramew (Nature), namarkata ki ruh ki long ka kynja mariang. Ka jingim jong u briew ka man long kat kum ki jingbuh beit buh ryntih ha ka mariang.

Ka jingpyniaryngkat jong ka mariang, ha kiwei pat ki kyntien, ka long ka jingkordor ba kongsan eh, ka trei ia ka kam pynbeit pynryntih jong uba ha khlieh tam eh, ha kajuh ka por khlem da don ka kyrdan jinglong kordor ba ha khlieh tam eh. Ka dei ka jingbuh beit jong ka mariang, ym ka jingthaw briew ne ka jingthaw dur da ki bor ba maian. Ka jubab ia ka jingkylli shaphang ka jingkordor, na ka rukom pyrkhat shaphang ki kynja baim ka long kumne : Ia ka dor jong ka longbriew manbriew la seng nongrim halor ka jingiatrei ryngkat bad ki jingiadei bad ka Meiramew. Ki jingthmu ba la dawa ki dei ban ia iaidei ryngkat ryngkat bad ki jingbuh beit jong ka mariang. Ka jingim jong u briew ka long kaba don jingiadei bad ki para briew bad kumjuh ruh bad ka mariang, kumta ka dei ban iaidei kat kum ki jingbuh pud.

Ka nia kaba ong ba haba u briew u long shibynta na ka mariang, ka jinglong tynrai ba shapoh jong u ka iaiah katlah katiai ban shim ia ki jingmyntoi na ka jingtreikam jong ka mariang, ka paw kumba ka la treikam. Hangne ngi shem ba ka tiphok tipsot (morality) ka don ka nongrim ha ka mariang, kaba ai ha ngi ia ki jingseng nongrim ia ki rukom pynshong nia ban pynmih ia ka theory ba thymmai ia ka jingiadei u briew bad ka mariang kaba pynlah ban pynshongdor kham bniah ia ka jingroi ka longbriew manbriew ryngkat bad ki jingtreikam lang jong ki kynja baim.

Halor kane ka phang, nga sngew ba ka la dei ia nga ban phai noh sha ka rukom pyrkhat u Khasi shaphang ka mariang, kum ka jingtrei kaba bniah kaba idonkam ha nga bad kaba nga la pyndep. Hynrei nyngkong nyngshap eh, donkam ban iathuh ei ei shaphang ki Khasi, kum ka jait bynriew ba don shaphang shatei lam mihngi jong ka ri India.

Reference :-

1. Taylor, E.B. **Primitive Culture** Vol III. p. 7, London, 1871.
2. Kreober, A.L. 1952 **The Nature of Culture**, University of Chicago Press. A collection of essays that were published between 1901 - 51, p. 181 & 189.
3. Stace, W.T. **A critical History of Greek Philosophy**, Macmillan, St. Martin Press, London, 1966, p 78.
4. Commins, Saxe & Linscoff, Robert N. **The World Great Thinkers, Man and Man; The Social Philosophers** Wisdom of conjucious, New York, 1947, p. 339.
5. Rachels, James & Tillman, Frank, **A Philosophical Issues; A Contemporary Introduction**, New York, 1972, p. 339-40.
6. Mill, John Stuart "Nature" in J. H. Randall Jr. Justus Buchler, Evelyn Urban Shirk, eds: **Readings in Philosophy**, New York, 1950, p. 57.
7. Ibid as 5. p. 360.

:>:>:>:>::<:<:<:<:

Lynnong II

Ka Mariang ha ka Rukom Pырkhat U Khasi

Ki Khasi ki dei ki jait bynriew riwolum ba shong basah ha ki lum Khasi bad Jaiñtia jong ka Meghalaya. Ki Khasi kiba shong shaphang mihngi, kata ha ka District Jaiñtia Hills, la ju khot ña ki ki Synteng lane ki Pnar. Ña kito kiba shong ha ki thaiñ pdeng bad ka thaiñ Lum la khot beit ki Khasi, ña kiba shong ha ki sharing Lum phang shathie markhap bad ka Bangladesh la khot ña ki ki War, kito kiba shong shaphang shatei markhap bad ka Assam la khot ki Bhoi, bad ña kito pat kiba shong shaphang sepngi eh jong ka West Khasi Hills District la ju khot ña ki kum ki Lyngngam. Kine ki ñoh ña la ki kyrteng kat kum ki thaiñ ha kaba ki shong ki sah hynrei ki dei tang kawei ka jait bynriew Khasi kiba bud ña ka jingshim jait na ka kmie ha kaba u kñi u long khlieh jong ka kur ne ka longñing longsem. Baroh ki khun ki kti ki shim jait na ka kmie kaba pun kaba kha ña ki.

Ka Ri Khasi bad Jaiñtia ka don hapdeng u Latitude ba shatei uba $25^{\circ} 1'$ bad $26^{\circ}-5'$ bad u longitude ba sha mihngi uba $90^{\circ}-47'$ bad $92^{\circ}-5'$. Ka jingheh jong ka ka long kumba 14463.6 Sq. kms. Ki Nongshongshnong baroh ki don kumba 10,93808, kat kum ka khanasamari kaba 1991. La phiah ña ka ri Khasi bad Jaiñtia ha ki Saw tylli ki District kita ki long, Jaiñtia Hills, East Khasi Hills, West Khasi Hills bad Ri Bhoi Districts. Ka Jylla Meghalaya hi baroh kawei la ju ong ba ka dei ka rynsan lum (Plateau) ba la neh naduh hyndai hynthai, ka jingkyngjang jong ka ka

long kumba 600 metre haduh 1800 metres na sla duriaw. U Lum Shillong uba jrong tam eh na ki Lum baroh u don kumba 1951 metres na sla duriaw.

Ki Pud sawdong jong ka ri Khasi bad Jaiñtia ki long kumne harum :-

1. Shatei – Ka Ri thor Assam.
2. Shathie – Ka Bangladesh
3. Mihngi – Ka Cachar bad Mikir Hills
4. Sepngi – Garo Hills.

Īa ka jinglong ki lum ki wah jong ka ri Khasi bad Jaiñtia lah ban pynā bynta ha ki lai tylli ki thaiñ kiba kongsan.

Ka thaiñ ba shatei eh ka don markhap bad ka ri thor Assam. Kane ka thaiñ ka long kaba syaid ha ka por tlang bad kaba shit bha ba ka por lyiur. Ka long ka jaka kaba seisoh bha. Īa kane ka thaiñ la tip kum ka Ri Bhoi ne Ri Them bad ĩa ki briew kiba shong ha ka ruh la tip kum ka Ri Bhoi bad ki Mikir. Īa kane ka thaiñ la tap dā ki khlaw kiba rben. Ki jingmih ba kham kongsan ha kane ka thaiñ ki long, ki soh, ka kait, u khaw, u tympew, u sying, u synsar, u sai rusom bad kiwei kiwei.

Ka thaiñ kaba ar ka dei ka thaiñ Lum kaba don hapteng ĩa kaba la ju tip kum ka ri Lum Khasi bad Jaiñtia. Kane ka thaiñ ka long ka rynsan lum ba jrong tam. Ka jinglong ka suiñbneng ha ka por lyiur ka shu long pdeng, katba ha ka por tlang pat ka khriat bha. Ki briew kiba shong ha kane ka thaiñ la tip kum ki Khasi bad ki Pnar. Hangne ngi shem bun ki lumrit, ki mawsiang, ki Ihuh bad ki them. Ki briew ki im da kaba rep phan, khaw, riewhadem, ki jhur ba bun jait, don ruh kiba khaiñ pateng bad trei misteri.

Ka thaiñ kaba lai ka don shaphang shathie ba la ju tip kum ka Ri War. Ka long ka jaka ba long padun naduh ki rynsan lum shaduh khappud Bangladesh. Ka jinglong ka suiñ bneng ha kane ka thaiñ ka long kaba syaid ha ka por tlang bad shit bha ha ka por lyiur. Kane ka thaiñ ka long kaba iadei eh ban thung kwai tymnew, synsar, 'la tyrpad, sohmrit, ka kait, sohñiamtra, bad kiwei kiwei. Iä kane ka thaiñ la ju khot kum ka kper Eden jong ka ri Khasi bad Jaiñtia. Ki mar khyndew ruh kum ka shun, u dewiöng, u uranium bad kiwei kiwei de ki kynrei bha ha kane ka thaiñ. Iä ki briew kiba shong ha kine ki jaka la ju tip kum ki War. Ki tbit bha ban thaiñ kriañ thaiñ shang, ki knup ki trap bad kiwei kiwei ki rukom jingthaiñ.

Lada u briew u iaid lynti naduh Sepngi shaduh Mihngi bad naduh Shathie shaduh Shatei jong ka ri Khasi Jaiñtia un shem iä ki jait mawbynna bad jingtei nam bapher bapher, ki wahduid ba ithiang, ki kshaid ba rymphum, ki wah kiba sngur bad ki syntai lum ba lymphuiñ, ki lumrit, ki 'lawkyntang bad kiwei kiwei ha kane ka ri baroh kawei. Haba nga pyrkhath bad khmih iä ka jingitynnad jong ki lum ki wah bad jong ki sim ki doh, ki syntiew ki skud kiba don ha la ka ri, kine baroh ki pynmyllung iä ka mynsiem ban rwai kumne.

1. Ko Ri Khasi baieit bathiang,
Ban im hangne iä nga ka biang,
Longshwa manshwa b'la kyrkhu Blei,
Ban pynsah nam mawbynna tei,
2. Ha pha ko ri baieit ki blei,
Ki lum kynshreng bad wah ki shlei.
Ki kshaid rymphum ki noh arsut
Ki sim ha khlaw pat ki kynud.

3. Ko Lum Shillong Symper Kyllang,
Marangksih Thangsyeim baroh lang,
Bah bo-Bah- Kong bad Lum Diengġei,
Ki long ki khun shynrang i mei.
4. Riwiang Rilang bad wah Kupli,
Ki long ki khun kynthei tipsngi,
Ah ban da lah ban ieit ġa phi.
Ban im ban pha namar ka ri.

Kine harum ki long ki lum ba Kongsan kiba la pynnoh ka bhah kaba khraw sha ka rukom pyrkhat u Khasi ġa ki sawdong sawkun jong u, kum, ki Lum Kuttraw, Niangram, Mianglong, ġawpaw, Kyllai Lyngsngun, Symper Kmawan, Symper Nongsynrih, Diengġei, Rableng, Lawbah, Marangksih, ġakorsing, Sona Raja, Salim, Thang - Syiem bad Bah Bo Bah Kong jong ka ri Khasi Jaiġtia.

La jan baroh kine ki lum ki pynnoh ka bhah sha ka rukom pyrkhat pyrdaiġ jong u longshwa. Lada ngi wad jingtip bniah iwei pa iwei na ki lum ki wah jong ka ri Khasi Jaiġtia, ki don la ki jong ki jong ki jingġia bad ki khana ba bang ba pynsah jingkyrmaw. Ki la ġia long ki jaka shong jong ki blei ki dkhen, kum u Lum ġawpaw bad u Lum Shillong. Don ka khanatang kaba ġathuh ba u 'lei Shyllong u shong u sah ha u Lum Shillong. Ki Khasi ki ngeit ba ki Syiem Shyllong ki hiar pateng na ka Pah Syntiew, ka khun kynthei jong u Lei Shillong.

ġa ki Syiem Shillong la ju ġiew ha baroh ka ri Khasi kum ki Syiem blei. Kane ka kyrteng 'Syiem blei' ka mut ba u Blei u la sngewbha ban ai bynta ha u ġa ka khyndew ba kham bun eh jong ka ri Khasi, kata ka long ka Hima Shyllong ba un synshar, wat la ngi shem ba ka don la ka jingbym thikna shaphang jong ka. La katta ruh ka don ka

jingngeit pateng la pateng hapdeng ki Khasi kat kum kane ka jingiathuh khanatang. Ha ki por barim bajah la don ka jingiathuh khana shaphang kawei ka khynnah Samla kaba shong basah hapoh ka krem MARAI kaba don hajan ka Shnong Pomlakrai kaba mynta, ha tyllong jong ka wah Umiam Mawphlang bad Umiew. Ka la long ka thei Samla kaba bhabriew kyntiah. Īa ka jingshisha shaphang ka jingdon jong kane ka thei Samla ym lah ban pynthikna. La don bun kiba la pyrshang ban kem ĩa ka, hynrei kim lah, namar ka jingkhapngiah jong ka krem. La don shisien ha kawei ka por uwei u briew u ba sianti bha uba la kut jingmut ban pah ĩa ka da kaba pyni ĩa ka da u 'Tiewjalyngkteng'. Kata ka thei samla haba la pynshoh bieĳ ĩa ka da uta u syntiew ka la wan tur shajan shata. Hynrei uta u briew u ĩaibat ĩa uta u Syntiew bad u ran shadien tad haduh ba ka la wan mih paw shabar bad u la kem artad ĩa ka. Nangta u la ĩalam sha la ĩing ĩa kata ka theisamla. U la ri la sumar ĩa ka bad u la shongkurim ĩa ka. Naduh kata ka por la sin kyrteng ĩa kane ka samla "Ka Pahsyntiew" namar ba uta u briew u la pah ĩa ka da u Syntiew khnang ban ĩoh ĩa ka. Īa uta u briew uba la wan na ka Shnong Nongjri na Ri Bhoi la khot u Kongngor Nongjri. U shong ha Nongkseĳ bad ka kyrteng jong u ka long u Sati Myllem Ngap.

Haba ki la ĩoh bun ki khun shynrang bad kynthei ka Pahsyntiew ka la leit phai pat noĳ biang sha kajuh ka krem na kaba ka la wan. Nadub kata ka por kam ju wan shuh wat haba la khroh da la u tnga bad ki khun jong ka. Ki khun jong ka ki la nangsana ha ka rynĳeng bad ha ka jingstad bad haba ki briew na kylleng ka ri ki la bna shaphang jong ki, ki la ĩa wan ban jngoh kai ĩa ki. Kita ki khun ki la long kiba sngewrit bad kiba don akor ha khmat kiba halor.

Baroh ki briew ki ieit ia ki bad la ñiew ia ki kum ki khun ki blei bad ki aiburom ia ki. Kiba khraw batri jong ka Raj Shillong ki la thung Syiem ia ki namar ba la kha ia ki na ka briew ba phylla kaba ki ngeit ka dei ka 'Lei Shyllong'. Kumta da ka jingsngewhun ki la thung ia ki kum ki syiem ka ri Shyllong kynthup ia ka Hima Khyrim bad Hima Mylliem. Kine ki khun ki la kylla long ki Syiern ba la jer ia ki, ki Syiern Blei jong ka Hima Shyllong.

Naduh kata ka por ki Khasi ki la ju shait pynlong ha ka jingknia ainguh sha u 'Lei Shyllong da kaba tyrwa jingknia da ki blang shisien shi snem, ki Khasi ki ngeit ba u 'lei Shyllong u long uwei na ki ryngkew ki basa ba kham rangbah napdeng jong ki kiba don ha ri Khasi. Ki Khasi ki burom ia ki blei lum blei wah bad ki ryngkew ki basa na kiba ki la ioh ia la ka jait ka kynja kumba la mih ki syiem Shyllong kiba synshar ia ka ri. Baroh ki Khasi bad Jaiñtia ki ñiew ia u Lum Shillong kum u lum ba shong blei rangbah bad kumta ki tyrwa jingknia man la ka por. Kiwei pat ki ryngkew ki basa ruh ki don la ki jong ki jong ki kamram ban trei ha la ki kyntoit bad ki dong ba ki don. Ki Nongshong shnong ka Shillong ki ñiew kyntang ia u Lum Shillong haduh katta ba kim ju nud wat ban pom dieng pom siej ruh na une u Lum namar ba ki ngeit ba lada ki leh kumta ki blei kin sa pynshitom ia ki da ki bun jait ki jingpang.

Ia ka niam ka rukom kaba ki pynlong ha kliar jong u Lum Shillong shisien shisnem la ju khot ka 'Pom Blang' ba la pynbud ryngkat da ka Shad Suk Mynsiem. Kane ka jingknia ka long kum ka jingainguh ia u Thawlang, ka lawbei bad u Suidnia jong ki Khasi. Ka jingainguh ba kham kongsan eh ka long sha u Phan u Kyrpad kiba hiar pateng na ka Pah Syntiew. Ha kane ka jingknia ki pyndonkam da

ki Syiar bad ki blang kiba ki khot ki 'Syiar Sla' bad ki 'lang sla'. Tang kita kiba na ka iing syiem ki lah ban ai ia kine ki jingknia. Ki bynrap shuh shuh ruh ia uwei uba ki ong 'U Lang Diengiei' ba la ju pynkhreh da ki brieve ba shong ha ki thain Lum Diengiei lane lada jia ba kim lah ban ai ia u uwei u Blang ka iing Syiem ka dei ban pynkhreh ban ai. I meirad Mari Pathaw ba la khot ieit i Men Mari i ba dang shu khlad shen i ju ai uwei u blang man la ka snem ban knia ainguh ha u Lum Shyllong. Kane ka tymmen ka la long kaba im slem tam na ka kur Pathaw bad ka long ruh ka trai khyndew ia u Lum Diengiei. Ia uta u blang la ju khot u lang diengiei. Kiwei pat ki blang jong ka Hima Shyllong la ju khot ki 'lang-iong bad ki 'lang nguh Syiem. Ban shu ong beit ka long kumne ka jingainguh lyngba kane ka jingknia blang ka long ba ki brieve kin duwai na ka bynta u Syiem bad na ka bynta ka burom ha ka lawei jong ka iing Syiem. Ha ka jinglehniam leh rukom kaba neh kumba lai haduh san sngi ki brieve ki shait iohi ia ki dak ki shin ba u Blei u pdiang ia ki jingtyrwa jong ki.

U Soso Tham, u Myllung ba khraw ka ri Khasi u pynpaw ia ka jingniew burom jong u ia u Lum Shyllong ha ka jingrwai jong u ba la ai kyrteng "U Lum Shillong." Ha kane ka jingrwai, u Soso Tham u pynpaw ia ka jingsngewieit ba shisha jong u ia u Lum Shillong. U Myllung hangne u kwah ban peit kylleng sawdong ka ri na kliar u Lum Shyllong. U kwah eh ruh ba lada lah ban im kum u lum Shyllong namar ka ri bad u iohsngew ia ka jingbeh jem jai ka lyer iwbihi lyngba ki khlaw bad ki wahduid ryngkat bad ki kshaid ba ryngkoh bad tuid khlem jingsngewsih shaphang shatei jong ka Brahmaputra bad shatei jong ka wah Surma. Katba ki snem ki wan bad ki leit ka Um Shyrpi bad ka Um Jasai kin dang iai tuid sngur

bad kin dang ïairwai. U da ong ruh ba u Lum Shyllong un long uba suk tam ha ka pyrthei namar baroh ki lum ki ïa peit tang sha u kum u syiem jong ki. Ka lyer, u slap, ka ïor bad u phria ki shoh ïa u, hynrei ki kjat sngi ruh ki ïai doh ïa u khlem sangeh. Ha ki sharing jong u Lum Shyllong ki don ki khlaw ba rben ha kaba ki skei ki rieh tngen bad ki thei samla bad ki rang samla ki rep ki riang ha ki sharing lum, ki briew ba shong ba sah ha ki sharing lum ki long kiba im palei bad kiba tipbriew tipblei.

Ka jingkhlaïñ bor jong ka rukom pyrkhath kaba arban (dualistic view) jong ka juk mynta ka la pynkylla ïa ka rukom pyrkhath u Khasi shaphang ka mariang. Ha kine ki por la kumno kumno ha ki jaka sor u peit ïa ka mariang kum ïa kaei re kaei kaba lah ban pynpaw ha ki jingrwai jong u. Ha “ki sngi Barim u Hynñiewtreph” u Soso Tham u batai ïa ka jingitynnad jong ka mariang; ki hynñiewtreph ki im suk kynjai bad ki dei ki khun u Blei kiba im ha pneh ka Mei-Mariang. U Myllung u ong ba ha ka por ka Aïom ksiar u briew u lah ban shemphang shaphang ka mariang ba u briew u sa tip na ka mariang ïa ka jingieit bad jingstad Blei. U Blei u la ju ïaid bad u briew. Ka jingitynnad bad jingphuh jingphieng jong ka pyrthei ha kito ki juk barim bajah ki la long ki tyllong ïa ka jingsuk bad jingkmeh. Baroh ki jingthaw ba khih bad bymkhih ki ïa long paralok bad u briew bad ki sngewthuh ruh ïa ka ktien jong u khun bynriew. Ka mariang ha ki sngi barim u hynñiewtreph ka long kaba phuh baphieng kum kawei ka kper kaba dap da ki bunjait ki syntiew ki skud. Baroh u briew, u mrad lem bad ki sim ki doh ki im suk im saïñ lem bad ka mariang.

Kumjuh ruh u Lum Sohpetbneng ha ka surok bah Shillong-Guwahati, shatei na Damsite (Khwan) u don ka khana pateng shaphang ka jingpynlong kaba ïa snoh bad

une u lum. Kat kum kane ka khanapateng shaphang u Sohpetbneng la iathuh ba ka jait bynriew Khasi ka don ha kaba mynnnyngkong khathynñiew trep khathynñiew skum. Kine ki ia kiew sha bneng bad hiar sha ka pyrthei lyngba ka jingkieng ksiar kaba don ha kliar jong une u lum. Haba la pyndkut noh ia kane ka jingkieng, ki Hynñiewtrep ki Hynñiew skum ki sah jynduh noh ha kine ki lum bad ki khyndai trep ki sah noh ha bneng.

Ha kajuh ka rukom u Lum Diengiei uba don shaphang sepngi khyndiat na ki shnong kum ka Kreit, Nongmadan bad Nongpathaw u don la ka jong ka jingiaathuhkhana kaba iadei bad ka jait bynriew jong ngi. Lah ban iohi bha ia ki sharing lum ba itynnad jong une u lum na sor Shillong, khamtam eh na u Lum Shyllong. Ka don ka khana nongtymmen shaphang u Diengiei, uba don ha kliar jong une u lum ha ki por ba mynhyndai. Ka puriskam ka iathuh ia ngi ba une u diengiei u la nangheh, nangjrong bad nangpyiar ia la ki tnat haduh ba la kah dum ia ka ri Khasi baroh kawei. U khun bynriew u la lum ia ka dorbar bah kumno ba ki dei ban lait na kane ka jingtap jong u diengiei. Ki la ia rai lang ban leit ia pom noh bad pynkyllon shisyndon ia u. Ki la ia pom da ki wait bad ki sdie haduh ban da sep ka sngi hynrei sniew bok ba kim lah ban pyndkut tang ha ka shi sngi. Kumta ki la leit noh sha la ki iing ki sem bad ba kin wan pynkyllon noh ha ka sngi kaba bud. Phewse ynda ki la wan ban pom biang; ka dak ba la pom ka la dap doh biang. Kane ka jingjia kaba iai bteng kumta ka pynshaiong ryngkat bad ka tieng ka smiej ia u khun bynriew.

Ha kawei ka sngi ka phreit kaba long ka sim kaba rit ka la wan her shajan bad ka la ong ba lada u khun bynriew u kular ban ai ha ka ia u soh nyngkong na ki jingthung

kan sa ïathuh ïa ka daw tynrai kaba la pynjia kumta. U khun bynriew da ka jingbymbanse u la kular ban ai ha ka ïa kaba ka kwah. Dei namar kane ka jingkular jong u longshuwa ba haduh mynta mynne ka phreit ka ïoh nyngkong eh ïa u soh nyngkong na ki jingthung kum u kba, krai rishan bad kiwei de. Ka phreit ka la ïathuh ïa ka daw ba ka dak ba la pom ka dapdoh biang namar ba u khla u wan ban jliah ïa kata ka dak mong ha ka por mynmiet. Ynda u khun bynriew u la lap ïa ka daw; u la riam bad pynap da ki wait arliang syrti ha kata ka dak pom bad u khla u la ngat ha kata ka jingriam bad u la ïap hashen. U khun bynriew ryngkat bad ka phreit ki la wan peit ïa kata ka shangkawiah bad la shem ba u khla u la ïap bad ka snam ka la tuid ha trai jong u dieng. Ka phreit tang shu ïohi ïa kata ka jingtuid lyngkien jong ka snam ka la i shyrkhei haduh katta katta bad ka la ïapler hangta. Naduh kata ka por haduh mynta ka phreit ka sangïap sangim ïa ka snam ne ka doh. Lada buh da ka doh ne snam ha ka ruh jong ka phreit khlem artatien kan ïap shisyndon. Hadien ka jingïap jong u khla, u khun bynriew u la jop ha kaba pynkyllon ïa u diengïei.

Nalor kitei ki lum ba la pynpaw haneng don ruh kiwei pat ki lum ba sngewtynnad kum u Lum Kyllang, u Lum Mawthadraishan, u Lum Mawtleng bad kiwei kiwei kiba don la ki jong ki jingjia bad ki jingmut bapher bapher.

Ka jingieit u Khasi ïa ka Mariang bad ka kolshor la pynpaw ruh ha ka jingrwai myllung u bah Kynpham Singh ha ka poitri "Spring"¹ ne 'ka Por Pyrem'. U Nongthoh u tip bha ba ki jingkylla jong ki aïom ha u kim da long eh tang ki jingjia shabar na u briew. Hynrei ki long ki jingjia kiba ktah bha ïa ka jingim u briew. U Myllung hangne u

batai ba ki saw aïom ki saw samoi ki don hapoh jong ka jingpynïaid jong ka kti na jrong. Ki dak jong ka jingsuid rong ksiar ha ka pyrthei bad ki umjer ba phyrnai ha ka por mynstep ki hiar kum ki jingkyrkhu na bneng. Ki jingrwai iaroh ha ka por Pyrem bad ki jingsuhsieng ba iwbihi jong ki syntiew ba itynnad ki pynkup jaiñ ia ka Mei Mariang.

Ka jinglong kawei jong ka mariang bad ka kolshor ka long ka pdeng jong ka rukom pyrkhath u Khasi. Bun ki Puriskam shaphang ka rukom pyrkhath u Khasi ia la ka mariang bad ka jingim u briew kiba lah ban ong ba ki long ki bym don jingmut lane kiba maian, hynrei ka long kaba eh ban shu ong ba ki long ki bym shongnia. Lada ngi pyrshang ban batai ia ki puriskam shaphang ka mariang kat kum ka science ngin ym lah shemphang. Tang shu pynkhlad noh ia ka pyrthei jong ki jingthung bad ki mrad na ka pyrthei jong u khun bynriew ka jingïapher kan long ka bym lah shuh ban batai la kane ka rukom pynïakhlad ki Khasi hyndai kim shym pdiang. Ia ka jingim ym shym la pynïakhlad ha ki jait bapher. La kheifñ ba ka long tang kawei ka metbah kaba ym lah ban pynïabynta ne pynïakhlad kum ia ka kolshor na ka mariang. Ym shym don u pud uba khraw hapdeng ka kolshor bad ka mariang, kine ki ia ïaid ryngkat ryngkat, khlem da don shibun ki jingïapher. Kane ka rukom pynshongnia u Khasi hyndai kam shym mih namar ba um lah ban shemphang ia ki jingïapher jong ki hynrei namar ba u kham long halor ha ka jingshemphang ban ia ki briew mynta. Ka pynpaw ba u don ka jingshemphang ba maian ia ki jait mrad, ki jingthung, bad ki maw ki dieng. Katto katne ki nuksa jong ki jingthung ba la ñiew da ki Khasi ba ki don la ka dor ban trei bad ban iarap ia u khun bynriew ha ka jingim ba man la ka sngi. Lah ban kdew hangne tang katto katne:

1. U kynbat samthiah:- Ka rukom khih une u syntiew ka iadei eh bad ka sngi. Lada ki sla jong u ki la khylliap ki nongrep ki tip ba ka sngi ka la sep. Ki sla jong u ki pyiar pat ha ka por mynstep. Une u kynbat u iarap bha ia ki briew ban peit por ha ka por ba slap.
2. Ki siej lung ki mih ha ka por lyiur bad ki heh ha ka por tlang. Suki suki ki kop jong u siej ki hap noh sha khyndew ynda u siej lung u la nang heh. Lada ki kop ki hap ha tbian bad thiah lyndang ki tymmen ki tip ba kan sa don ka jingryngkhiang ka mariang bad la ju maham lypa ia ki nongrep. Lada jia pat ba ki sla (sop) ki hap bad dem pyllup ha madan don ka jingjur slap ha uta u snem.
3. Kumjuh ruh ka jingmih lung jong ki sla dieng jri ki iarap ban iathuh ia ka jingkiew ki dohkha ha ki wah ha kylleng ka ri.
4. Ki tymmen ki pyniasnoh ruh ia ki jingphuh ki tiew diengsong bad ka jingkoit jingkhiah kiba ha iing ha sem. La ju ong bad ka ju urlong ba ha ka por phuh ki tiew diengsong ki bun bha kiba ioh pang baiong khlieh.

Ki Khasi kim shym duna ban iohkem ia ka jingshongpher ha kiei kiei kiba jia. Hynrei ha ka jingpynshongnia ia ka Mariang bad ka jingim la pyntroiñ ia kine ki jingiapher da ka bor jingsngew kaba kham khlañ. Ka jingsngewthuh ba ka jingim ka long shitylli kaba pun jingkieng sha ki laiphewjait ki rukom jinglong. Um shym shim ha lade ia ka jinglong kyrpang na ka jingbuh beit jong ka mariang. Ka jingim ka bat ia kajuh ka jinglong kyntang wat ha ki dur ne jinglong kiba khraw ne ba poh. U briew u mrad bad ki jingthung jingtep ki ia long ha kajuh ka kyrdan. Nalor kita baroh, don ka jingiadei ba iajan eh hapdeng jong ki.

U ksew bad u syiar ki don ka bhah kaba khraw ha ka jingim u Khasi. Ka jingriew jong u syiar ka ïathuh ba kawei pat ka sngi ka la wan, ka syriem hi kum ka baje kyrsiew thiah ha kane ka juk. U ksew pat de ym dei tangba u long u lok ba ïada ïa u briew, hynrei u don ka bor sngewthuh kum ïa ka jingshleï um bad ka jingiap. U Khasi u ngeit ba haba u ksew u wiar rngai bad u da phai sawdong ïa la u tdong ka pynpaw ba kan sa jia shen ka jingïap ha ka ïing ka sem ne ha shnong ha thaw. Kumjuh ruh ka jingpah jong ka lyngdkhur rit ka ïathuh ba ka jingiehnoh khunswet kan sa jia ha ki ïing bamarjan. Ka jingwanpaw pat de jong ka 'khapsnem', ka ïathuh ïa ka jingwan jong ka pyrem, kaba dei ka aïom ban thung ïa ki symbai kum u phan, u kba, u pathaw bad kiwei kiwei pat ki jhur. Kumta ka jingim u Khasi kam don u pud ba thikna, hynrei ka ïar shaduh ki pyrthei bah jong ka Mei Mariang. Ka long haduh katta ba wat u ñiangkynjah ruh u nang ban ïathuh ba ki nongshun ki la hajan da ka jingpah jong u. Ha kajuh ruh ka rukom la ju mabam da ka jingpah jong ka sim tittiw. Sa kawei pat ka jait sim kaba khot ka 'Phroh jyndem' ka pynbna ïa ka jingïaieit khynraw hapdeng ki khun samla jong ki ïing bapher bapher da kaba her ha ki kper jong kito ki ïing.

Ka rukom kheïñ jong u Khasi ïa ka Mariang ka pynlyngngoh lyngngaiñ ïa ki philosopher bad ki scientist kiba pynshong nongrim ha kiei kiei kiba long met bad ban ïa pyrshah ïa kiba kynja mynsiem.

U Soso Tham u pangnud shaphang ka jingduh noh ïa ka rukom pyrkhath ba shitylli shaphang u briew, u Blei bad ka Mariang. Kumba nga la ong shakhmat, ka Mariang ha u Khasi kam ju long kaba khlem nongsynshar ne khlem jingbuh ryntih. U briew um lah ban im shabar na ka mariang. Bun na ki rukom pyrkhath jong ka science ki shem jingeh ban batai ïa ka kyrdan u briew ha ka mariang.

Kat kum ki stad pyrkhath ba kynja doh jong ka juk ba mynshuwa, ia baroh ki jingiapher ha ka jinglong (quality) lah ban pynkylla sha ka jingbun (quantity), ia baroh ki ba kynja mynsiem lah ban pynkylla sha kiba kynjadoh bad ki jingjia. Kum ban shu ong noh, ka jingngeit mariang ka long kajuh bad ka jingngeit ba kynjadoh ba kynja met bad nangta la pynkylla sha ka rukom jingim briew ba har rukom, ka jingimbeit im hok, ka jingitynnad bad ka jingim ba don jingmut bad ki lah ban kylla long kum kiei kiei kiba shu jia ryngkhat khlem don nongsynshar. Ha ki snem ba kham hadien jong ka spah snem kaba khatkhyndai, kiwei pat ki rukom jingngeit mariang ki bym da don jingshisha kum ka jingbatai ka saians ki la mih pyrthei. Ha ka jingiapei bad ka jingdon jong ka tynrai bah jong ka jingshisha kine ki rukom jingngeit kim pdiang ba ka don. Kum ban shu ai nuksa, kim shym ngeit ba ki symboh bin bin ki pynlong ia ka metbah jong ka jingshisha. Dei kum ia kine ki rukom jingngeit mariang ba la niew ba ki long kham hajrong ban ia kiwei pat. Ha ka jingbatai jong ki ia ka mynsiem u briew ki ia pyrshang ban pynwan sha kiei kiei kiba kynjadoh. Ka jingmih nangne ka long ba ka la pyniakhlad noh bakly-bak ia kaba kynjamet na kaba kynja mynsiem. Kumta kine, haba ki niew ialade kiba kham hajrong ki pyrshang ruh ban thwet ia kiei kiei kiba kham hajrong lyngba kiei kiei kiba kham hapoh; ia ka jinglongbriew ba paka na ka jinglongbriew ba malu mala ia kaba kynja mynsiem na kaba kynja doh ne ba kynja jingim.

Ban pyrshah ia kane ka rukom ringnia ki stad peit thuh bad ki stad pynshongnia ki kubur ba ka jingpyrkhat lane ka mynsiem ka kynthup lut ia ka pyrthei ba kynjadoh, ka pyrthei tiphok tipsot, ka pyrthei pyrkhath pyrdaiñ, ka pyrthei jingitynnad, ka pyrthei jong ki niam ki rukom, ngi thikna

ba ki don shisha. Ka saian ka iathuh beit tang ia kiei kiba jia, ia ka nia lane ka mynsiem ryngkat bad ka pyrthei ka bym lah bad pynkylla sha kiei kiei kiba longmet ne ba kynja jingim. Pyrshah ia kane ka rukom pyrkhath, u Emile Boutroux, u ong kumne:- "Kito ki Scientis shongshit khleh bieit kiba pynkylla ia ka pyrthei sha kiei kiei kiba khlem don ba synshar, kiba buh ia kiei kiei baroh hapoh ka jingsynshar jong ka saians bad kiba iai kam ba ka saian ka long tang maka ka tynrai jong ka jingtip bad ba ym don kano kano ka jingshisha kaba da lah ban pynpaw da ki rukom jingkheih (mathematics)."²

U Khasi un iamynjur bad u Emile Boutroux haba um shym ngeit ha kata ka mariang thurmur. Hynrei u nïew ba u briew hi u long shibynta na ka mariang. U briew um long uba biang tang ha u hi, hynrei u don la ka bhah ha ki jingpynlong ha ka mariang. Um lah ban tip pura ialade lynda um pyniadei bad ka mariang kaba ker sawdong ia u ha kaba u hap ban shaniah. Kumta kane ka long ka phangpdeng jong ka jingngeit mariang u Khasi. Nga kwah ban kdew hangne ia ka jingong jong u Durkheim (uweï na ki stad pyrkhath ka imlang sahlang).

"Wat kito ki niam kiba kham ha khlieh, wat kito kiba la ai ha ki ia ki jingpyrkhath ia ka mynsiem ka bym lah shuh ban thew kim lah khlem da don ka rukom pyrkhath shaphang ka mariang. Kim shym pynkut noh ialade ban hikai ia u briew shaphang ki jingsuhsat, ki jingpynrung ruh ha u ia ka lad ban peit thuh ia ka pyrthei mariang bad kumno u don ha ka."³

Kumba long kiwei ki jait niam ka thong jong ka niam Khasi ka long ban hikai ia u briew kumno ba u dei ban don ka jingiasyllok bad ka mariang. To ngin ia peit khyndiat hangne kumno ki tymmen Khasi ki ong.

Kat kum u Rabon Singh, la ju ngeit ba ïa ka niam Khasi la ai da u Blei sha u Hynñiewtrep. Ka niam Khasi ka saphriang kylleng kane ka ri lyngba u Hynñiewtrep.

Ha ki sngi u Hynñiew Trep la ngeit ba u Blei u kren sha ki briew ha ka sur briew hi. U da hikai ïa ki kumno ban thung ban tep ha ki aïom bapher bapher. U la batai pynshai ïa ki aïñ ki kanun jong ka niam Khasi, bad kumno ban pynbeit pynbiang ïa ki niam ki rukom. Bad hadien ba ki la tip lut ïa baroh ki niam ki rukom bad ka kñia ka khriam, U Blei um shym kren markhmat bad u briew, hynrei kin ïohi ïa U Blei bad ïa kren bad u lyngba ki dak ki shin ba paw ha ka kñia ka khriam.

U Sib Charan Roy Jait Dkbar u ong ba ka niam Khasi ka long ka Niam tip-briew-tip-Blei. Ka niam Khasi ka don artylli ki jinghikai shong tynrai.

(a) Ka hikai ïa ngi kumno ban tip ïa u Blei bad da ka jingtip bad jingkohnguh ïa ki jutang jong u ngi lah ban poi sha ïing u Blei.

(b) Ka hikai ïa ngi ban tip ïalade kum ki briew kiba long ki jingthaw jong u Blei. Ka dei namarkata ka kamram jong ngi ban ieit ban burom, ban ïa im lang sah lang bad ban ïarap ïa kiwei pat namar ba ngi ïa long shipara ha kane ka pyrthei.

Namarkata kito ki bym shym tip ïa u Blei bad ïa u briew kat kum ka niam, la ju ong ba yn sa bret ïa ki sha ki khyndai-pateng ñiamra kum ka jingpynshitom namar ki kam bymman jong ki ha ka pyrthei.

Tang na ka kirteng jong ka ruh kum ka niam tip-briew-tip-Blei ka kdew shai ba ka niam Khasi kum ka jingpynjanai ïa ka jingim ka kynthup ïa ki nongrim jong ka jingtip ïa u Blei. Ka don ka jingthmu ha ki ar bynta,

Nyngkong eh, kumba ngi long ki briew, ngi don ka jingiasyllok bad la ki para briew. Kaba ar pat de ngi don ka jingiasyllok bad u Blei kum u Nongthaw.

Ka niam Khasi ka hikai ia u briew ban tip ia u Blei kum u Nongthaw. Ki longshuwa manshuwa ki batai ba u Blei u don ha ki jaka baroh. U Blei u long u Nongsynshar bad u Nongthaw ia kiei kiei baroh kiba ngi iohi ha kane ka pyrthei. U long U Blei Nongbuh Nongthaw, u nongbuh bynta bad u nongpynbuh ryntih uba thaw ia kiei kiei baroh bad uba pyrsad mynsiem ha ki jingthaw baim baroh. Dei ma u uba ai ia ka jingim bad ia ki dur ki dar ha ka jingiaibteng ia ka jingpynroi bad pynkha. U long u Blei ia baroh shityllup ka pyrthei.

Namar kata ki Khasi ki shait duwai ha u Blei kumne:-

*"Ko Blei Najrong, Natbian, ko Trai, ko Kynrad, ko Nongthaw, ko Nongsei rynieng Nongseirta, ko Nongsam bynta Nongbuh bynta, ko Blei shihajar nguh."*⁴

Une u long u Blei uba tang uwei, ha ka pyrthei baroh kawei, u long u Blei uba halor ia baroh la hajrong ne ha tbian. U pyndap ia ka bneng bad ka khyndew naduh ba sdang bad un iailong haduh bymjukut. U Blei u don la hapoh ne shabar jong ka met jong ngi.

Ka niam Khasi kam shym hikai tang ban tip ia u Blei hynrei ka hikai ruh ban tip bad burom ia ki parabriew. Kano kano ka mynsiem kaba don ha ka dur briew la nïew ba u dei u parabriew. Ka hikai ruh ba u Blei u la thaw ia u briew bad ia ki jait briew bapher bapher kiba don ha ki jaka bapher bapher jong ka pyrthei. Ha ki Khasi hi ym ju shah ban iapoikha shi kur, namar ba don ka jingidei bad ka iawbei. Lait noh kiba na ka kur la jong, lah ban iapoikha

bad kiwei pat ki jait kur kat kum ki riti ki dustur jong ka shongkha shongman ba la bud da ki kur kiba don ha ki thaiñ bapher jong ka ri Khasi Jaiñtia. Ka niam Khasi ka hikai ruh ba ngi dei ban burom ña u Kñi, ña ka Meirad bad u Parad.

Kat kum u Kynpham Singh, ka niam ka kynthup ar bynta (1) Ka Niam Tip-Blei (2) ka Niam Tip-briew, Tip-kur Tip-kha, ka jingithuh ña ki para briew bad ka jingpdiang ña ka rukom shim jait na ka kmie. Khnang ban pynlah ña u briew ban nangroi irat ka burom ha khmat u Blei Nongthaw Nongbuh, u briew u dei ban nang ban ieit bad burom ña ki parabriew bad ban ri ña la ka riti shaphang u kur u kha, ba kito baroh kiba hiar pateng na kajuh ka Meikha kim dei ban ñashong hapdeng jong ki.

Ka Niam Khasi ka batai shai ña ki jinglong u Blei kumne harum:-

- (i) U Blei u long u Trai, u Kynrad jong ka pyrthei,
- (ii) U Blei u long u Nongthaw bad ka bor ba kyrsoi ha kane ka pyrthei bah.
- (iii) U Blei uba donbor baroh uba dap lut ña ka bneng bad ka pyrthei (omnipotent and omnipresent).
- (vi) U Blei u Nongai, bad u Nongbuh bynta ña ka jingim.
- (v) U Blei u Nongpynñaid. Ka dei ka bor jong u ban kyrkhu ña ka ñing ka sem bad ña ka jait ka kynja ban roi bad kiew shaphrang. U don ka bor ban ai bad ka bor ban shim.
- (vi) U Blei u long ka bor ba ha khlieh tam eh ha uba ña baroh ki jingthaw bad jingpynlong ki dei ban dem ha khmat jong u.

U Blei u long uba bymjukut bad u bym don ka dur ba paw shynna. U don lem bad ngi bad sawdong jong ngi u long u bym lah ban thew. Ngim lah ban iöhi ia u lymne iöhsngew ia u. Ka jingsniew kam lah ban don ha ngi haba u Mynsiem u Blei u don hapoh jong ngi.

Ym lah ban pyniabynta ia u Blei, namar kata u long uwei. Bad namarba u long tang ma u marwei ym lah ban don da kiwei pat ki blei.

U Blei u long u Nongthaw bad ngi long ki jingthaw jong u. Kum u Nongthaw u long u Kpa uba isynei bad ngi long kum ki khun jong u. Hynrei kumba u kpa um lah ban long u khun bad kumba u khun um lah ban long u kpa, kumta ruh ka dei ia u Nongthaw ba um lah ban long u jingthaw.

U Blei u long uba iai iöhi bad uba iai peit bniah. U don hangne bad ha ki jaka baroh, U Blei u kpa ha uba ngi lah ban kyang ban kyrpad. Um long kum u nongsynshar leh trai khlieh lane u nongbishar, ha uba ngi donkam ban don ki lyngdoh lane nongiasaid na ka bynta jong ngi. Hynrei ia kano kano ka lait ka let ba ngi leh ka jingmap ka wan na u shisien ba ngi la panmap na u. U Blei u map ia kawei pa kawei ka pop la rit ne khraw. U lah ruh ban sneng sympat ia ngi bad pynshitom lada ngim pan map na u.

U Briew u long u jingthaw jong u Blei bad la pun la kha ia u da ka jingkyrkhu u Blei. Ka jingim jong u ha pyrthei ka long ban pynroi ia la ka longbriew manbriew. Ka jingim ba bha ka shu kut tang halade bad kam dei ka lad sha ka thong kaba kut. Ka jingim ka long ka lieng jong ka jingieit ia baroh kaba khuid bad ba shisha. Ka jingim ka long kum ka jingrwai sha u Blei, kum u Nongthaw. Ka jingim ba bha ka long ka jingkñia kaba bha tam sha u Blei.

ka long ka jingsngewnguh na ka bynta kiei kiei baroh kiba phylla ba u Blei u la leh. Ka jingim babha ka long ban leh, ban kren bad ban kamai hok.

Kat kum u H.O. Mawrie, ia ka niam Khasi la pynshong nongrim ha ka 'Nia' bad ha ka 'Jutang'. Ka daw ka long na u Blei hi uba long ka daw, hynrei ka nia ka long ka jong u briew. Dei halor ka daw ba u briew u pynshong nongrim ia ka nia bad kane ka nia ka tep lut ia baroh ka jingidei jong u bad u Blei. Dei halor ka Nia ba u briew u pynshong nongrim ia ka Jutang kaba kynthup ia ki jing-idei baroh bad u Blei. Ki kyntien khmat ha shuwa ban sdang ia baroh ki niam ki rukom bad ki jingnia ki long :-

"Hei' nga ieng da ka Nia

Bad da ka Jutang

Naduh basdang jong ki sngi."

U Khasi ha ka niam jong u um ju leit sha u Blei khlem ka nia bad u Blei ruh un ym shah shkor ia u khlem ka daw kaba biang. Ia kawei pa kawei ka jingduwai la pynshong nongrim halor ka nia bad ka Jutang. Kumba ju long hi ka phangpdeng jong ka rukom ka dustur ka long ba shisien ba la don ka jingpynkheif ia ka jutang ka don beit ka jingbuh bujli da u Blei ha ka jingim jong u briew, ka don ruh ka jingphai lyndet jong u Blei uba dei ban siewspah ia kaei ba u la leh.

Ka niam Khasi ka hikai ia ngi ba u briew u wan beit da ka jingtyrwa ha ka rukom ka Jutang un mane ia u Blei bad u Blei hi tang ma u bad katba im u briew u dei ban leh hok, iaaid hok namar u wan sha pyrthei ban kamai ia ka hok. Ka hikai ruh ia ka jinghikai shongtynrai jong ki jingsaitpap, kata ka long "Ieng Rangbah u Briew, Ap jutang u Blei." To ngin ia phai mynta sha ka jingbatai jong u Bah

H.O. Mawrie shaphang ka jingĩadei jong u briew bad ka Mariang.

“U Khasi u im bad ka Mariang bad ka Mariang ka im bad u. Bad ka u khih, u ĩaid u ĩeng bad ka ruh ka kren, ka ĩathuhkhana bad ka saiĩdur ĩa ka jingmut jingpyrkhat jong u. Haba u bishar ĩa kiei kiei baroh kiba don ha ka kum ki mrad ki mreng, ki sim ki doh, ki syntiew ki skud, ki phlang ki kynbat bad kiwei kiwei u ĩohi ba ki don ki jinglong jingim kiba pher bapher bad kine ki jinglong jingim jong ki ki ring ĩa ka jingmut jingpyrkhat jong u namar ba ki phalang ĩa ki jinglong jingim bapher bapher kiba don ha u briew. Ki don na ki kiba ai mynsiem hynrei ki don ruh kiba pyndiaw namar ki pyni ĩa ka jinghiar kyrdan jong ka jinglongbriew.”⁶

Khnanng ba ngin sngewthuh kham bha shuh shuh shaphang ki jinghikai ba ngi ĩoh na ka Mariang, ngan ĩathuh kawei ka khanatang shaphang ka “**ĩewma**” kaba don ha Nonglang hapoh ka Hima Maharam ha West Khasi Hills District.

La don kawei ka khana pateng kaba pawnam bha ha ki thaiĩ jong ka hima Maharam bad ka hima Mawĩang jong ka West Khasi Hills bad kata ka long shaphang ka jingĩaleh thma bakhraw hapdeng u Symper Nongsynrih bad u Symper Kmawan kiba dang ĩeng rymmuiĩ haduh kine ki sngi. Uwei sha-phang Mihngi bad uwei pat shaphang Sepngi jong ka Maharam Syiemship. ĩa kine ki radbah la tip kum u Lum Symper Nongsynrih uba don ha ka shnong Nongsynrih kaba don shatei lam sepngi bad u Lum Symper Kmawan uba don ha ka shnong Kmawan kaba don shatei lam Mihngi jong ka hima Maharam. Ka jingdon jong kine ki lum ka la pynphuh pynphieng bad pynpawnam ĩa kane ka thaiĩ baroh

kawei bad ki long ruh napdeng ki lum ba pawnam jong ka West Khasi Hills District. Kine baroh artylli ki don ki khlaw ba rben ha ki ranab lum jong ki bad ki sdang da kajuh ka kyrteng "Symper" kaba mut u syntai lum. Ha kine ki thaiñ ki ñiew ña ki kum ki ryngkew, ki basa bad ki 'lei khyrdop ki 'lei kharai kiba long ki nongñada na ki jingpang ki jingshitom jong u khun bynriew. Ha ki por hyndai hynthai ki briew ki ju buh u phan u kyrpad ha kine ki lum. Haduh mynta mynne ruh la ñiew kyntang ña ki khlaw kiba don ha ranab jong kine ki lum. Ka long ruh kaba khring ña ki nongleit jingleit ban kiew halor jong kine ki lum bad ka long kaba sngewtynnad bha ban ñaid pyngngad. Ka jingdon jong kine ki lum ka khring ña bun bah ki briew na kylleng ka ri Khasi bad na kiwei ruh ban wan kiew bad peitkai (halor jong kine ki lum) khamtam eh ha ka por Synrai kaba long ka aïom ba sngewtynnad eh ha kine ki thaiñ. La kum ban rwai myllung kumne:-

Ko Symper Kmawan baieit ki blei,
 Ban peit sha me mynsiem ka shlei;
 Ko Symper Nongsynrih ba pyngngad,
 Pyrthei ña me ka peit siar khmat.

Ah lada ngan don thapniang ban her,
 Kum ka pukni ha ki saw lyer;
 Ha kliar ki lum jong ka ri Khasi,
 Jingstad ban wad bad ban ñai jngi.

Ki Khasi hyndai ki ñiew ña u Symper Kmawan bad ña u Symper Nongsynrih kum ki basa ki ryngkew ba kham kongsan ha ka ri Khasi. Kine ki lum ki ñasyriem ha ka dur ka dar bad kiba ieit kylliang uwei ña uwei pat bad kim ju ña bishni, ki trei ki ktah ha la ka jong ka jong ka jaka.

Ha ka jingñaid jong ka por u Kmawan u la pyrkhath

sngewthuh ba u la pura ka rta bad u la pyrkhat ban leit iing briew noh. U la dap rynieng bha la kum u 'Nai khadsawsynñia bad kumta u la pyrkhat ban don noh la ka Nongsumar bad la ka iing ka sem lajong. U kpa jong u ruh u la sngewthuh shai ia kane ka jinglong kynjah marwei jong u khun. Kumta u la sdang kylli pyrthew ia kum kano ka thei bhabriew kaba biang bad iahap tar bad u Kmawan. U kpa u la leit shane shatai ban wad jingtip na ki kha ki man, ki kur ki jait ki ban iarap ha kane ka kam wad silud. Ha kaba khatduh u la ia kynduh ia u Kyllai Lyngsngun ba u don ka khun samla kaba bhabriew bad kaba iadei dur bad u Kmawan. Ka kyrteng jong kata ka khun u Kyllai Lyngsngun ka dei ka Iewma. Katkum ka rukom ka dustur ki kmie ki kpa baroh arliang mamla ki la pyniateh ktien ia kine arngut ki samla hadien ba ki la iakheifñ ia woh ia ki aifñ ka shongkha shongman ba ym don kano kano ka jingwit bad ba ki iadei bakha bha.

Tang hadien kumba artaiew ei ei la pyniakhaiñ (iathoh samla) ia u Symper Kmawan bad ka Iewma. Ha kane ka jingpyniakhaiñ ia kine arngut ki khun bhabriew ki blei la khot sngewbha lut ia kiba haing ha sem bad ki lok ki jor jong ki arliang kha, kiba kham pawnam na kita kiba la poi sha ka jingiateh jutang ki long u Basa Sakwang, ka Lyngdoh Marshilong, u Tynriang, u Mawthadraishan, u Iawpaw, ka Rilang, ka Kynshi bad kiwei kiwei de. Ka jingpyniakhaiñ ka long ha ka por shiteng synñia ha kaba ka pyrthei mariang ka kynjah jar jar. Ha kum kane ka jingleh niam ki ju don ka jingialeit tan lynti na ka liang ka Iewma bad kiba ha iing ia u Kmawan lem bad ki kur ki jait bad ki kha ki man jong u. Baroh arliang kha ki tem da ki ksing ki nakra, ki iashad bad ki iarwai phawer sngewbha lynter lynti haduh ba kin da poi ha kata ka jaka ba la iakut ban ia shem lang ki da ia kren ia khana shuwa baroh arliang kha, ki da ia

songkwai kylliang bad ki da pynmih mar uwei u ksiang ban
 iasaid nia bad ia smai ia tang ba kam don kano kano ka jingwit
 ba kane ka shongkha shongman jong kine ki khun samla. Ka
 kur jong u Kmawan ka la pynmih ksiang da u Basa Sakwang
 hynrei ka kur jong ka Iewma pat da u Iawpaw. Hadien ka
 jingiakren niam ia kren rukom jong kine arngut ki ksiang ki la
 ia sngewhun jrut baroh arliang bad ki sa ia leit noh sha iing ka
 Iewma. Ha lynti naduh ka them Nonglang kaba khot ka
 Phudumtyaid haduh ban poi sha iing u Kyllai Lyngsngun ka
 dap tang da ki jingrisa jingiakmen suda.

Tang shu poi ha iing jong u Kyllai Lyngsngun, ki kparad
 ki kmierad jong ka Iewma ki la pdiang sngewbha ia u Symper
 Kmawan lem bad ia ki kongor jong u. Ki la pyndep ia ki niam
 ki rukom bad ka suit ka shor da ka 'iadum 'iadrod ha iing ka
 Iewma. Ka jingkmien ka jingsngewbha hangne ka bym lah ong
 shuh haba ki iohi ia ka jingi'ateh jutang bad ia ai synjat hapdeng
 u Kmawan bad ka Iewma. Ki iadih ki iabam sngewbha baroh
 shimiet haduh ban da shai. Kumta la pynbna ba u Symper
 Kmawan bad ka Iewma ki la ialong shi tnga.

Kumba shi snem tam ei ei u Symper u la iashong iasah
 lang bad ka Iewma ha iing u kthaw jong u u Kyllai
 Lyngsngun. Ki la iakren sngewthuh lang ba namar ka
 Iewma ka dei ka khun heh te ka la dei ka por ba kin iamih
 iing noh. U Symper Kmawan u la ialam noh ia ka Iewma
 ha ka shnong Nonglang hajan Mawkyrwat ki la im suk im
 saiñ hangta bad la burom da ki khun bynriew satlak. Ki
 ruh ki kloi ban iarap ban iada ia ki khun bynriew na ki
 nongshun bad ki bor basniew. Ha kawei ka sngi u Symper
 Kmawan u la dei ban leit jngoh ia la u kpa uba la tymmen

bha, uba don hapdeng ka jingpang suhot kaba jur eh, khlem da ĩalam ĩa ka baieit namar ka dei ban peit ĩa ka ĩing ka sem haduh ba un da wan shuwa ma u shisien bad ynda la ĩoh nongapĩing kin sa ĩa leit lang pat. Shuwa ba un mih na la ĩing u la ai jingmut ĩa ka ba kam dei ban leit shongkai shane shatai bad kam dei ruh ban shah ĩano ĩano ban wan shongkai haba ka don tang marwei. Ka ĩewma kum ka puriblei ka ju kohnguh bad shahshkor barabor ĩa ka jingpyni jong u tnga jong ka. U Kmawan u la mih na la ĩing da ka jingsngewtmang bad jingsngew artatien hynrei ha la mynsiem u la ong ba u dei ban leit la ka leit katba ka long katba ka jia. Shuwa ba un mih u la synriah, kumta ka la nang pynshaĩong ĩa u, hynrei ka jingleit ka long kaba kyrkieh um dei ban pyntud ĩa ka.

U Symper Kmawan u lap ĩa la u kpa ba u don hapdeng ka jingpang kaba jur bha. Baroh ki dawai ki dashin, ki jingknĩia ki jingkhriam ki long lehnohei, kim lah satia ban pynkoit ĩa ka jingpang na ka met jong u kpa. U Kmawan u la ĩoh ban sumar ĩa la u kpa kumba lai ne saw sngi, bad hadien kata u la khlad noh na kane ka pyrthei. U Kmawan u long u khun marwei jong ka ĩing, namarkata, u la dei ban pynĩaid bad ban pyndep ma u ĩa baroh ki kam ĩing kam sem bad ki niam ki rukom kiba ĩadei bad ka jingpyndep ĩa ka jingthang ĩa ka metĩap u kpa jong u ryngkat bad kiba ha ĩing ha sem. Kumta u la sah kumba shitaĩew tam ei ei ban pynkhuid ĩa ki kam ki jam baroh.

Ha ka jingbymdon u Kmawan, ka tnga jong u ka sngewtmang bad kynjah shibun, ka bun jingmut jingpyrkhat shaphang la u tnga bad la u kthaw kurim kaei ka ban jia. U Symper Nongsynrih u la wan jngoh bad shongkai ha ĩing ka ĩewma. Ka ĩewma ka long ka puri blei ba bhabriew tam.

Kumta u Nongsynrih u la ibha ïa ka. Ka ĩewma ka la kynmaw ïa ka jingsneng jong u tnga jong ka namarkata ka la ïaleh ban ym shah ïa u Nongsynrih ban rung sha ïing. U Symper Nongsynrih u la khroh bad ong ïa ka ba u don ka khubor kaba sngewsih shaphang u tnga jong ka. U la ong ba lada ka shah rung sha ïing, un sa ïathuh ïa kata kaba la jia.

Ha ka jinglong kynthei batlot ka la shah ïa u Nongsynrih ban rung shapoh ïing bad ban ïathuh ïa kaei kaba la jia baroh. U Nongsynrih u la angnud ban ïoh ïa ka ĩewma kumta u la ïathuh thok ha ka ba u tnga jong ka u Kmawan u la ïap namar ba u la ïoh ka jingpang kaba ïa bit na u kpa jong u. Ka ĩewma ka tang shu ïohsngew ïa kata ka jingjia ka la dum ka bneng bad ka la ïam bad lynñiar lympat ïalade. Kumta u Nongsynrih ha kane ka por u la ïoh ka kabu ban pyntngen bad syrpuđ syrpaï ïa ka ĩewma kaba dangïam sngewsih kthang ïa la u baieit. Hadien kata, ka ĩewma ka la pdiang noh ïa u Nongsynrih kum u tnga thymmai jong ka uba la pyntngen bad pynhun mynsiem ha kum kane ka jinglanot bad jingkynjah.

Hadien lai sngi jong ka jingiashong jong u Nongsynrih bad ka ĩewma, u Kmawan u la wan phai sha ka jaka ba sah ka tnga jong u. Kyndit hangta u la shem ïa u Nongsynrih ba u dang dih duma sadhai ha dpei. U Kmawan u la kylli na ka ĩewma ïa kiei kiei kiba la jia. Haba u la sngewthuh ba u Nongsynrih u la klim ïa ka ĩewma, da ka jingbitar lep u Kmawan u la kynjat eh na ka ingdong jong u Nongsynrih haduh ba u la thung baji ha dwar bad u sa phet noh sha la ka jong ka jaka, u da ichnoh ïa la u smuk ba heh hajan ka krem ĩewma bad u ba dang don aduh kine ki anoh. Kumta ka thma ba la sngi hangdong jong u

Kmawan bad u Nongsynrih. Ki la ias dang ban iasiat da ki ryntieh da ki khnam pyrshah uwei ia uwei pat khlem sangeh haduh khyndai sngi bad khyndai miet.

Ha kaba khatduh eh jong ka jingia khun jong ki, u Symper Kmawan u la jop thiaw ia u Symper Nongsynrih. Ka jingjop ka long jong u Symper Kmawan namar u don ka daw kaba biang katba u Symper Nongsynrih pat u dei hok ban rem namar u don ha ka jingbakla. U Symper Nongsynrih u la shah rem ha ka jingkhlemraiñ, kumta u la kyllon bad syntuid noh ha trai jong u lum kum uba la shah jop ha khmat ka pyrthei. U Kmawan pat u la leit shong noh ha la ka jong ka iing, u da ieng bad ka khmat kaba phuhsamrkhie wat la u la duh noh ia la ka baieit.

Ka jingjop jong u Symper Kmawan ka ai mynsiem shibun ia ki briew ba ki dei ban im hok bad leh hok ha kane ka pyrthei. Katba ka jingkyllon jong u Symper Nongsynrih ka pynkynmaw ia ngi ba ngi dei ban kiar im kiar iap na ki kam dakaid kum ka pop klim bad kiwei ki jait jingsniew ki ban pynjah burom bad pynkhlemraiñ ia ka jing-im jong ngi.

U Bah H.O. Mawrie u pynpaw kumno ka Mariang ka hikai bad ialam ia u briew ha ka jingim ba man la ka sngi jong u. U briew um lah da lei lei ban ia shongkhlad bad ka Mariang. U ioh jinghikai bad jingnang jingstad na ka, u tip ia ka ban sa jia lyngba ki dak ki shin kiba don ha ka Mariang. Kum ba shu ai nuksa, ka ju don ka jingthohdak 'niangriang ha ki maw bad ki dieng kiba don harud wah ban iathuh lypa ba ka wah kan sa jylliew ne jyndong kat kum ba la thoh da ka 'niangriang. Kane ka iarap ban tip ba u slap un sa jur ne duna ha kata ka snem. U Bah H.O. Mawrie u ong:

*"Ka Mariang ia u Khasi ka biang nadong shadong. Ia u Khasi ka Mariang ka long kum ka skul bah bad ha ka u pule bad shah hikai ialade. Ia ka jinghikai bad ka jingstad kaba u ioh na ka u pyndonkam ha ka jingim jong u kaba man la ka sngi. U peit shin bad u bishar bniah ia kiei kiei kiba don ha ka, u lum bad u kynshew ia kiei kiei kiba u iohi khnang ba kin long ka jingiarap ia u ha ki jingdonkam baroh. Ka Mariang ia u ka long ka hospital bah bad ha ka ki don ki dawai ki dashin kiba biang ki ban iarap ia u ban pynkoit pynjem ia kino kino ki jingpang bad jingshitom ka met. Ka dawai bad ka nia ki ia iaid ryngkat ryngkat bad um ju dukha ialade. U shong suk kynjai ha la ka Ri bad u im suk im saiñ ha ka jingkdup jong ka Mariang."*⁷

Kumta ka Mariang ha u Khasi ka long ka baje bad ka kalendar ban peit ia ka por, ki sngi, ki bnai bad ki snem lyngba ki jingthung jingtep bad ki phlang ki kynbat. Ki sngewthuh da ka jingpah jong ki sim ba kim dei ban tur sha kata ka phang namar ba don ki nongshun kum ki nongshohnoh briew ne nonglute. U ioh jingiarap na ka Mariang ha ka pang ka jhia lyngba ki dawai kynbat bad u ioh jingtngen na ka jingdon jong ki dieng ki siej ki khlaw ki btap. Kumta lah ban shem ba ki kti ba sbun jong ka Mei Mariang ka dap lut ia baroh. U briew namarkata u la dei ban sumar bha ban bud beit ia ki aiñ ki kanun jong ka Mariang. U la dei ban ieit, ban sngewnguh bad ban burom ia ka Mei Mariang. Ka Mariang ka long ka kti kamon ka kti kadiang jong u. Te u briew u la dei ban long u nonglada,

u nongsumar, ne nongpynphuh pynphieng ym kum u nongpynjot ne nongpyntroifi ãa ka Mariang.

U Khasi naduh ba la kha ãa u ha ka pyrthei la pynsan pynrangbah ãa u bad haduh ban da khlad noh na ka pyrthei u im ha ki pneh jong ka Mei Mariang. La kha ãa u ryngkat bad kiei kiei ki jong ka Mariang. U san u plung ha ki jingbam jingdih kiba don kyrhai ha ka Mariang. Ka sur ba u kren ki jingpuson ba bun jait, ka jingieit ka jingsbun bad ka jingiatiplem kiba u don, ka jingstad ba u shem, ka burom ba u ïoh, ka jingkyrmen ãa ka lawei, ka jingmyllung jong ka mynsiem, ka jingiashongkha shongman ba u bud, ka jingngeit ha u Blei Trai Kynrad bad ka longrynieng jong u hi kine baroh ki long kiba la pyrsad mynsiem da ka Mariang.

References:

1. Kynpham Singh. **A Collection of Poems, 'Spring'** 1979, p. 7.
2. Lucy S. Crawford, **The Philosophy of Emile Boutroux**, New York, Longmans, Green and Company, 1924, p. 100.
3. Durkheim, **Education and Sociology**, p. 211.
4. Jaitdkhar, S. C. Roy, **Ka Niam ki Khasi**, Ri Khasi Press, 1919, p. 3.
5. Mawrie, H.O., **The Essence of the Khasi Religion**, Ri Khasi Press, 1981, p. 36-37.
6. Mawrie, H.O. **Ka Pyrkhat u Khasi**, Nongkrem, 1972, p. 82.
7. Ibid. p. 91.

Lynnong III

U Hume, Rigveda bad ki Khasi

Ha ka lynnong ba mynshuwa nga la pyrshang ban pyni
ia ka jingiätylli hapteng ka rukom pyrkhath u Khasi ia ka
Mariang bad ka Kolshor kaba shong tynrai ha ki khana
pateng bad ki jingngeit niam jong u. Ka niam jong u ka ai
ia ka nongrim kaba biang khnang ban ñiew burom ia u
briew bad ia ka Ma-riang. Don katto katne ki stad pyrkhath
na ri sepngi kiba la pyrshang ban pynphrung ia ka mariang
hapoh ka ryngsan baiar jong ka Kolshor. Ka nuksa ba kham
paw ka long ba ka mariang ka long ba la pynlong bad
thawdur da u Blei hi. Ia kane la batai bniah da u David
Hume bad ngan kdew lyngkot hangne khyndiat.

Ha ka kot jong u David Hume kaba la ai kyrteng
Dialogues Concerning Natural Religion, u Cleanthes u
kdew ba ka jingpuson shaphang ka pyrthei mariang
(Cosmos) ka hikai ia ngi ba kane ka pyrthei mariang ka
long ka kor kaba heh ba la pynbynta ha ki kor kiba kham
rit. Kine ki kor ki bor ki treikam ha ka jingbuhbeit bad
jingbuhryntih. Ia kine lah ban batai tang lada ngeit ba la
ohdur da ka bor jingstad kaba sha lyndet na u briew hynrei
ha ka tynrai kam da ia pher na u briew. Ha kane ka rukom
ka pyni ba ka jingdon jong u Blei ka long ka Nongrim ba
kongsan haba puson shaphang ka mariang bad une u Blei
u long syriem hi kum ka mynsiem briew. Kane ka kdew
ba ka niam ba la pynshong nongrim ha ka mariang ka long
ba dei ban mane ia uta u Nongthaw Nongpynlong.

Ha ka Dialogues Concerning Natural Religion, u Hume u tih nia bha halor ka nongrim jong ka Niam ba la pynshong lyngngeit ha ka mariang. Kat kum u Hume don ka jingīapher hapteng ki Niam mariang (Natural Religion) bad ka niam ba la pynpaw (Revealed Religion) kat kum kine ki mat harum:-

İa ka niam ba la pynshong nongrim ha kiei kiei jong ka mariang la pynshong nongrim halor ka Nia katba İa ka niam ba la pynpaw la pynshong nongrim halor ka jingpynpaw lyngba ki riewkhuid, ki prophets, ki nongİohi jngai bad ki riewblei. Kum ka nuksa, U Blei u la paw ha u Moses halor u lum Sinai. Ka nongrim ha ka niam mariang ka long ba İa ka jingdon u Blei la pynshisha da ka jingtihnia. Kane ka long kaba eh namar ba lada ka jubab ka long ‘em’ te ym lah ban don Niam Mariang ne ka niam kat kum ka nia (rational Religion). U kdew İa kajuh ka phang ha ka Section jong ka kot jong u kaba kyrteng “Enquiry Concerning Human understanding”, bad i kumba u kren da khongpong. Hynrei ha ki dialogues ka long kaba eh ban rai İa ka jubab jong u. Don lai ngut ki nongkren ba kongsan ha ka Dialogues U Demeo, U Philo bad u Cleanthes. Hynrei U Hume um shym la pynpaw shynna İa lade ba u dei uno na kine ki lai ngut kiba İa shim bynta ha kane ka lypung İatainia. Kumta la don ka jingbyleftahrai halor kane ka mat, uno na kine ki lai ngut u dei u nongmihkhmat jong u Hume ha ka dialogue. Katto katne ki shim ba dei u Philo bad katto katne pat ki ngeit ba dei u Cleanthes uba long u Nongkren na ka bynta u Hume. U Philo um lah ban long u nongmih bujli İa u Hume namar ba u Philo u ngeit ha u Blei katba u Hume pat um shym ngeit ha u Blei. U Cleanthes ruh um lah ban long u nongmih bujli jong u namar ba u ngeit ba u lah ban pynshisha İa ka jingdon u Blei da ka nia kaba biang katba u Hume u kren beİİ İa kum kane ka jait.

Ka dialogue ka sdang na ka jingtainia (argument) shaphang ki dak ki shin (design) kiba paw ha ka mariang. U Cleanthes u pyrshang ban tihnia ba u Blei u don lyngba ka jingpeit thuh na ki dak ki shin bad ki jingïaidbeit ïaid ryntih ha ka mariang.

Ha ka part II jong ka Dialogue, u Cleanthes u pynïeng nia da kaba buh katto katne ki mat halor ki dak ki shin (design). U pynïasyriem ïa ka pyrthei bad ka machine kaba khraw. U kdew ba ki jait jingpynlong baroh ha ka mariang ki ïa wan dur hi kum ki jingshna jong u briew. U ringnia ba ki jingmih (effect) ki ïa syriem kawei ïa kawei pat kumjuh ruh ki daw (causes) ki ïasyriem kawei ïa kawei pat. Nangne u ringnia ba u Nongthaw ïa ka mariang u ïa syriem ïa ka jingmut jong u briew. U Cleanthes, namarkata u kam ba lah eh ban pynshisha ïa ka jingdon u Blei da ka jingïanujor bad ki jingthaw jingshna jong u briew.

U Cleanthes u ong ba ka ïing ka kdew sha u nongshna, bad u kam beit ba ka jingringnia na ki dak ki shin kam long kaba shu tharai ne shu antad. U Philo u ong ba kane ka jingring nia kam shym long kat kum ka jingpynshongnia halor ki jingshisha. U ainia ba ka jingïaidbeit ïaid ryntih ha ka mariang kim lah ban pynshisha ba don u tynrai nongpynlong, dei tang ki jingshisha (experience) lane ki jingshem kiba lah ban pynshisha ba don u tynrai ba kynja mynsiem. Ka rukom ringnia kat kum u Philo ka long kumne: Baroh ki jingringnia shaphang ka jingshisha la pynshong nongrim halor ki jingshem ïa ka jingshisha. Kano kano ka jingring nia ba la seng nongrim halor ka jingshem kan shu long bym thikna. Shuh shuh, ka jingtip ïa ka shi bynta kam lah ban ai jingtip ïa ka metbah baroh kawei. Kano kano ka jingïathuh lypa shaphang ka jingshisha ka long tang ka jingshu antad. Nangta shuh shuh u pynïeng ïa

ka jingkylli 'hato lah mo ban pynāsryiem ïa ka ïing mawit bad ka jingpynlong ïa ka pyrthei?' Ka jinglong jong ka mynsiem briew bad ka jingshemphang jong u Blei ki ïapher. Ki lynti jong u kim dei ki lynti jong ngi. U don ki jinglong ba janai, ka bym lah ban shemphang, ka bymkut shuh katba ngi ngi long kiba kut noh. Baroh ki jingshemphang kiba ngi ïoh na ki bor tipthuh (senses) ki long kiba bakla bad ba shet shukor, bad namarkata lah ban don ha ka jingmut jong uba ha khlieh tam eh. Kumta ban pynsyriem ïa ka jingmut briew bad ka jingmut Blei ka long kaba bakla.

Ïa u Cleanthes ym shym lah ban pynsangeh da ka jingbymngeit jong u Philo. U ong ba ka nia na ka bynta ka Niam ba la seng ha ka mariang ka ïoh bor na ka jingbymngeit (scepticism) ha ka jaka ban shah pyntroiñ. Kat kum ma u ka jingpynlong ïa ka khmat bad ka jingïaid beit jong ka ka kdew ïa ka jingïaid ryntih bad kaba donbor. U da woh ruh ïa ka nia jong u Demea ba ka jinglong jong u Blei kam don ka jingsyriem bad ka jinglong briew.

Ka jingshim jingsyriem ïa u briew da u Cleanthes ka pynmih jingeh ïa u Philo. U ong ba ka daw tynrai jong ka pyrthei ba kynja doh kam long ka pyrthei ba janai. Ka nia jong u ka ïaid kumne: lada ka pyrthei ba kynja doh ka shong halor ka pyrthei ba kynja mynsiem, kane ka pyrthei ba kynja mynsiem ka dei ban shong halor jong kawei pat bad kumta ter ter khlem kut shuh. U ai jingmut ba ka kham bha ban nym peit shuh sha lyndet ka pyrthei ba kynja doh (material world). Ban shu ong ba ki jingmut bapher bapher kiba pynlong ïa ka nia ba don Blei ki hap hapoh ka jingbuhryntih da lade kam don jingmut ei ei ruh em. U ong ba ki don ki sakhi kiba shai ba ki jingmut ki hap hapoh ka jingïaid ryntih khlem kano kano ka daw. U thikna ba kaba long met (matter) ka don kane ka jait jingbuh ryntih.

U kubur ba don ki nuksa jong ki jingbymryntih ha ki jingmut (ideas) bad ka met (matter) kum ha ka rukom ka jinglamwir bad ka jingtlor noh (decay).

Katba u Cleanthes u ïaiban ïa ka nia la jong u thikna ba ka jingryntih bad ka jingïaid beit ha ka mariang ka kdew sha u nongshna bad u nongpynlong uba tbit. U Philo u pyrshah ïa ka jingringnia jong u Cleanthes kaba u ong ba la seng nongrim halor ka nongrim, kumba long ki jingmih (effects) kumta ruh ki daw ki long. U da thir nia bha shaphang ka jingngeit blei kaba da ïohmad u da ong ba ka long kaba shu antad khlem da thikna bha. Bad kane, ha u, ka pyntlot bor ïa ka jingshimdur na ki briew (anthromorphism) ba la kdup da u Cleanthes. U Philo u tainia ba ki jingshem bathymmai ka science ka kdew sha ka daw tynrai bah jong baroh kaba ïapher na u briew bad na kino kino ki jingshem ne jingpeitthuh jong u briew.

Ïa ka jingujor pyrshah jong u Philo lah ban kdew ha kine ki daw harum: Bun ki briew ki ïasnoh kti lang ban tei ïa ka ïing. Lada ki jingthaw ba bieit bad ba sniew kum ki briew ki lah ban ïatrei lang ban pynïaid ïa ka kam, katno tam lei lei ki blei kin kham lah bun shah ban thaw ïa kane ka pyrthei. Ïa kane lah ban kyntait namar ba katkum ka jingmut dur ba mynshuwa, don tang uwei u Blei bad tang kawei ka daw jong ka jingpynlong. Nalorkata u briew uba dei ban ïap u pynthymmai ïa la ka jait ka kynja man la ka pateng. Kan jin da la kham bha ban shim ïa ka jinglong kum ki briew bad ban ong ba u Blei u long ba kynja doh (corporeal). Kane ka jingmutdur ka pynmih ïa ka jingantad ba ka pyrthei mariang (universe) ka mih na ki dak ki shin (design). Kane ka pyrthei ka long ka bym janai, la kheiñ ba ïa ka pyrthei la pynmih ym tang da uwei u blei. Haduh kane ka kynti u Philo u pynmih sa da kawei pat ka jingantad (hypothesis).

U ong ba ka pyrthei ka long u mrad bad u Blei u long ka mynsiem. Kane ka jait bathymmai jong ka jingringnia na ki briew, kat kum u Philo. Dei ban kren shynna ba ka pyrthei mariang ka long syriem kum ka met u briew kaba trei ña kum ki kam u briew hi, lada ka jingpynsyriem dur ka rit katba ka rit ruh, kane ka jingringnia i kumba ka kam ba ka pyrthei ba kynja doh (material world) ka long ka met jong u Blei.

U Cleanthes u kyntait ña kane ka jingringdur bad u ong lada ka pyrthei ka kham ñasyriem ña u mrad bad ña ki jingthung ban ña ka jingshna jong u briew, te ka daw jingpynlong ba kham lah ban ñasyriem ña u mrad ban ña u briew bad ba ka jingseng nongrim ka lah ban long na ka Nia (Reason) ban ña na ki dak ki shin (design).

U Philo u bteng da ka jingñaiaban ña ki jingjia ba man ka sngi (experience) jong ngi ki long ki bym janai la ha ka jingñar ne ka jingnehslem, kim lah ban ai ña ngi ña ka jingantad kaba biang shaphang ka tynrai bah jong kiei kiei. Don ka jingñaid ryntih ym tang ha ki mrad hynrei ruh ha ki jingthaw bym khih kum ha ki dieng ki siej, hynrei pat ban ong ha kane ka jingñaid ryntih ka mih na ki dak ki shin (design) ka long khlem nongrim (begging the question) ym don nia kaba thikna ban seng nongrim ña kane ka phang. Ka jingñaid jong ka mariang, wat la ngi ong ba ka long bym kylla, hynrei i kumba kam long satia kumta, bad don shibun kiei kiei ki bym don jingthikna bad bun kiei kiei kiba pynpulom ña ka jingkhmih lynti jong ngi. Ka jingkoit jingkhiah bad ka jingpang, ka jingjaijai bad jingkhie erñong ryngkat bad kiwei ki jingjia bym lah ñiewtang kiba ym lah ban ong dei na kano ka daw ki don ka jingktah ba shyrkhei ha kino re kino ki briew. Namarkata, u Jingthaw uba tip lut ña kine kiei kiei u lah da la ka mon sngewbha ban

pynkylla ïa kine kiei kiei sha ka jingpynbha ïa u khun bynriew hynrei ym da don eh ka jingkhmih lynti kaba kum kane. Ha kawei pat ka liang, ka paw ba ka don ka jingtyngkai kaba thikna ha kaba la ïasam bynta sha ki jingthaw baroh. Uwei pa uwei u mrad u don ki jingai ba donkam, hynrei ïa kine ki jingai la ai ha kata ka rukom kaba don ka jingtyngkai kaba bniah bha haduh ba lada don kano kano ka jingpynrit than eh kan wallam ïa ka jingjot jong ki jingthaw. Don ka jingïapher hapdeng ki jait briew: kum uba riewspah bad uba duk, uba khlaiñ bad uba tlot, uba jrong bad uba lyngkot, uba beit bad uba kynriang, uba stad bad uba bieit bad kumta ter ter. U Philo u kdew ruh ba ïa ka mariang la pynlong da ka jmgkheiñ kaba bniah bha ïa ka jingdonkam jong ki jingthaw, bad kum u Kynrad uba pyrkhing u la ai kham bun ka bor ban ïa kiei kiba donkam.

U Nongpynlong ïa ka mariang u don ka bor bym lah ban batai, ym don nia ban batai shaphang ka jingmut jong u ha kaba ïadei bad ka jingsam bynta sha ki jingthaw baroh.

Nangta pat don katto katne ki bynta jong ka Universe kiba i kumba kim don kano kano ka jingthmu bad ba lada pynduh noh ïa ki ruh i kumta kam don jingtah ei ei ruh em ïa ka metbah. Ka long kaba lah eh ban mutdur ba kat kane ka jingpynmih ba khraw kam shym la ïohpdian na ka kti kaba khadduh jong u Nongthaw. Kumta ka lyer ka ïarap ïa u briew ha ka jingïaid duriaw; hynrei bunsien pat don ki jingkhie erïong kiba pynlong jingma bad jingshyrkhei ïa u khunbynriew. U slap u long uba donkam ïa ka thung ka tep, hynrei pat lada u jur than u pynjot noh ïa ka khamtam haba don ki jingshleï um. Kumta kine ki jingbymiïaid ryntih lehse kim da khraw than haduh katta haduh ban da pynduh noh ïa kino kino ki jait jingthaw,

hynrei bunsien ki lah hi ban pynjot ĩa kiei kiei bad pynmih ĩa ka lanot.

Kumta lada ngin peit sawdong ĩa kane ka Universe ka don ka jingbym peiphang shuh la ha ki sabud bad ha ka jinglong jong u Nongthaw. Don ki bor pynjot haba ngi phai sha ka diang bad sha kamon. Kane ka jingkhleh khaw lang jong ki sakhi kiba paw kum ba lah ban pynksan ĩa ka nia shaphang u Blei uba lah uba ĩai.

Ban shu ong lyngkot ka tarajur jong ka jingtainia kaba nga la pyrshang ban buh ha khmat ka long ba na kaei kaba paw ha ka mariang ngim lah ban pynskhem ĩa u nongthaw uba khlem jingkut lane uba janai. Dang don shuh shuh ka jingĭatai ha kine ki por ĩa kane ka jingringnia na ki dak ki shin da ki Philosophers kum u John Hicks, u Tennant bad u Richard Taylor.

Ĩa ka jinglong ba pynsniew ka mariang, ka jingthurmur jong ki jingpynjot, ki jingshleĭ um bad kiwei kiwei kiba pynjot pynduh kumba la batai da u Philo la kyntait da ki Khasi. Lah ban ĩathew tarajur ĩa ka jingpynshongnia jong u Khasi ĩa ka mariang kat kum ba nga la kdew ha ka lynnong kaba Ar. Ha u Khasi hi, ym don kano kano ka jingtainia ĩa ka jingdon lyngba ki jingĭaid ryntih ba ka mariang. Kat kum ka khana pateng ka don ka jingĭadei kaba jan eh hapteng u Biei, u briew bad ka mariang bad kaba bat ĩa kine lai ha ka jingngeit ki Khasi dei ka hok kaba ĩadei bad ka riti lane ka aiñ jong ka Rigveda.

Katto katne ki ong ba kiba bun na ki jingrwai jong ka Rigveda ki long ki jingrwai khot kyrpad bad pyndonburom ĩa ka blei ha ki por ba dei. Ka phang jong ki ka long da kaba theh lut ĩa la ka mynsiem, ka jingduwai ĩa kita ki jingthaw bymjukut, bad ka jingkyrpad ruh ban pdiang ĩa ki

jinganguh jong ki. Lyngba kine, u Blei un sngew bad shahshkor ïa ki jingduwai ka dohnud jong ki nongrwai. Kum ban ai nuksa, ki shispah arphewwei tylli ki jingrwai kiba don ha ka Ashtaka kaba nyngkong, laiphew hynñiew tylli la rwai sha ka Agni marwei, sawphewsan la rwai sha ka Indra, khatar sha ka Maruts lane ka lyer, khatwei sha ka Aswins, saw sha ka Step-phyrngap bad kiba sah kiwei kiwei pat.

Ki blei (kynthei bad shynrang) ba kongsan ba la shem ba ki jingrwai jong ka Rigveda ki long Surya (ka sngi), Sama (U bnai), Agni (ka ding), Dyans (ka suiñ bneng), Maruts (Erìong), Vayu (ka lyer), Apas (ká um), Usas (ka step phyrngap bad Prthivi (ka khyndew). ïa kine ki kyrteng la kren ha ka khana puriskam jong ka Rigveda. Ki kyrteng jong kiwei pat ki blei ïa kiba la burom kum ki jingthaw bakhraw bad ba ha khlieh lyngba ki kambah jong ki ki long ka Aditi, Vishnu, Pusan, ki arngut ki Asvins, ka Rudra bad ka Purjanya. Nangta ka Savitar (ka nongai ïa ka jingim) bad ka Vivasvat (kaba phyrnai) ki long ki kyrteng jong kiwei pat ki blei. Katto katne ki blei ki la kylla long ki blei ynda haba la ngam jylliew ïa ki jingrwai kiba hadien, kum u Visvakarman U Nongthaw ïa ka pyrthei (Prajapati), Sradha (ka jingngeit), Manju (ka jingbitar) bad kiwei pat ki dur ba pynlong briew. Na kine ki blei ba bun jait ngan batai bniah ïa kine ki artylli harum: u Indra bad u Agni. U Indra u long u Blei jong ki riewthma, katba u Agni pat u long u Blei jong ki nongsumar ïing uba ïada ïa ka tnga bad ki khun bad uba pynroi ïa ka ïing ka sem. U Agni u long u Kongsan ha kawei pa kawei ka ïing. U Agni u long ruh uba ieit ïa ki thei Samla u lok jong ki kynthei. Ha ka por jong ka jingknia ding u Agni u long u kyrwoh hapdeng ki blei bad u nongiap. ïa u Agni teng teng la khot u

Masidab uba don ki tyngam kiba nep uba nguid tylli ïa ki khlaw ki btap, u ot noh ïa ki shñiuh (ki phlang ki kynbat) jong ka khyndew, u Agni u don lai tylli ki jaka, ha suiñbneng u long ka ding jong ka sngi, ha khyndew la wallam da ki nongñap artylli ki lyngkhot dieng bad ha um la kha ïa u kum ka Leilieh. ïa u Agni ha ka Rigveda la khot u khun jong ka jingkhlañ bor.

Kane harum ka long ka jingduwai ba la duwai ha u Blei Indra ban ïarap ïa ki briew ban roi ha ka jingim bad ban lait na baroh ki bor jingsniew kum, ka nemsniew, ka khlam bad ki jingpang ba laiphewjait.

"Lada nga ka Indra, ngan long kum mame u Trai jong baroh ki jingbha, u nongmane jong nga un nym duh ïa u paid ban khot la u jong.

Ki jingkñia ngan tyrwa ha u nongrwai ba stad to theh ki jingkyrkhu. Lada nga ngan long kum mame, u Trai jong ka bor u Kynrad jong ki jingri jingdup baroh."¹

Kumjuh ruh, u nongrwai ïaroh sha u Agni, uba la ñiew ba u long u Kongsan jong kawei pa kawei ka ïing, u khun jong ka bor bad uba ïada ïa ki briew na ki jingduk jingkyrduh bad na ki jingma kumne harum:

*"Lada me long uba ïap ko Agni, bad nga long u bym ïap me long u khun jong ka bor, kum u Mitra, ha uba ngi ai jingkñia. ïa me ngan nym tyrwa ïa ka jingkoit, u blei u bha, u nongmane jong nga um dei ban shah ha ka jingduk, lane ban lyndet ne pynma."*²

Kawei pat ka jingrwai ba la rwai ha u Varuna, u blei jong ka um bad ka duriaw, bad uba pynshitom ïa ki nongpop da ki jingpang at top.

"Ko Syiem Varuna wat pat shah ia nga ban leit noh sha ka iing dewbyrtha

To isynei bad pynsah ia ka mynsiem jong nga, ah Trai. Lyngba eriong, nga iaid lyngba kum ka snep ba la pynshad kynting ha ka lyer.

Ah Blei ba pynshai bad ba don bor, namar ka jingtlotbor nga la iaid bakla;

U nongmane jong me u shem jingthrang wat hapdeng ki jingshlei um bah;

Ko Varuna, wat la khraw ki palat jong ngi kiba ngi leh pyrshah ia u paidbah bneng

Hapdeng jingtlot hukum jong me ngi pynkheiñ,

Ki aiñ jong me kim shym pynshitom ia ngi,

*Na kita ki jingryngkang jong ngi Ah Blei."*³

Ka jingrwai pat de kaba la rwai ha ka Step Phyrngap kum kata kaba don ka jingshai ban pynshai ia baroh ki lynti bad ban pynsuk ia baroh ki jingthaw. Ka jingrwai ka kyrpad ia ka blei ban kyrkhu ia ki briew da ka spah ka hajar bad ban iada ia ki na baroh ki jait jingshitom. Ka long ka por kaba dei eh ia ki briew ban mane ia kane ka blei ha shuwa ba kin mih na la iing:

Ki Step phyrnai ki mih noh kum ka burom, ki jingthaba ba lieh kum ki jingat phyllung ki um.

Ka pynsuk ia baroh ki lynti, ban beit ka jingleit,

Bad katno khraw ka jingieit ka pynpaw.

Ki lynti jong pha ki long kiba suk ha ki lum,

Pha don ka bor bym shah jop, ba tyngshaiñ ha ki um

Pha ka blei ba hajrong eh ryngkat bad ki lynti bajanai,

Ka khun jong ka bneng, to wallam ia ka spah sha ngi ban pynsuk—

Ko Step phyrngap, wallam ia ka spah khlem khuslai.

*Ryngkat bad ki Masidab jong pha ban pynriewspah
da la ka mon sngewbha.*

Pha ka blei khun jong ka bneng, pha pynpaw

Īa ka jinglong marwei haba ngi kyang dangstep.”⁴

Ka Rigveda ka ñiew ba kiei kiei kiba long met ki long ki tynrai nyngkong nyngshap kiba don ha ka pyrthei. Īa ka pyrthei la ñiew ba ka long kum ka jingpynkha ĩa ka pylleng kaba per halor ki um ba mynshuwa eh. La ong ba kita ki um ki don ha ki u kynja khñiang (germ) ba nyngkong eh, ka pylleng na kiba la mih u Visvakarma, u nongthaw bad u nongpynlong ĩa ka pyrthei, ki um ki la don naduh shuwa ban pynlong ĩa ka pyrthei bad la ong ba ki um ki pynkha ĩa u Agni. Kiwei pat ki bynta kum ka ding, ka lyer bad kiwei kiwei ki kynja ba long met la ñiew ba ki long ki tynrai ba nyngkong jong ka Universe. Nangta ki jingkhih, ka haw haw, ka por ka miet bad kiwei kiwei ki mih hadien. Na ki jingkhih (chaos) ka Erabos bad ka miet ba ĩong ki mih, bad na ka Miet mih ka Sngi (day) bad ki bin bin um sngur (ether). Ha ka Rigvedic Theory ĩa ka jingpynlong, ĩa ki tynrai jingpynlong (creation process) teng teng la ñiew kum ki tynrai ha shuwa ka jingpynlong (procreative process). Lah ban lap ĩa ki ktien kum jan, sai, garbha, metas etc. U Bneng ne u Kpa jong ka suiñbneng bad ka khyndew ne ka Meiramew ĩa kine la ñiew kum ki kmie ki kpa ka pyrthei. Katto katne ki dkhot ha ka Rigveda la kheiñ ĩa ki kum ka jingtreikam (function) jong ka jingpynlong ha ka rukom kum u misteri lane u kamar lane u nongthaw khiew ba kumta u hap ban shaniah ha ka jingdon jong ki tiar bad ha ka jingstad jong uta u nongshna.

Īa ka Bneng bad ka khyndew kat kum ka Rigveda la ñiew ba ki long ki kmie ki kpa ym tang jong ki blei, hynrei jong ki briew kumjuh. U Myllung ha kaba sdang jong ka

Rigveda, u kwah ban tip kumno la pynmih ïa ka bneng bad ka khyndew. U kylli, "ka khlaw aïu, u dieng aïu, na kiba la saiñ dur ïa ka bneng bad ka khyndew?" Ha ka jubab la batai ïa u Indra kum u nongthaw, uba la thaw dur pynitynnad lyngba ka bor bad ka jingstad. La ong ruh ba ïa ka Bneng bad ïa ka khyndew la thaw da kiwei pat ki blei kum u Soma, u Pusan, Dhatr, u Hiranyagarbha etc.

Ka Blei Aditi ka long jong baroh bad ka pynmih ïa baroh da lade. La kam ba ka long ka tyllong ne metbah jong baroh ki kynja ba long met, ba kynja bneng, ne ba kynja pyrthei ba kynja blei bad ba kynja briew. Ka long ruh ka kmie jong ki Adityas kum u Varuna etc. La ong ba ka pyrthei ka mih na u Uttanapad, na ka khyndew pat mih ki thaiñ. Ka Daksa ka mih na ka Aditi bad ka Aditi ka mih na ka Daksa.

Ngan batai lyngkot ïa ki jinglong jong ki blei jong ka Rigveda kiba la ïatrei lang ha ka jingpynlong ïa ka pyrthei. Kumba la kdew, u Indra u long u Blei Nongthaw nongbuh ïa uba la ñiew kum u nongthaw ïa ka bneng bad ïa ka khyndew, u nongkyrshan bad u nongbat ïa ki lum bah, ki them, ki um bad ïa ki bneng. Kumjuh ruh u Varma, u nongïada ïa ka aiñ. Ha kawei ka jaka u Surya, u blei sngi u long u nongbat u nongkyrshan ïa ka Suiñbneng, katba ha kawei pat ka kyntien la ong u Visvakarman, u nongthaw ïa ka Universe. ïa u Pusan la ñiew kum u nongpynmih u nongkyrsoi ïa ka bneng bad ïa ka pyrthei. Kumjuh ruh, ka Usa ka long kum ka blei kmie, ka nongïaleh pyrshah jong u Aditi. U Agni u blei ka ding u ju ong ba u long u Nongthaw, u nongkyrshan ïa ka khyndew bad ïa ka Suiñbneng, bad u nongthaw ïa ki bynta ha ka pyrthei bad ïa ki metbneng. U Tvastr, u nongrep bad u Misteri uba tbit, la ñiew ïa ki kum u Nongthaw ïa ka pyrthei. U

Visvakarman, u nongohdur ba khraw la batai ba u long u blei ba donbor ha ki rukom saiñ dur bapher bapher, u blei sngi Surya u don kawei pat ka kyrteng ba la sin kum u Visvakarman. Īa ka jingong 'U Misteri ba tbit' ka thew ruh ĩa u Indra. Ha ki lynnong ba shadien jong ka Rigveda, u Visvakarman u kylla long kum ka dur briew. La ong ba u long kum u Blei ba ĩohi lut uba don ki khmat ha baroh ki long, ki dur ki dar ki ksangti bad ki kjat. U pynmih ĩa ka bneng bad ĩa ka pyrthei bad u bret noh ĩa ki da ki ksangti bad ki thapniang jong u. La ñiew ĩa u kum u kpa u nongthaw nongbuh: u tip lut ĩa ka pyrthei bad ĩa ki kyrteng jong ki blei bapher bapher: bad u long uba im junom. Īa u Visvakarman la batai ba u long tang ma u u tynrai ĩa ka jingpynlong ĩa ka bneng bad ĩa ka pyrthei.

U Hiranyagarbha la ong ba u wan mih nyngkong na ka umbah kaba tap lup ĩa ka Universe bad kumta u thaw ĩa ka pyrthei ĩa kiei kiei kiba la don lypa. Ka kyrteng Prajipati ka don ka jingthew sha u. La ju batai ba u long u kynrad jong baroh ki jingthaw uba kyrshan ĩa ka bneng bad ĩa ka pyrthei, uba ai ka jingim bad ka jingring mynsiem uba long u blei jong baroh ki blei bad la hukum ĩa ki baroh. Īa u Savatri teng teng la ju khot u khun jong ki um. Ka Rigveda ka seng nongrim tang ĩa ka um kum kaei kaei kaba la don lypa naduh nyngkong nyngshap eh kaba kiwei kiwei pat ki la wan mih suki suki ha ka jaka jong ki 5 tylli ki theory jong ki Philosophy kiba bud dien.

Ha ka Purusa sukta jong ka Rigveda ngi ĩohi ruh ĩa ka jingpynshongnia shaphang u mynsiem shynrang uba la pynkylla ĩa lade sha ka pyrthei. Ka jingpyrkhat jong ka Rigveda shaphang U Purusa ka la sdang ban paw ha kaba nyngkong lem bad ka Prana lane ka jingring mynsiem, da ka jong ka jingim, bad nangta katto katne ki tynrai

jingpyrkhat shaphang ka mynsiem salonsar. Īa u Purusa la batai ba u don 1000 ki khlieh, ki khmat bad ki kjat kiba Īa ryngkat bad ka Universe. Ki jaka bapher ki la mih na une u Purusa uba Īa klum lang ryngkat bad baroh kiwei kiwei ki jingthaw ba im bad ki jingthaw bymkhih. Ha ka bynta baar jong ka Purusa-sukta la ong ba ki blei ki tyrwa Īa u Purusa kum u Langkñia. Īa ka met jong u la phiah ha ki bun bynta. Ki Brahmin ki long ki shyntur jong u, ki Kshatriyas ki ksangkti jong u, ki Vaisya ki long ki lbong jong u, bad ki Sudra ki long ki kjat jong u. U Bnai u mih na ka mynsiem jong u; ka sngi na ki khmat jong u, u Indra bad u Agni na ka shyntur jong u; u Vayu na ka jingpynhiar mynsiem jong u, ka Atmosphere na u sohpet jong u; ka suiñbneng na ka khlieh jong u, ka khyndew na ki kjat jong u, bad ki saw lyer na ki shkor jong u.

Ha ki katto katne ki dkhot jong ka jingrwai Nasadiya jong ka Rigveda la ong ba ha ki rta kiba mynshuwa eh, kaba don ka mih noh na ka bym shym la don, ha kaba sdang ym shym don Atmosphere, lymne suiñbneng bad ka bneng bad ka khyndew la ong ba ki long kiba la shu mih hi. La ong ba ym shym don jingīap lane jingbymiāp, lymne ka sngi bad ka miet. Kiei kiei baroh ki long kumjuh tang kum ka kynja um (fluid). Ka long ka ba eh ban ong kumno la pynlong Īa ka Universe. Ym don uwei ruh ha ka pyrthei bad u nongthaw jong ka. Wat u nongthaw ba ha khlieh eh jong ki bneng ruh un nym lah ban tip lut Īa kiei kiei baroh.

Ngan kdew ruh hangne Īa ki katto katne ki kyrteng jong ki jinglong (aspects) jong u Blei ha ka jingpyrkhat bad ka jingngeit jong ki Khasi Pnar kum ka jingpynīasyriem Īa ki kyrteng jong ki blei kiba ngi shem ha ka Rigveda jong ki Hindu. Kam mut hangne ba ka don ka jingīasyriem thik Īa ka Theology hapdeng ki Khasi bad ki Hindu, hynrei

ka long tang ban shu pynshai ïa ki kyrteng jong ki blei kiba ngi shem ha kine ar ki rukom pyrkhat. U Khasi u ngeit tang ha uwei u Blei bad ka jingdon ka jong u Blei ka paw ha ki jinglong bapher bapher ha kaba u ju burom bad khot kyrpad ïa ki. Ha ki Khasi ïa ka ktien Blei la ju pyndonkam tang ha ka rukom kaba dei, ba hok, ba bha, ba shisha bad ba beit ba ryntih (positive aspects). Lada ka ïa pyrshah ïa kata ka jingmut ka kylla noh da kawei pat ka ktien, kum ka nuksa 'ksuid' kaba mut ka bym dei, bymhok, ba shukor bad kiwei de (negative aspects). Kine ki long ki katto katne ki kyrteng blei kiba paw ba ka rukom ngeit bad pyrkhat u Khasi:

1. U Lei muluk u lei jaka, u blei nongiada ïa ka hima kum u 'Lei Shyllong, ha uba ki duwai ha ka por thma ba un ïada ïa la ka ri.
2. U 'Lei umdih u 'Lei umtong, u blei jong ka um bad ka 'Lei Sam-um, ka blei jong ka wah kum ka 'Lei Kupli, ka 'Lei Rilang, ka 'Lei Kynshi, ka 'Lei Umïam etc.
3. U 'Lei longspah u 'Lei longphew, u blei jong ka spah.
4. Ki Ryngkew ki Basa, ki blei jong ki jaka lane ki nongiada ïa ka shnong ka thaw, e.g. U 'Lei Kyllang, u 'Lei Symper, ka 'Lei ïawpaw, ka 'Lei Raplang etc.
5. U Phan u kyrpad, u nongiada ïa ka longïing longsem, ïa ka shnong ka thaw ne ka hima. Uba pyllait ïa ki brierw na ka bor jingsniew ne na ki nusip jot ne ka pang ka jhia.
6. Ka 'Lei synshar, ka blei kaba synshar ïa ka jinglong tipbrierw tipblei bad ka jingïaid beit ïaid ryntih jong ki brierw bad kumjuh ruh ka Universe.

7. U 'Lei long kur Long Jait, u Blei jong ka kur bad ka jait bad u 'Lei longiing longsem.
8. Ki Khasi Pnar ki burom ia u Thawlang bad ka Iawbei bad u Suidnia kum ki nongiarap ia ka kur jong ki.
9. Ki Khasi ki ngeit ba ha kaba mynnynghkong u Nongthaw u la thaw ia ka Meiramew bad ia u tnga jong ka u Basa. U Blei u la kyrkhu ia ki da kaba ai ia ki san ngut ki khun 'Ka Sngi, u Bnai, ka Um, ka Lyer bad ka Ding.'

Nga la maitphang halor kitei haneng namar wat la ka puriskam shaphang ki Hynñiew trep ka shim ia ka bynta kaba ha khlieh eh shaphang ka jingpynlong, lah ban shem ia ki jingbatai lang shaphang ka jingsdang jong ka Universe ha ka Rigveda bad hapdeng ki Khasi hyndai.

La kumno kumno ka phang kaba ha khmat eh ha kane ka lynnong ka long ban tai nia ia ka jingmut jong kane ka *Rta* namar nga iohi ia ki jingiasyriem hapdeng jong ka bad ka pyrkhata u Khasi shaphang ka *Hok*.

Ka jingmut jong ka *Rta* ka long ka jingmut ba la rim tam eh ha ka rukom pyrkhata jong ki Vedas. Ia ka *Rta* la shim na ka ktien tynrai kaba mut *ban leit*. Hynrei ka ktien ka shai ha ki jingpyndonkam kiba hadien, kaba mut ka jaid jingleit kata ka long kaba iaiaid beit beit khlem sangeh, lane na ka lynti ba la buh beit. Kumta ka *Rta* kaba mih na ka ktien r ka mut kano kano ka jaka ba la buh beit kat kum ka por ba la buh. Kat kum u Rudolf Otto ka *RTA* ka wan na ka tynrai Ar, ban buh beit ban hukum ban pyniaid beit (Ki hukum jong ki Nong German). Kum ka nongrim jong ka hukum dei ban shem ha ka jingim, ha ka iing ka sem bad ka jaid ka kynja ka jingiar jong ka jingpyndonkam ia ka *RTA* ka shai ha ka jingmut ba ia ki blei bad ia ki briew ruh la teh da ka.

Ka Rta ka long ka ktien kaba don ka jingīadei bad ka pyrthei mariang, kaba kdew ĩa ka aiñ ka mariang kaba trei kam ha ka jingpynīaid ĩa ki met bneng, ka jingīabud jong ka miet bad ka sngi bad ka jingtawiar ki aiom, kum ka tynrai jingbuh ryntih ĩa ka Universe, ka pynkup ĩa baroh ki jingpynlong ka mariang da ka dur ba beit bad ba itynnad. Da ka jingitynnad bad jingīaid beit ka bneng bad ka pyrthei la ñiew ba ka long kaba wanrah ĩa ka jingkohnguh ĩa ka aiñ jong ka mariang.

Ĩa ka *theory of Karma* la iohi ba ka paw lypa kum ka syrngiew ha ka Rta jong ka Rigveda kumta ka Rta ka mut ka lynti ba iaid beit jong kiei kiei, ka jingmih bad jingsep jong ka sngi, ka jinglong bad jingngen jong u bnai ka jingīaid beit jong ki aiom bad kiwei kiwei. ĩa ka jingmut jong ka la pynīar ha ki Mantras kum ban tap ym tang ĩa ka jingīaid beit ka mariang hynrei ĩa ka jingīaid beit ka longbriew manbriew ruh. ĩa ki blei la khot ki nongīada ĩa ka Rta bad ki nongpyntrei kam ĩa ka Rta ki ai nong ĩa kiba bha bad pynshitom ĩa kiba sniew, kiba bha ki long kita kiba bud ĩa ki bynta jong ka Rta bad kiba bat ĩa la ki jingsmai. U Varuna u long u blei uba peit ĩa ka hok ka sot jong ka Rigveda, u long u nongbat ĩa ka pyrthei ba kynja doh kumjuh ruh ĩa ka hok ka sot, U long u nongpyntrei kam ĩa ka hok.

Suki suki ka jingmut ba kynja pyrthei jong ka Rta kum ka aiñ mariang ka kylla long kum ka aiñ Tipbriew Tipblei (Moral Law). Kane ka mut ba ĩa ka hok (virtue) la pynīaryngkat kyrdan ha ka pyrthei. Ka imlang sahlang ka long ka aiñ pyrthei mariang (physical world). Ka aiñ tipbriew tipblei kum ka aiñ mariang ka long ka tynrai ba shisha. Ka ai ĩa ka jingīai ĩaleh ba khlem kut jong ka jinglong briew ryngkat bad ka bor tipthuh ĩa kaba bha ne

ia kaba sniew ha kajuh ka rukom kumba long ka Rta, kaba la ju ñiew ba ka pynmih ia ka jingitynnad bad jingryntih ha ka pyrthei ba kulmar.

Ka Rta kum ka hok ka kylla long ka dur ba shai jong ka rukom pyrkhat ha ka Vedas. Dei na ka daw jong kane ka rukom pyrkhat kaba klum lang ia ki jingiatylli jong ki rukom pyrkhat ki myllung. Baroh ki ia mynjur lang:-

“U briew u dei ban pyrkhat halor ka spah, bad pyrshang ban jop ia ka da kaba burom ia ka lynti bad ka jingiaid ryntih, ia sylla ia lade bad ka jingpyrkhat ba shapoh jong u hi ban bat khak ia ka bor ba kham kordor da ka mynsiem jong u.”⁵

Don shibun ki sakhi kiba kdew ia ka jingshisha ba ka Rta ka long ka jingjanai ba ha khliehtam eh ha kaba ia ka niam bad ia ka Society jong ki Vedas la saifidur.

U Radhakhrishnan bad u C.A. Moore ki la batai ia ka Rta kum kata kaba:

“Wanrah ia ka kyrdan jong ka jinglong tiphok tipsot. Ka Rta ka ieng kum ka jingryntih, jingiaid beit bad ka aifn ka bymjukut jong ka Universe. Hangne ka Rta ka ieng na ka bynta ka nongrim jong ka rukom im u briew. Ka jingim ba iaid beit iaid ryntih ka long ki dur ba kongsan eh jong ka jingim ba bha. Ka jingthurmur kaba mih paw kum ka jingbakla ka long ka jingsniew ba khrawtam eh. Ka Hok ka bud ryngkhi ia ka jingiaid beit ka Mariang.”⁶

Ka jingtreikam jong ka Rta ha ka jingpyrkhat ki Veda ka paw ha ka bor ba skhem kaba ka pynmih ha ka dur jong ka jingbha jong ka jingim ha pyrthei. Baroh ki jingjia ha ka mariang bad ha ka History lah ban sngewthuh bha biang biang. Ka jingñiewkor ia ka Rta ka phrung ia ka

jingsngew jan ha ka pyrthei. Ka pyrthei kam dei ka jaka ha kaba ym dei ban don ki bor matlah, ne ki bor khyllah, hynrei ka long ka jaka sah kaba pynbha pynsuk ha kaba u briew u lah ban mad ia kiei kiei kiba bha ha ka jingim, la ha ka met ne ha ka mynsiem.

Ka long lyngba ka Rta ba ki wah ki tuid bad halor ki lyngkor ka Rta ba u Bnai bad ki khlur ki iaineh ha la ki lynti. Dei ruh lyngba ki lyngkor jong ka Rta ba ia ka ding ban knia la kynthah, da ka Rta u myllung u lah ban pyndep ia la ka jingrwai, bad ia ka kamra jingknia la ai burom ai nam ha ka Rta. Kine kiba la kdew hangne malu mala ki long ki jingtrei kam jong ka Rta kum ka Hukum jong ka Mariang kaba ktah ia ka jingidei hapdeng u briew bad ki blei. Hynrei kine ki artylli ki jingmut ha kaba ia kane ka ktien la pyndonkam kim da iapher eh kawei na kawei pat lymne na ka jingmut kaba lai jong ka aiñ tipbriew tipblei.

Ka jinglong ba iaidei beit jong ki blei ka mih na ka jingiasylla jong ki bad ka Rta kaba ktah shikatdei eh ia ki blei ha ka liang ka jingiaidei beit iaidei hok. Namar ba ka Rta ka long ka aiñ ba bymjukut baroh ki hap hapoh jong ka. Ia baroh ki blei la niew ba ki long ki nongkyrshan ia ka aiñ bad ki nongpyniaidei shaphrang ia ka Rta. Ia u Agni la niew ba u long u nongsynshar ia ki jingknia, u nongida ia ka aiñ ba bymjukut bad uba tyngshaiñ. Ia u Vishnu la niew ba u long u khniang tynrai jong ka Hukum naduh ba la dang kha. Ka Aiñ ba bymjukut ka thaw ia u Indra uba donbor bad ba puh ba phieng. U Brhaspati, kum u blei thma, la khot ia u u nongainong u nongpynhiarkput uba pynjot ia ki bymman bad uba ri ia ka aiñ ba donbor.

Ki blei ba kongsan napdeng ki nongkyrshan jong ka Rta ki long u Varuna bad u Mitra. Ki long ki nongri ia ka

Rta ha ki bneng ba hajrong tam eh. La ong ruh ba u Varuna da lade u long u nongthaw ïa ka Rta, kum u pud jong ka jingpynlong ha kaba ka Mariang ka ïaid beit ïaid ryntih; ïa ki met bneng ruh la buh ha lynti ba ïaineh da ka Rta. U Varuna u pynïakhlad ïa ka Rta na ka *aurta* - ka lynti bashisha na ka lynti ba bakla, lane ka sngi na ka miet. U Myllung u pynpaw sngewkmen ïa ka jingïalam jong ki ha ka lynti ba beit ba hok.

*"Uta uba da ka aiñ u bat ïa ka aiñ, ki trai jong ka jingshai kaba da ka aiñ. Nga khot u Mitra bad u Varuna."*⁷

Kumta ki blei Varuna bad Mitra ki long ki nongbat ïa ka jingïaid ryntih ka pyrthei mariang.

Lada ngi twad shuh shuh ïa kaei kaba kynthup ha ka Rta shaphang ka jingïaidbeit ïaid hok, ngi lap ba ka Rta ka long ryngkat bad ka jingshisha. 'Ka jingbakla baroh, u Mitra bad Varuna, ki jop bad ki mait shaduh ka Aiñ bymjukut.' Jngai bah na ka jingsarong ka kyrteng jong u ka ïaisah ha ka Aiñ ba khuid. U Varuna bad u Mitra la ñiew ïa ki kiba ïaineh ha ka Aiñ, ki nongpynphriang ïa ka aiñ bad ki nongshun ïa ka jingbymshisha.

Kat haba pyndonkam ïa ka Satya (ka jingshisha) bad ka Rta, ïa ka pop la thew tarajur. Haba thew ïa ka dei ka lait ha kaba ïadei ïa u Varuna bad u Mitra, ka pop ka long asatya (jingbymhok). ïa ki nongpop namar kata la tip kum ki aurta (khlem Rta) bad asatya (khlem shisha).

Ki Myllung jong ki Vedas ha ka jingwad jong ki ïa ka jingkoit jingkhiah bad ïa kiei kiei kiba bha kum ka kam kaba kyntang, ki shim ruh ïa ka mariang baroh kawei kynthup ïa ki mrad ki mreng bad ki jingthaw baroh kum

ki jingthaw ba kyntang, Ki blei, ki briew, ki mrad bad ki jingthaw bym don jingsngewthuh ki dei jong ka Rta, bad kumta ka jingĩadei ka longdoh longsnam. Ka mariang ka long kaba dap kyrhai bad ka tyrwa ĩa ki briew da ki laiphew jait ki jingai ba kordor ka jingshai, ka jingshit, ka lyer, ka leilieh, ka sngi, ka step phyrngab, bad shibun kiwei kiwei pat. Kumta ĩa kine lah ban mutdur ba ki long ba kynja blei bad ba dei ĩaroh, ba dei ban mane bad ban kyrpad kum ka jingĩaroh ĩa ka jingim ba dap biang.

Ka jingnang lyndet ĩa ka mantras ka long khlem jingmut naba ĩa nujor bad ka jingtip ĩa uta uba ha khlieh tam eh uba shong ha ka dohnud, bad uba kyrshan ĩa kito baroh kiba hapoh ka jingtrei kam ka Rta. Ki kam niam jong kiba bun ki long ban pynhun ĩa ka jingangnud jong ki briew. Katba ka kamram u briew ka long ban shakri ĩa ki blei, ka kamram jong ki blei ka long ban ĩarap ĩa ki nongmane ban kot sha ka thong ba ha khlieh eh, kata ban ĩalong kawei bad u Blei.

Ka dak jong u briew ba shisha ka long ka jinglong ba beit. Kum ĩa kata u briew u lah ban shaniah ba un leh ĩa kata kaba la thmu lpa namar u bud ĩa ka lynti jong ka Rta. Kaei kaei baroh kaba u leh ka long kaba shisha bad ĩaid beit. Baroh kaba ki *rishis* (ki nongĩohi) ki khmih lynti ĩa ki shah hikai ka long ka jingaiti ha ki jingpule jong ki bad ka jingbymshong kurim. Ka shongkha shongman kam kut tang shi lynti hynrei ka long ka lad ban im hapoh ka jingĩalam jong ka Rta.

Ka Dharma ka long kawei na ki sohpdung pynshongnia jong ki nong India. Ki riewstad ki thwet bniah shaduh ki tynrai jong ki Vedas da kaba kynroi na ka Rta. Ka history kaba jrong jong kane ka phang ka pynpaw ba ĩa ka tyllong

wad bniah la sdang pynshongnia naduh hyndai hynthai. Ka Dharma ka long kata kaba la slem bha kum ka Rta hi. Ha ka por ki Veda, la pyniapher ia kine ki ktien kawei na kawei pat. Hynrei suki suki kane ka ktien Rta ka nang duna noh ka jinglong ba kongsan jong ka. Kane ka siat sha ka Jingshisha ha ki jingthoh jingtar kiba hadien hynrei ia ka jingkongsan jong ka kat kum ka jingñiew ki Vedas ka la duh noh. Ia ka jingdon jong ka jinglong beit long hok jong ka, ka Ia tynruh hapoh ka Dharma kaba kham kongsan bad kham don jingmut. Ka long ka kam kaba eh ban thwet ha kano ka rukom ka jingmut jong ka Rta ka iaklum lang bad ka Dharma hynrei ka jingiaklum lang ka long kaba don dor namar ka ai ka bhah tip hok tip sot sha ka Dharma. Ha ka por jong ki Vedas ka ktien Dharma ka thew tang ka hukum bad ka jingbuh beit buh ryntih hynrei namar ba ka iasnoh noh lang bad ka Rta ka don ruh ka jingthew ia ka jingim beit jingim hok. Ka Satapatha Brahmana ka iaiban ia ka jingong ba naduh ba ka iasnoh lang bad ka Rta, ka Dharma ka ioh ia ka dor tip hok tip sot. Ia ka Dharma la ñiew da ki tnad philosophy bapher jong ka ri India ba ka long kawei na ka Purusarthas ba kongsan eh. Wat la katto katne ki stad pyrkhat ki pyrkhat da kumwei pat, hynrei baroh hi na ki ki ñiew ba ka Dharma ka don ka dor tiphok tipsot ha ka. Kumta bun na ki stad pyrkhat jong kane ka juk kum ki jong u Aurobindo, Radhakrishna, M. Hiriyana ki mynjur shaphang ka jinglong tiphok tipsot jong ka Dharma.

Kumba ka long ka Dharma, ka Karma ruh ka long kaba la rim bha kaba lah ban shem kumba shiteng shiliang ha ka jingpyndonkam ia ka ktien Rta. Ka seng nongrim ia ka Universe kaba shah pyniaid ha ka aiñ. Kajuh ka hukum bym ju kylla kaba buh bynta ia ki lynti jong ka sngi bad u

bnai ha sahit bneng kiba ïaid thik khlem jingbakla. Ym don kaba la bet ïa kaba ym shym la ot, bad ym don kaba la ot khlem kaba la bet. Ka jingleh bad ka bainong ki long artylli ki phang jong ka Karma. ïa kane ka jingpynkylla la thew la woh bha ba ka dei hi ka hok jong ka Universe.

Ki jinghikai ba bha (Ethics) baroh jong ki Hindu ki shong tynrai ha ka Rta namar ba ka jingïasyrdoh lang ka la don lypa, kaba ngim donkam ban da thew ne shna, hynrei tang ban lap ïa ka. Namar ha u Brahman bad ka mariang ki long kawei, ngi dei ban ïohi ïa u jingthaw ba ha khlieh tam eh ha ka pyrthei baroh kawei, bad ka pyrthei baroh kawei ka long hapoh jong u.

U Myllung kumta u rwai :—

*“Ka bor jong pha khlem kut ka Rta Blei Dharma
kaba pynwai noh ïa ki jingleh pyrshah baroh;
ka jingpuson ïa ka Rta, ka beh noh phar ïa ka pop.
Ka jingïaroh ïa ka Rta, kaba tyngshaiñ kaba pynkhuid
ïa ki jingthaw ba im ka ngam shapoh bad pyrsad
mysiem wat ïa ki shkor.”⁸*

Ki aiñ jong ka Rta ki long kiba ïaineh skhem bymjukut. Na ka bynta ka jingbha jong ki jingthaw baim ka Rta ka shim ïa ka dur khlem don pud bad ba itynnad. Uta uba bat skhem ïa ka Rta uta hi un ïoh ïa ka Rta, ka bor jong ka Rta ka long kaba ïar haduh katta ba ka wallam ïa ka jingstad ha kito kiba kwah ïa ka. Ka bneng bad ka khyndew, ki ïar haduh katta katta bad ki jylliew, kine ki mih na ka Rta.

Kat kum u Max Muller, ïa ka Rta la ñiew ba ka long:

“U laiñ ba beit, hapdeng kiba bun ki jingïabidai ba shipor kiba lap ha kylleng satlak ka mariang. Ngi khot ïa

ka Rta u laiñ ba beit thik, haba ngi pyntrei kam ba ka pyrthei ba beit ba bha, ngi pyrshang ban pynpaw ïa kajuh ka aiñ ha kaba ïa ka jingim jong ngi la seng nongrim, ka aiñ ba bymjukut jong ka Hok bad ka Nia, lane ka lah ban long ba dei kata kaba pynlong ïa ka Hok ba shapoh bad shalor...(ka Rta ka long) ka aiñ kaba phrung lut ha baroh, ka aiñ ha kaba ngi dei ban shaniah, la ka jia katba jia, ka hukum kaba kren hapoh jong ngi ryngkat bad ka bor blei jong ka jingiatiplem bad ka bthah ïa ngi ba 'kane' ka long kaba 'shisha', 'kaba dei' bad 'kaba rit' katba dei ka kyrdan jong ki longshuwa jong ngi, kane wat ka sur jong ki blei ba tyngshaiñ jong ngi, ki lah ban ong da kumwei pat"⁹

Ka tynrai jingshisha ka long ka Hok (the principle of righteousness) kaba ïajan ha ka jingmut bad ka Rta jong ka Rigveda.

Ka hok ka long ka tynrai jingshisha, U Maw nongrim jong kiei kiei baroh. Ka hok ka long kum u Blei hi uba ngim lah ban ïohi. Ka hok kam dei ka *abstract term*, ka dei ka *concrete term*, kaba khih ba ksaid bad ba shisba. Wat la ngim lah ban shemphang ïa ka da ki bor tipthuh (sense organs) jong ngi, hynrei ka don. ïa ka hok ym shym la thaw da u Blei. Ka dei kawei pat ka ktien kaba ïeng na ka bynta u Blei. Kumta u Blei u long ka hok bad ka hok ka long u Blei. Kane ka long kaba dei ban da tainia. Ngan phai pat kham hadien ïa kane. U Khasi u ong "Nga wan sha ka pyrthei ban kamai ïa ka Hok." Halor kane ka nongrim jong ka hok, nga trei, nga pyrkhath bad nga im. Ka hok ka long ka nongkynti jong uwei pa uwei u briew. Haba ngi la kamai ïa ka hok ha kane ka pyrthei ngi lah ban leit sha dwar u Blei. Ka Hok ka ïeng na ka bynta ka jingshisha. Ka dei ka nongrah nongrong ïa ka mynsiem

briew sha bneng. Ki Khasi barabor ki pyndonkam ïa ka Hok ha ka jaka u Blei, namar ka kyrteng 'Blei' ka long kyntang palat kaba ngim dei ban pyndonkam thala. Ka Hok ka kynthup ïa ka jingbishar hok (justice), ka nongkynti (right) bad ka hok (righteousness). Ka don ruh shibun ki tnad jingpyndonkam. Ngim lah ban ïoh kano kano kawei pat ka ktien ban bujli ïa ka Hok ha ka ktien phareng. Ka hok ka kham thew ïa kiba kynja mynsiem. Ka sdang na u Blei. Bunsien ngi pyndonkam ïa ka kyntien, "Ka Hok ka Kynti", "ka hok ka riti." Ka niam ka rukom ka long ban pynneh pynsah ïa ka Hok. Ka Hok ka long ka Hukum ha baroh kawei ka pyrthei mariang bad ka aiñ tiphok tipsot. Ka Hok ka long kaba bha ha lade.

Kum ka Rta, ka Hok kam long tang ka hukum tiphok tipsot, hynrei ruh ka aiñ ha ka mariang. Ki blei jong u Khasi ruh ki bud ïa ka aiñ jong ka Hok. Bun na ki tymmen Khasi wat la ki ïohi ïa ka jingiadei tang hapteng ka hok bad ka hukum u Blei kim kwah ban pynrit ïa kawei da kawei pat. Ka hukum u Blei ka long kata ka Hukum kaba ïaid barabor ha ka lynti jong ka Hok, lah ruh ban ñiew ïa ka ba ka long ka jingpynpaw ïa ka hynrei kam dei ban shah pynrit. U Blei u bthah ïa u briew ban kamai ïa ka hok kaba long ka phang jingpuson jong u briew, kumta ba u lah ban poi sha dwar u Blei hadien ka jingiäp. La kumno kumno, wat la ngim kohnguh ïa ka hukum u Blei kum ka aiñ tipbriew tipblei, ngi lah ban ïoh jingpynim tang da kaba bud ïa ka jinglong kyntang jong ka Hok. Ka Hukum u Blei ka long kaba donkam eh namar ba don ki briew kiba ïaid kynriang na ka lynti jong ka hok bad keiñ noh ban bud ïa ka Hok.

References :

1. Rigveda VII. 14:1,2.
2. Ibid VIII. 19, 25-26.
3. Ibid VII. 89.
4. Ibid X. 10.
5. Ibid X. XXX. 1,2 in R.T.H. Griffith Trans., The Hymns of Rigveda, Benaras, 1926, Vol. II, p. 425.
6. Radhakrishnan and Moore, C.A. (ed), **A Source Book of Indian Philosophy**, 1973, p. 25.
7. Rigveda 1. XXIII. 5.
8. Golapacharya, Mahuli R. **The Heart of Rigveda**, New Delhi 1971, p. 144.
9. Muller Max, **Hibbert Lectures: India, What can it Teach us**, quoted in G.H. Mees: Dharma and Society, p. 9-10.

:>:>:>:>::<:<:<:<:

Lynnong IV

Ka Mariang ha ka Rukom Pyrkhat u Hegel

Ki riwpynthikna ba ju bat tang ha ki jingpynshongnia ki la pynrem ïa ka thwei pyrkhat jong u Hegel ba ki long tang ki nia jie ba khlem jingmut. Hynrei tang hadien katto katne por ki riwuwad bniah kum u J.N. Findlay bad kiwei pat ki la sdang ban pynkhie im da kaba shim ba ka rukom pyrkhat u Hegel ka long kaba sngewtynnad bad kaba dei ban pyrkhat thymmai. Kat kum kine ki riwuwad bniah ki ong ba u Hegel u long u Akhia uba tih jylliew bha bad ïa ka thwei pyrkhat jong u la dei ban shim khia.

Na kaei kaba la shem, nga kwah ban wanrah hangne ïa ka jingbishar pynshongnia ha kaba ïadei bad ka seng pyrkhat Mariang jong u Hegel. Don katto katne ki riwuwad bniah kiba pyni nia ba ka thwei pyrkhat u Hegel halor ka Mariang kam long kaba donkam namar la pynshong nongrim ïa ka shabar ka saian bad ka physics. Hynrei nga kwah ban kdew ba kaba kum kata ka jingbatai pynshai ka lah ban ïalam bakla pynban bad kumta yn ym lah ban pdiang. Ka thwei pyrkhat jong ka Mariang ka pynlong ïa ki bynta ba shapoh ka jingpyrkhat u Hegel. Kumba long ka physics ïa u Aristotle, lada don eiei, kata ka long ka bynta ba shapoh jong ka jingwad bniah ïa ka tynrai bor pyrkhat jong u Aristotle, kumjuh ka ïa syriem, ka Hegel Physics u Hegel lane ka saian u Hegel ka pynlong ïa ka bynta ba donkam jong ka tynrai bor pyrkhat ne thwei pyrkhat u Hegel.

Ka jingbatai pynshai ïa jingthmu bad jingkut jong kiei kiei ha ka Mariang

U Hegel u la pyrshang kat lah kat ïai ban wanrah ïa ka jingbatai pynshai ïa ka jinghikai shaphang ka jingthmu bad

jingkut jong kiei kiei ha snieh pyrthei kaba long markhongpong ia ka jingleh ba da ka bor briew. Ha kane ka liang, u don ka jingidei kaba jan bha bad u Aristotle. Baroh arngut u Aristotle bad u Hegel ki don kajuh ka jingiohi ia ka pyrthei kum kawei kaba kynthup lut ia baroh. Ka dei kane, kaba don ka jingthmu shaphang kiei kiei kiba khih ba ksar bad ka kam jong u Akhia (Philosopher) ka long ban ym law ia ki sohkhrydot shaphang ka jingmaian jong ka pyrthei bah. Ka bor jong ka saian kam lah ban pynshai kdar lane ka jingbatai kat kum ki jingjia kam lah ban ai jinghun ia ka jingthmu ha ka pyrthei. Tang ka jingbatai ha ka dur ka jingpynshongnia kaba lah ban pynsgewthuh ia kane ka jinglong jong ka pyrthei.

Ka jingbatai pynshai ka lah ban long halor ki daw lane ki jingktah ba long shu long lyngkhot lyngkhot, hynrei kaba wan ha ka dur ka jingpynshongnia ba sani ka wanrah ia kaei kaei kaba kut bad kaba long kyllum lang.

Kaei ka Mariang?

Ka Mariang ha ka jingmut baar, ka lah ban thew ia baroh kiei kiei; kata wat la kiba lah ban paw kum kiba dang shem thymmai ha ka pyrthei. Ha kata ka rukom ba ka Mariang ka kynthup ia baroh ki bor tynrai ba long met. Ka kynthup ruh ia ki lumrit, lumbah, ki pyntha, ki wah, ki jingthung jingtep, ki dieng ki siej bad kiwei kiwei. Ia ka Mariang la ianujor bad kaei kaei kaba la ju leh bad mlien lane kaba shu thaw ne pynlong dano dano. Kaei kaba ngi khot kaba shu long la ka long, kam dei tang kaei kaei kaba ngi khot kaba shu thaw lane kaba la ju mlien ban leh.

Katto katne ki Akhia ki batai ba ka Mariang ka dei ka kynja bor ba long khuid ia kaba la pyniaid beit ia id ryntih da ka jingstad ba kynja Blei, kiwei pat ki batai ba ka lah ban long da kaba mih na ka bor jingmut jingpyrkhat lymne ka lah ban

dei ka kynja lor kaba la shna ne pynlong da ka kti u nongshna, hynrei ka hi na lade ka pynkylla dur ia ka rukom ba donkam tang shiphang por. Kat kum u Hegel, ka Mariang ka long ka bynta ba tyllilang jong ka jingpyrkhat. Haba ka jingmut jingpyrkhat ka la pynpaw shabar ia kiei kiei kata hi ka la kylla long ka Mariang. Ha kiwei pat ki kyntien ka jingmut jingpyrkhat bad ka Mariang ki long ka bhah ka bynta jong kajuh kaei kaei. Ka thwei pyrkhat jingbatai ba la wanrah da u Hagel shaphang ka Mariang ka thmu ban shem thymmai ia ka jinglong kawei jong kiei kiei ki jingthaw kiba par bad ki bym par. Haba kren da kumwei pat, ka jingthmu jong ka hi ka long ban tbeh jingshai ia ka jingbatai ia ka jinglong tylli halor ka jinglong ba marpyrshah kawei ia kawei pat.

Ka lah ban ban don ar rukom ka jingiohi ia ka Mariang. Kawei ka long ban peit ia ka kum ka kor ka bor ba la pyniaid da mano re. Kawei pat ka long kum kawei ka kynja met ba im. U Hegel u kyntait war ban ong ba ka dei ka kynja bor ba pyniaid, u kyrshan ban pdiang kum ka kynja met ba im. Kat kum u Hegel, kiba ngi shu khot ki dur ba kynja doh ki long ha ka jingshisha ki dur ba la pynshongnia.

Ka jingthirnia ba thikna ia ka Mariang ba la ai da u Hegel ka don ka jingiapher na kaba la ai da ki rukom jingngeit ki Jiw-Khristan. Ha ka jingngeit jong ki, ka don ka kynja bor ba palat liam kaba la pyniaid ia ka Mariang. Kaba mut ba ka don ka jingngeit ha ki rukom barim jong ki ba u Blei u long u Nongthaw, uba la thaw ia ka pyrthei. Ha kaba iadei bad ki tiar ki tar ba la pyniaid da ki kynja kor kynja bor jong u kaba kat kum ka rukom pyrkhat u Rene Descartes watla ka don ka jingbym don jong u nongthaw hynrei la pyniaid pat da kata ka kynja met kaba paka bad laitluid. Ka sainpyrkhat Mariang jong u Hegel ka don ka jingiapher kaba khraw na kitei kiba la kdew sha khmat. Ha u hi, ka jingmut jingpyrkhat, kaba kynja met, ka Mariang bad ki jingpynlong ia ka, la pynsnoh lang sha ka

jinglong tylli ba pura. Ka long kaba sngewtynnad ban tip ba u Hegel u pyniadei ia ka Mariang bad u Blei lane bad u mynsiem. U Hegel u kwah ban pyni nia ba ka Mariang ka long kaei kaei kaba la thaw itynnad bad kaba dei iaroh.

Ka thwei pyrkhath Mariang jong u Hegel ka wanrah ha ngi ryngkat bad ka kynja jinghikai ia ka jingngeit shaphang ka jingpyntha pat ia kiei kiei, ka jingnang roi na ka dur ka dar ba kham hapoh sha kaba kham sha jrong. Katba ym don lynti ia kino kino ki kynja bor ba kin ia syrdoh bad kata ka jingroi ne jingiaid shaphang jong ka jingpynbha. Shi bynta, ka jingjop ia kano kano kam shong eh ha ka jingbud ryntih ia ka por hynrei ka long beit ha ka rukom pynshongnia. Ha kane ka liang, ka thwei pyrkhath u Hegel ha kaba iadei bad ka jingpynbha ia kiei kiei ka don ka jingiasyriem bad ka jinghikai jong ka Samkhya na ka jingsdang jong kiei kiei baroh. Ki Akhia jong ka Samkhya kim dei kita kiba wad bniah ia kiei kiei na shabar hynrei ki don la ka jong ka saiñ pyrkhath shaphang ka Mariang.

Kumjuh ka nongrim jong u Hegel halor ka jingkylla jong kiei kiei na kaba sniew sha kaba bha kam dei kaba wan nangne nangtai ne na shabar hynrei u don la ka jong ka sengkhan sengpyrkhat. Une u Akhia u kyntait war ban ngeit ha ka jinglong batynrai bad ka jingkylla bathikna jong kiej kie na ka jinglong ba shibeit bad basdang jong ki. Ka rukom pyrkhath ia ka jingpynlong jong ki jingthung jingtep, ki mrad ki mreng bad ka longbriew manbriew ha ka ia kaba dei ban jia ka long mar pyrshah bad ka jingpyrkhat u Hegel. Ka jingkylla kyndet ha kiei kiei lah ban batai ba ka long tang kum ka roi ka pa haba iit na ka jingthmu bad jingkut jong kiei kiei ha kaba khatduh. Ha u Hegel kaba khatduh ka long ka jingshisha kaba shongnia, kane ka long la kumno kumno kaba jia ha u briew. Kaba ha shwa ka long ka bor ba shapoh bad kaba kham hadien pat ka long ka jingshisha kaba paw shabar.

Jingpyut, Jingiap bad Jingpynduhjait

Ha u Hegel don lai tylli ki 'J' kata ka Jingpyut; ka Jingiap bad ka jingpynduh jait, une u Akhia um shym la kren tang ia ka jingheh jingsan bad ka jingkylla bha jong kiei kiei, hynrei u kren ruh ia kitei ki lai, u Hegel u shim ia ka sengpyrkhat shaphang ka jingiap ba ka long kaba jia shisha. Une u don ka jingiajan ka rukom pyrkhat bad katto katne ki rukom jong ki Brahmin ha ka thwei pyrkhat ki nong India. U Hegel u ong ba ka jingthmu jong ka Mei Mariang ka long ban kdup ha lade ia ka jingiap. Ka Mariang ka hap ban thang da lade hi khnang ban mih thymmai biang kumba long ki sim phoeniks ha ka khanatang ki Greek hyndai. Ka jingiap bad jingpang ki dei ka jinglong ba duna jong ki jingthaw ba im.

U Findlay u bat bad u ong :

"Ha ka juk jong ka mynnor ka pyrthei bah ka long kum ka ahor ktieh bad la pynlong ruh kum ka kynja met bym don jingim, kata ka long kat kum ka jingpynbeit ryntih ha ka jingtyllun ba manla ka sngi ba la thaw ia ka. Kaba ym don shuh kawei pat (an other) ka ban trei ne pyniaid halor jong ka lane kano kano ka ban pyni kam, haba kumta la dei eh ban shu ieh noh ne weng noh".¹

Ha ka liang ka Jingiap u Hegel u phainia kumne :

"Nalor ka jingiap jong ka Mariang, na kane ka pui pui ba la pyut ka pynlong ia ka Mariang kaba don dur don dar, kata kaba don jingim kaba long u Mynsiem. Baroh ki jingthaw baim ki kut ha kane ka rukom jong ka jingpharia bad kane ka khate noh ia ka jingiasyrdoh lang ba don hapoh jong ka"²

Ka jingiap ka dei kaba la mih napoh ka jingpyrkhat u Hegel kum ka kynja jingpyllaitluid. Ha ka jingiap, u Mynsiem u pynjanai ia lade.

Ka Thwei Pyrkhat Saïan u Hegel :

U Hegel u la ngeit ba ka philosophy bad ka saïan ki dei ki ar tylli ki jinghikai ba ïapher bad ki kam jong ki ruh ki ïapher shisha. Haba batai lyngkot, ka philosophy kam shym dei ka saïan ba khamïar lymne ka bynta ba don jingïadei bad ka saïan. Ka dei ka jinghikai ba kyrpang kaba don ka mat-phang la ka jong. Kum uta u riewstad shaphang ka bor pyrkhat u brierw shaphang ka pyrthei bah bad uba ïai peitbniah, u Hegel u wad ban khmih biang halor ka rukom pynlong ïa ka sengkhan sengpyrkhat jong ngi. U pyni nia ba ka lynti jong ka saïan kam dei tang ma ka, kaba lah ban ïit ne bishar ïa ka pyrthei. Don kiwei pat ki lad kiba lah ban bishar ne peit.

Ka philosophy ka tyrwa ban peit da kiwei pat ki rukom ïa ka pyrthei. Kawei na ki jait nongrim philosophy kaba lah ban batai ha ka dur ba long da ki ktien shnong ktien thaw ka dei sa kawei pat kaba lah ban pynphriang ïa ka rukom pyrkhat u Hegel. Ha kane ka liang u Hegel u don ka jingpyrkhat ba ïajan bha bad u Aristotle bad kumjuh bad kiwei pat ki Akhia ka ri Grik. Nangta da kaba shim ïa ka jingïap kum kawei na ki jait jingpyllaitluid ka pynlong ïa u Hegel ban don ka jingïajan sa bad ki rukom pyrkhat barim ki nong India. Yn don sakhi satar ban ong ba u Hegel u la pule ïa ka philosohy ki nong India lane ba u la tip shaphang ka rukom barim ki nong India kiba ñiew ba ka jingïap la kumno kumno ka long tang ka jingpyllaitluid ba shipor. Hynrei ka jingshisha ka sah ba ka don ka jingïadei ba jan bha ha ka sengkhan sengpyrkhat hapteng u Hegel bad katto katne ki rukom seng pyrkhat ki nong India.

Kaba sngewtynnad ka long ba ka thwei pyrkhat Mariang u Hegel ka don ruh ka jingïadei ba jan bha bad ka sengkhan pyrkhat Mariang ha ki Khasi. Nga la dep pynshai teng kham mynshwa ba ki Khasi ki ngeit ha ka kynja jingïalong kawei bad ka jingïohi ïa ka Mariang kum ka nongkdup ha kaba baroh ki jingthaw ba im bad bym don jingim ki pynlong ïa ki bynta

bym lah ban pyniakhlad ne ban weng noh. Ka Mariang, kat kum u Hegel ka dei ka rukom pyrkhat ba pynlong pher ia lade. Kat kum ka jingsngewthuh jong u, u Blei u long ma u uba pynmih ia ki jingpyrkhat kiba long tang ki jingpyrkhat bym lah iohi bad baroh pat kita ki jingpyrkhat ki ia ieng pyrshah ha ka jingmut U Blei ong u Hegel. U Blei u don ar tylli kiei kiei ki jingpynpaw, kawei halor ka Mariang bad kawei pat kum u Mynsiem. Baroh ar kine ki jingpynlong ba kynja mynsiem ki long ka iing jong u Blei uba pyndap da ka jingdon jong u hi. U Blei uba tang ha ka jingpyrkhat bym iohi um dei u Blei ba shisha, la phainia u Hegel. Ka jingiasnoh kti lang ka jingmut jingpyrkhat ka met bad ka bor ha ka imlang sahlang ryngkat lang bad ka jingpynpaw jong ki jingthaw ba im ha ka Mariang bad ia ka pyrthei bah ba la kyrshan da u Hegel ka don ka jingiasyriem ha kiba bun ki rukom bad ki Khasi kiba pynshong nongrim ia ka jingsngewthuh bad ieit ia ki sawdong sawkun. Ka long kaba lyngngoh hynrei ha ka juh ka por ka jingshisha ka ieng ba kiba bun bah ki jingkren bastad bad kiba shai bha ia ka thwei pyrkhat u Hegel ki lah ban don ka jingiasyriem ia ki jingpyrkhat, kine ki long kum ki nongrim baskhem kiba la suh jylliew ha uba bun balang ia ki rukom barim ba khlem thoh jong ki kynhun riewlum kumba long ki Khasi hapoh ka jylla shatei lam mihngi ka Ri India.

Ha kiwei pat ki kyntien, lah ban ong ba ka rukom pyrkhat u Hegel, u riewshemphang uba khraw ka ri Sepngi ka iajan bad ia syriem bad ka rukom sngewthuh ki longshuwa manshuwa jong ngi shaphang ka Mariang bad kiei kiei kiba don ha ka.

References:

1. Findlay, J.N. Hegel: **A Re-Examination**, Humanities Press INC; New York, 1958, p. 287.
2. Miller, A.V. (Ed) Hegel's Philosophy of Nature; Being Part Two of the Enclopaedia of Philosophical Sciences, Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 443.

Lynnong V

Ki Purinam-Puriskam ba Nga Jeit

1. Ka Lyngdoh Marshilong bad U Tynгриang

Hyndai kulong kumah shwa ban dkut u Sohpetbneng, ha ka juk jong ka Aïom Ksiar, mynba ka Hok ka dang ieng rasong ha kaba baroh ki jingthaw kiba don ha ka pyrthei ki dang iä sngewthuh ban iäkren iä kajuh ka ktien. Ha kata ka por, ki blei ki dken ki ryngkew ki basa ki la pynlong kawei ka dorbar bah ha u lum Shillong. Ka sohpdung jong ka jingïäkren ha kata ka dorbar ka long shaphang u pud u sam jong ka it ka hima jong ki. Kumta baroh ki blei ki dken, ki ryngkew ki basa jong ka ri Khasi Jaiñtia kiba na shatei sha thaiñ Ri Bhoi, kiba na shathie sha thaiñ Ri War, kiba na mihngi jong ka thaiñ Ri Jaiñtia, kiba na sepngi jong ka thaiñ Ri Lyngngam bad kito kiba shong ha ka thaiñ pdeng jong ka ri Lum Khasi, ki la iäpoi lang ha kata ka dorbar *bah pyllun* ha ka jaka jong u 'lei Shyllong.

Iä kata ka dorbar la pynïaid da u 'lei Shyllong uba long ruh ha kajuh ka por u 'lei rangbah. Ka jingïäkren bad ka jingïasyllok ha kata ka por shaphang ka jingïakajia pud ka long kaba shongshit bad ba khluïd bha. Hynrei hadien ka jingïäkren ba sani bha ryntih lang kawei baroh ki la iä mynjur iä ka rai ba kim dei ban tam ne jam palat sha shiliang pud jong kiwei khlem da iöh ka jingbit lypa. Ha kajuh ka por, ki la sngewdei ruh ban iä kren iä ka jingïadei jong ki bad u khun bynriew shi snieh pyrthei. Ha kata ka jingïäkren ki la hap jingmut lang ba ki dei ban iä ai ka jingïarap bad ka jingïada iä

u khun bynriew katba u dang bat ïa ka Hok bad u dang burom ïa ki ryngkew ki basa, bad katba u dang pynsah ïa ki niam ki rukom, bad ïa ki 'law Kyntang.

Ynda la wai ka dorbar, ki la leit phai noh sha la ki jong ki jong ki jaka shong jaka sah da ka jinghun mynsiem namar ba ki la poi sha ka thong jong ka jingangnud jong ki kaba la slem bah. Ki la don sanngut shi paralok kiba la ïa wan phai ryngkat na kajuh ka lynti sha kine ki thaiñ lum pdeng jong ka ri Khasi, kita ki long Ka Lyngdoh Marshilong jong ka 'Lawkyntang Marshilong, Ka Pian (ka blei jong ka wah Rilang), u 'Lei Nongsynrih, u 'Lei Mawthadrishan bad u Basa Sakwang. Napdeng kine ki paralok ba ïa leit phai lang, ka Lyngdoh Marshilong kam lah shuh ban ïaid ryngkat ryngkat bad ki, ka la shu bud noh nadien namar ka jingthait bad ka jingkhiah jong ka jingarmet.

Ki paralok jong ka ki la ïa ap bad shongthait lynter lynti wat la ka slem ka por haduh ba kan da lap ïa ki. Ka Lyngdoh Marshilong ka la leh kumta haduh ban da poi ha ki thaiñ la jong, ki paralok jong ka ruh ki la nang kam noh sha khmat ki pyrkhat ba kam lei lei shuh namar ba lajan poi sha iing la jong. Ka Lyngdoh Marshilong ka la dei ki ïa bad ki bnai ban kha khun. Katba ka dang shong thait marwei ha trai jong u lum Tyngriang, ka la lap kynsan kynsan ka jingsuh jingthar bymlah batai shuh. Ka la wad jaka shongthait kaba kham bit kham biang ïoh lehse lada kha khun kan long kaba pynsuk ïa ka bad ïa u khun ba kan kha. Ka la sliew ding bad ka la tiew um sum hapoh ka synrang maw khnang ban syaid ha ka miet tlang bad ruh khnang ban pynsum pynsait ïa u khun bad ïalade. Ka Lyngdoh Marshilong ka la kha ïa u khun shynrang bad ka la khot Kyrteung u Mawtyrnong. Une u Mawtyrnong u da ïeng phuhmut phuhmat haduh kine ki sngi hajan ka 'law lyngdoh jong ka shnong Marshilong.

Ka jingjia kaba sngewsih ia ka Lyngdoh Marshilong bad ia uta u khyllung ba dang shu kha ka long ba ki khun bad ki shakri shakor jong u Tynriang ki la byrngem byrsit ia ka ba kan phet noh na kata ka jaka jong ki khlem da pynslem. Ki la byrthen ba lada kam phet kloï na ka jaka jong ki ynda ki la hukum lai sien lai wat kin sa wan ban pyniäp lang ia ka bad kmie bad khun. Kane ka jingbyrngem jong ki khun bad ki nongtrei jong u Tynriang ka la pynsmiej bad pynsuhjer ia ka Lyngdoh Marshilong kaba pli. Ka la dei ban mih noh nangta khlem da ioh lad ban pynsum ia la u khun bad ban pynkhuid ia lade. Ka Lyngdoh Marshilong ryngkat bad la i khun ka da mih noh nangta da ka jingbitar bad jingsngewrem ia kata ka jingshah lehbeiñ. Ka da iehnoh ia kata ka ding kaba rhem bad ka um kaba dang thnam bha ha kata ka jaka ha kaba haduh mynta mynne ka ding ka dang iaimenh bad ka um ka dang iai thnam lynter. Ia kane ka um thnam la khot ka umkhuid ne umshit Jakrem kaba don ha ranab jong u Lum Tynriang hajan eh jong ka shnong Umjaraiñ ba mynta.

Ka Lyngdoh Marshilong bad la i khun ki la poi suk sha la iing. Ka la iathuh ha kiba ha iing ha sem bad ia ki lok ki jor ia kaba la jia baroh ha kata ka janmiet ha kjat jong u Lum Tynriang. Ka la kut jingmut ban ai jingsneng tynggeh ia kane ka jingleh khlem akor jong u Tynriang, ki khun bad ki shakri shakor jong u ia ka Lyngdoh Marshilong hapteng ka saw ka sian bad ka jingma. Ki lok ki jor jong ka khamtam eh kito ki lok kiba la ia wan lang bad ka na ka durbar ha u Lum Shyllong, ki la ai mynsiem ia ka ba kin ia trei lang bad iarap ia ka pyrsnah ia u Tynriang. Kumta ka Lyngdoh Marshilong ka la phah kyrwoh sha u Tynriang ba ma ka bad ki nongkyrshan jong ka kin hiar thma bad pynhiar kput ia ki kam khlem akor khlem mynsiem jong ki khun ki shakri jong u ha kata ka janmiet katba ka dang don ha ka jaka jong ki shipor namar ki daw

bymlah kiar. Ka la kynnoh ruh ba ki khun bad ki nongtrei jong u kim don jingisynei ia kiba shem jynjar shem lanot, khamtam eh ha ka por kha khyllung kaba long ka por kaba ma bad kaba syier bha ia ka jingim ki riewkynthei hynrei wat ha kum kine ki por ruh kim pyrkhat satia ia kiwei, ki pyrkhat tang ialade shimet. Ka la ong ruh ba kan ym sangeh ia ka thma haduh ban da ioh ban pynshitom ia ki kumba ma ki ki la leh ia ka bad ka la buh por tang shitaiew ban ia sdang noh ia ka thma.

U Tynriang u la her syrngiew tang shu ioh pdiang ia ka kyrwoh na ka Lyngdoh Marshilong kaba la pynpaw ban hiar da ka thma pyrshah ia u. U Tynriang ha kata ka janmiet um don ha la iing namar u leit donkam sha kawei pat ka jaka sha Rambrai. Shisyndon u la khot lang ia ki khun bad ki shakri jong u bad u la kylli bad tohkit ia kaba la jia ha kata ka miet ia ka jingleh khlem akor jong ki ia ka Lyngdoh Marshilong kaba pli. U la shem ruh ia ka jingshisha ba ki la leh kumta kumba la mudui pyrshah ia u. U la sneng u la sympat ia ki khun bad ia ki shakri namar ki daw ka jingleh beiñ khlem pyrkhat ia ka riewarmet bad nongkha khyllung. Te u Tynriang u la pynpaw ia ka jingsngewsih kaba khraw bad u da leit pan map na ka Lyngdoh Marshilong bad ki paralok jong ka na ka bynta ka jingshah lehbeiñ jong ka ha ki nongbud jong u. U da ong ba kane ka long namar ka jingbymdon jong u ha shnong bad u la ong ruh ba kane ka dei shisha ka jingbakla na ka liang jong u bad u la kyntu ba kim dei ban sngew eiei bad ban map ia kane ka jingbakla. Ka Lyngdoh Marshilong bad ki paralok jong ka ruh ki la pdiang ia ka jingpan map u Tynriang bad naduh kata ka por ki la iashong suk shong saiñ para marjan marpa. Namarkata, haduh mynta mynne ruh kata ka um ha ranab jong u Lum Tynriang ka iai thnam bad khluid sah ha kata ka jaka ba ka Lyngdoh Marshilong ka iehnoh ia ka ha ka jingsheptieng.

2. *U Mawlieng*

U Mawlieng u don ha ka Shnong Mawlieh kaba jngai kumba 4 K.M. na Nongumdang. Une u Maw u ieng halor uwei u Lum bad u long u Maw uba itynnad bad ba pyngngad bha lada peit bad kiew halor jong u. Nalor une u Lum lah ruh ban iohi ia shibun ki jaka, ki Lum bad ki Wah jong ka thaiñ Lyngngam. U long ruh u maw uba heh bad jrong tam hapoh ka hima Nongstoiñ. Hyndai kulong kumah, ki briew jong kane ka thaiñ ki ju khein ia u kum u Mawblei bad ki ju ai kña ai khriam bad burom ia u kum uwei na ki basa ki ryngkew kiba iarap bad iada ia u khun bynriew ha kato ka thaiñ.

La don ka khana pateng shaphang une u Mawlieng kaba iathuh kumno une u maw u mih bad u long haduh kine ki sngi. Ha kawei ka por la don arngut shipara ha kawei ka Nongrit. Ki kyrteng jong kine ki arngut shipara ki long ka Pangleng ka hynmen bad ka para jong ka ka Pangniang na ka jait Lynshiang. Ka la jia ha kawei ka sngi ba baroh arngut shipara ki la leit ia tong dohkha baroh shi sngi ha ka wah Riwiang, bad ki la ioh tang katto katne ki dohkha. Ynda la janmiet katba ki dang iaid ban leit phai noh sha la iing, ki la ia poi hamar shiteng lynti jong kawei ka wahduid kaba kyrteng ka Bokshiat. Ki la lap ia uwei u mawrit u ba i phylla haduh katta katta na kiwei ki jait maw. Uta u Mawrit u la am (snoh) kynsan kynsan ia ka kjat kmie jong ka Pangleng. Ka Pangleng da ka jingkyndit ka la kylli na ka para jong ka 'u maw phylla aiu une u ba shu wan snoh ha ka briew?' Ka kynther de ar'ad. Ynda haba ka la kynther eh uta u maw u la rypsied bad leit snoh ha ka kjat kmie ka Pangniang, ka para jong ka. Ka ruh ka la kylli da kajuh ka jingkylli bad ka kynther ha kajuh ka rukom. Kane ka jingsnoh jong une u maw ia kine ki samla arngut ka la long haduh laisien lai wat. Ha kaba khatduh eh u la am duh ha ka kjat ka Pangleng. Wat la ki la ialeh ban kynther bad sei

ia uta u maw hynrei ym lah satia. Ki la mut ban leit noh la ka lynti, hynrei uta u maw u la nangheh nangheh suki, ynda ki la iaïd kumba shi pdah maw ei ei uta u maw u la khia kumba shimon ei ei. Te ka Pangleng kam lah iaïd shuh bad ka por ruh ka la dum.

Ka Pangniang ka la ong ia la ka hynmen ban nangsah hangta, ka pat kan leit iaïthuh ia ki kmie ki kpa sha iing ban wan iarap ia ka hynmen. Ki kmie ki tang shu tip ki la ia wer ia ki paidbah ka Shnong ban leit kloi kloi sha kata ka jaka. Ynda ki la poi ki shem ba uta u maw u la nangheh nangheh bad u la poi haduh ryndang. Tang shu iohi ia la ka kmie bad u kpa ka la kren ia kine ki ktien ba khatduh "Mei ia nga la kha phngar kumne. Nga ngeit phi don lad ban iaïleh ban pyllait ia nga". Ki kmie ki kpa bad kita kiba ia don ryngkat hangta ki la iaïleh shitom ban sei bad pyllait ia ka baroh shimiet, hynrei uta u maw u la klun ia ka Pangleng baroh shirynieng.

Kum la shai dang step phyrngap u kpa u la leit wad jingtip na ki nongthoh maw kiba stad bad na ki misteri maw na kylleng ka ri ban pynpait pynpra ia uta u maw. Ynda ki la wan ki la rah bad ki da ki shalyngka nar, ki shniah, ki snar, ki tyrnem, ki sdie, ki moh khiew bad kiwei kiwei de ki tiar ban tih bad pynpait ia uta u maw. Haba ki la shoh ki tiar ki ngam (stah) shapoh bad haba ki mut ban sei biang ia ki tiar jong ki, ki sahkut bad dam bit ha uta u maw. Te ki la pyrshang da bun ki lad hynrei baroh ki long lehnohei. U kpa jong ka u la pynlut ka spah ka phew katba u don, u la pynlut ruh 12 thiar u kba. Uta u maw u la nangheh shuh haduh ba u la palat ia ki diengbah bad ki siej bajrong. Ki kmie ki kpa ki la shu pangnud bad iam sngewsih namar ba ki la duh ia ka khun phrangsngi jong ki.

Hadien ar snem uta u maw u la heh bha bad hapoh jong u ka la long ka iing paki iing dulan kaba heh bad itynnad bha. La ong hana ba ka Pangleng ka la pun khun bad ka la kha ia u

khun shynrang. Ki la jer kyrteng ia u da u Ramsingh. Haba uta u khyllung u la dap 3 bnai tam eiei, u Mawlieng u la shah sngewbha ia la ka lok ban leit peit bad ia kynduh ia kiba ha iing ha sem jong ka sha la shnong ryngkat bad la u khun namar ba ka ju kynmaw ieit barabor ia ki. U la ong kumne, "Pha lah ban iakren ia khana, ia bam ia dih bad la ki kmie ki kpa bad kiba ha iing ha sem baroh, tangba pha dei ban kynmaw ba horkit hordang pham dei ban shah iano iano ban pyndei kti ne ktah ia une u khun lada dei kynthei ne shynrang." Te ka Pangleng pat ka la kylli ia u, "Nangno ngan mih shabar?" U Mawlieng u la pyni ba kane ka dei ka jingkhong kaba plie na shaphang mihngi bad dei tang na kata ka jingkhong ba ka lah ban mih shabar. Ka Pangleng ynda ka la mih shabar ka la iohi ia kata ka phang ba ka dei ka jaka jong ka hi. Ka la leit la ka lynti shaduh Shnong.

Ka la ia kynduh ia la ki kmie ki kpa, kiba ha iing ha sem, ki kha ki man bad ki para shnong para thaw baroh. Ki kmie ki kpa ki la ia dap da ka jingkmien kaba khraw namar ka khun ba la jah ka la wan phai pat. Ki la pynlong ka jingkhawai sngewbha hapdeng kiba ha iing bad ki para Shnong baroh haduh lai sngi lynter. Ha ka Sngi ba bud, ka la long ka sngi pyrem kaba shit bha bad ka Pangleng ka la ong ba kan leit sum noh sha shyngiar. Shuwa ba kan mih ka la pynthiah ia u khyllung bad ka la maham ba kim dei ban ktah ne rah ia u wat lada u la kyndit naba thiah ne wat lada u iam katno katno ruh, haduh ban da wan ma ka. Te katba ka Pangleng ka dang sum, uta u khun u la kyndit na kaba thiah bad u la iam u lynthiar haduh katta katta. Ka Kmierad jong ka Pangleng kam lah shah shuh ban shu iehnoh ia uta u ksiew ka la kum klet ia ki kyntien maham jong ka Pangleng. Ka la leit kdup ban kynoi ia uta u khyllung. Uta u khyllung kyndit kyndit u la shu jah bad u la hap hapoh khrom kum u maw marble. Ki la ia wad hapoh khrom hynrei kim lap satia.

Ka Pangleng kum ka kmie tang shu poi ha iing ka la kylli, “Shano u khyllung?” Ka kmierad da ka jingsngewsih ka la iathuh ba ka la kum klet ia ki kyntien jong ka bad ka la kdup bad kynoi ia u namar ba u la lynñiar palat. Kynsan kynsan uta u khyllung u la shu jah la ka jah hi bad u la hap shapoh khрум kum u maw pyllon. Ka kmie tang shu iöhsngew ia kata ka la lynñiar kthang ha ka dohnud jong ka namar ba ka la pynsngewsih ia u kpa jong u khun. Kumta ka la phah phet noh shisyndon ia ki kmie ki kpa bad ia kiwei kiwei kynthup ruh ia ka meirad jong ka na shnong namar u kpa jong uta u khyllung un sa wan wad ia la u khun. Tang shu la dep kren kumta, ka la leit noh. Kumta ki kmie ki kpa ka Pangleng ki shnong ki thaw ki la ia khreh kyrkieh bad ki la kynriah noh na kata ka shnong.

Ha ka por janmiet kumba 7 baje tam, la wan ka eriong kaba khraw ka la beh jur bad ka la jynrat naphang lin bad dieng bad siej bad iing bad sem haduh ba la lut phar, la sah sa tang ka khyndew suda. Ha kata ka por la iöhsngew biang ia ka jingiam ka sur jong uta u khyllung. Shi syndon kata ka eriong ka la jah noh.

Naduh kata ka por u Mawlieng um shah shuh ia ka Pangleng ban leit ia kynduh ia kiba ha iing ha sem. Haduh mynta mynne une u maw u dang ieng rymmuiñ ha ka shnong Mawlieh. U Mawlieng u don uwei u khun ba khot u Ramsing, une ruh u dang ieng sarong haduh kine ki sngi. Don sa uwei u maw uba ki khot u Kongbah, une u dei u Shakri jong u Mawlieng. Lada ngi kwah ban leit kiew halor u Mawlieng ne u Ramsing ngi dei ban iaid lyngba u Kongbah.

Ki briew ki lah ban kiew halor u Mawlieng tangba ym dei ban biah ne byrthiew ei ei ne bret jakhlia. Ha ki por mynshuwa lada ki briew ki pynjakhlia halor une u maw kin ioh ka jingpynshitom da ki jingpang jingshitom babun jait.

3. *Ka Tyut, U Shrieh bad U Myrsiang*

Ha ki sngi jong ka sotti juk haba ka ktien ka thylliej ka dang long tang kawei, la don laingut ki paralok kiba iashong ia sah ha kawei ka shnong, kita ki long ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang. Kine ki la ia ieit iathoiñ bha kum shipara. Khnang ban kham kloi ka trei ka ktah bad khnang ban kham shngaiñ ka lum ka wah, baroh laingut ki la shu ia kut ban ia shaw sngi ne nong kylliang, kata ban leit trei lang ha jong iwei shi sngi bad ha jong iwei pat shi sngi bad kumta ter ter.

Haba ia shaw sngi ne trei kylliang, ka ju long ka rukom Khasi ba ki trai lyngkha ki dei ban khreh jingbam sngi kum ka ja, ne u phankaro ne ka shriew ne da u phan ban ia bam lang ha ka por shiteng sngi. Kumjuh ba wat ia ka jingbam miet ruh don kiba khreh da ki trai ba iawer kylliang ha kata ka sngi. Ki trai shwa ban sdang ka jingtrei ki da song da u kwai, shi kyntien ne ar kyntien ne dih duma shwa lada dei ki shynrang. Ka jingtrei barabor ka long kaba sngewtynnad haba don kiba ia wan ai la ki nongkylliang jong ki bad ka jingtrei ruh ka dep bun namar ki sngewkmen ban ia trei lang shiparalok. Haba don kiba biria bad leh thamula kum u Myrsiang bad u Shrieh lei lei te ka Tyut ba pli ka la shu bat kpoh bat snier bad teng teng ka la kum iapler. Haba ki la iatrei kumba lai ne saw kynta, ka trai lyngkha ka ju leit sha iing ban khreh jingbam sngi.

Ha kata ka sngi la dei ka pali ba wer nong ka Tyut, tc ka la leit khreh jingbam sngi noh ia u Shrieh bad u Myrsiang tang shu dei ka por. Ka Tyut ka la wan rah ia ka jingbam bad ki la iabam lang baroh lai ngut. Ki paralok jong ka ki la iabam bad wut bad wut namar ka jingbam eh ka ja sngi ka Tyut. Kine baroh arngut ki dei de artad ki lalot ki bym ju ioh kum kata ka jingbam.

Ha kawei pat ka sngi la dei sa ka pali ban leit on nong ïa u Shrieh. U Shrieh ruh u la leh shitom ban shet ka ja sngi kaba bang ïa la ki paralok. Hynrei ka jong u Shrieh ba pli kam bang satia haba ïa nujor bad ka ja sngi ka Tyut. Namar ka long ka akor ban shu bam beit ïa kaei ba ki trai ki la ai bad pynkhreh ïa ki, ym dei ban bein ne ïathukhana eiei.

Kumta lashai ka sngi la dei ban ïa leit trei ha ka lyngkha u Myrsiang. U Myrsiang namar ba u kwah ba ki paralok kin da ïaroh bha ïa u, u la khreh bha ha kata ka sngi ïa ka ja sngi na ka bynta ki paralok jong u. Kumta u la khreh shitom hynrei ka jingbam sngi jong u kam long eiei ban ïa nujor bad ka jong ka Tyut. Wat la katta ruh ki bam la ka bam bad ki trei khlem jingbynñiaw satia.

Ha kawei pat ka sngi la dei biang sa ka pali ban leit ïa trei ha lyngkha jong ka Tyut. Ka Tyut bapli ka sngewshitom jingmut namar ba ka tlot bor ban pynkhreh jingbam ïa kine ki radbah khlaiñ bam. La katta ruh jait ba ki kham khlaiñ ka trei ka la shu ïa biang hi bad ka jingbam jong ki. Hadien ba ki la ïa trei shitom bha ki la ïa shongthait noh shiphang. Ki la ïohi ïa u lwai ba soh ha kawei ka dieng. U Shrieh bad u Myrsiang ki la ïa kylli ïa ka Tyut, 'Kaei sha katai kaba pyllun kum ka ball kaba heh?' Ka Tyut ka la ong "Katei te ka dei ka nakra ba ju tem ki Syiem; yn ym shah ïano ïano ban leit tem ïa ka bad lada lap yn pynshitom ïa uba la leit ktah ïa ka." Ha kata ka por ka Tyut ka la leit khreh jingbam noh sha la ïing.

Tang shu leit ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang ki la sngewdaitbuid ki kti ki kjat ban ïoh tem bad mastieh kai shiphang. Ki la ïa mareh sha trai jong ka dieng, ki ïohsngew ïa ka jingsawa wu-wung jong u lwai bad ki la sngewphylla shikatdei eh ba ka dei shisha ka nakra jong ki Syiem. U Shrieh u la ong ba un leit kiew ma u bad un tem da ki kti bad u Myrsiang pat un nang mastieh bad shad khalek sha trai. Joit u

Shrieh u kiew sha tnad dieng bad u la tem ksing ia u lwai bad u Myrsiang shisien arsien u la sdang lehrong. Wung wung la byrngem u lwai bad u la kynthah ia ki baroh arngut haduh ba ki la syllang bha. Wat la ki mareh katno katno ruh kita ki lwai kim iehnoh satia, ki la poi shi lum ar lum ruh khlem thait bad ha kaba khatduh ki la rynsied, hapoh um bad ki lwai ki la iehnoh ia u Shrieh bad u Myrsiang.

Ki la mih noh na kata ka thwei bad ki la ialet sha ka jaka trei. Ki la thait bad lwait bha bad ka khriat ruh katta, ki la ngat ha ka apot sniew ha kata ka sngi. Ka Tyut ka la lap ia ki ba kim shym ia trei eiei naduh ba ka leit khreh jingbam. Ki la iaathuh ha ka ia kaba la jia baroh. Ka ruh ka la sngewsynei ia ki bad ka la ong ba: "wat sngew eiei namar ba phi khlem kohnguh ia ka jingong jong nga." Kumta ka la khat ja ia ki ban bam shuwa ba kin ialet noh. U Shrieh bad u Myrsiang ki la klet noh ia ka jingshitom ia ka jingthait ki ia bam jingbam noh. Kata ka jingbam sngi jong ka Tyut ka la nang bang arshah ban ia kaba mynshwa. Hangta lei lei u Shrieh bad u Myrsiang ki la ia khun ban bam haduh ban da shlei bad haduh ba ka Tyut ka la thait ban khat ja ia ki. Haba ki la kdang bha, ki la iashong kai bad ki iaathuhkhana shaphang ka jingnang ban shet jingshet jong ka Tyut. Ki la kyrpad ia ka Tyut ban bthah lem ia ka buit kumno ka shet ba ka ja ka jingtah ka bang kumne. Ka Tyut ka la iaathuh hok ba ka tiew ia ka nar ha ding haduh ba ka la saw bha nangta ka sa kiew ha tyngir bad kha pylleng bad sa shet lang bad u khaw ne ki jhur katba don. Ka iaathuh ruh ba mynta ka sngi ka la kha artylli ki pylleng bad ka ja ka la kham bang. U Shrieh bad u Myrsiang ruh ki la sngewdei ia kata ka jingbthah jong ka Tyut. Ki la ia ong ba ki ruh kin sa leh kumjuh, ki la ia leit phai noh sha la ki jong ki iing.

Ha kawei pat ka sngi ki la dei ban leit trei ha ka kper u Shrieh. Ynda ki la ia trei katto katne por, u Shrieh u la leit

khreh jingbam ia ki paralok. U Myrsiang namar ba u kwah ban iohi ia ka rukom kha pylleng jong u Shrieh, u la ong ia ka Tyut ba kan nangtrei, ma u pat un dang leit shabar ba u sngew suh kpoh eh. U Shrieh u la bun kam ha iing ha kaba sliew-ding, tong um bad dung khaw ban shet ja noh. Ynda u ia dep pynkhreh lut nadong shadong, u Shrieh u sa tieu ia ka nar shet jyntah haduh ba kan da saw bha haiñ, nangta u sa kiew sha tyngir ban kha pylleng. U Myrsiang pat u nang peit suh na shakiar iing. U Myrsiang u la iohi ba u Shrieh u kha pylleng da ka eit ha ka nar jyntah. Te u Myrsiang u la rkhié bad kynhied ia u Shrieh balei ba u eit ha ka nar. U Shrieh ha ka jingkyndit u la hap ha ka nar saw bad u la ing thap lut ka jingshong. U la lynñiar bym don pyrthei shuh. U Myrsiang u la iarap sei ia u bad u la lait im. U Myrsiang u la isynei shibun ia u Shrieh bapli bad ka rkhié iäpler iäpang artad ia kata ka jingleh khyllah jait jong u Shrieh. Ha kata ka sngi ki la shu ia leit noh sha la iing khlem da ioh bam eiei. Naduh kata ka por ka jingshong jong u Shrieh ka long kum ka doh ba mong haduh kine ki sngi. Kane ka jingiathuhkhana puriskam ka pynshisha ba u Shrieh namar ka jingpynbud tynneng ia ka Tyut u la ioh ia ka sohkhiang ka jingshong jong u.

4. *Ka Kriah Sapja*

Hyndai kulong kumah ha kine ki Lum Khasi jong ngi la don ka jingiathuhkhana shaphang arngut shi para, ba la tip kum ka Kynshi bad ka Rilang. Kine baroh arngut shipara ki im suk im saiñ ha kine ki rynsan lum ba ithiang. La ong ba ha kawei ka sngi, u Syiem na ki thaiñ Ranikor bad Iawpaw u la pynlong kawei ka jingiäkop ban ia mareh thong (Race competition) hapdeng ka Kynshi bad ka Rilang, mano ban poi shwa sha Ranikor (Ka jaka shajan khap jong ka Khasi Hills bad ka Bangladesh). U la kular ban ai ia ka bainong bad ia ka nam lahduh kat kiba poi nyngkong sha ka thong. Ka Kynshi

ka dei ka hynmen bad ka don ruh ka rynieng kaba kham jrong ban ia ka para jong ka ka Rilang. Baroh arngut shipara ki la kut jingmut ban ia shim bynta ha kane ka jingiamareh thong. Ka Kynshi ka sdang na ki thaiñ Sohiong bad Mawmaram katba ka Rilang pat ka sdang ia ka jingmareh na ki thaiñ Lawbyrtun bad Tieh Nongbah.

Ha kane ka jingiaksaid ban poi nyngkong sha ka thong, ka Rilang ka la sdang mareh na ka jaka kaba kham jan ka da pyrkhat ban poi kloi, ka noh ia ki ranab lum bad ka da thom ia ki mawsiang, ki krem ki kroh bad ki dieng ki siej khlem da kyrtiang dien. Hynrei ka Kynshi pat da kaba khmih lynti ba kan jop ia ka jingiakhun da kaba suk, ka mareh suki jai na ki jaka bad ki them kiba kham madan. Ha kane ka jingialeh jong ki, ka para ka la poi sha khmat ia ka hynmen jong ka.

Haba ka Kynshi ka la poi harud nong jong ka Shnong Nongsynrih bad ka Shong Nonglyngkien, ka la sngewthngan kum ban tyrsaw bad ka la bam ja song hangta. Kyndit kyndit ka la iohsngew ia ka jingsawa kaba kyrhuh jong ka Rilang kaba shakhmat ia ka, ka la sngew lyngngoh shikatdei eh bad ka la mareh kyrkieh kyrkieh. Ha kum kata ka jingjia, ka la kum iehnoh ia ka kriaah Sapja (Songja) jong ka ha kata ka jaka, hadien pat ka la kylla long ka pung ba itynnad bad ba iphieng. Ia kane ka pung haduh mynta mynne la khot "Kriaah Sapja." Nangta pat ka la phai la ka khmat sha ki phang Sepngi hajan Nongstoiñ lyngba ka Nonglwai. Hadien pat, ka sa sngewthuh ia la ka jingbakla ban jied ia ka lynti kaba kyllaiñ ka bymdei bad ka la phai biang shaphang mihngi bad ka sa leit beit sha Ranikor.

Namar kitei ki daw ba la kdew haneng ka Rilang ka la poi nyngkong bad ka Kynshi pat hadien. U Syiem ka thaiñ lawpaw bad Ranikor u la pynbna ia ka Rilang kum ka Nongjop kaba khlaiñ. U Syiem u la ai ia ka khusnam ba lahduh ha ka

Rilang. Haduh kine ki sngi ha ka jaka ĩa kynduh jong kine ar ki wah ba la khot ka Sdad Rilang kaba hajan Ranikor, ka um jong ka Wah Rilang ka kham khlaĩn bad kham eh ban ĩa ka bynta jong ka Wah Kynshi kaba long kham jem bad ba lah ban kieng lieng. Kane ka long ka jingĩathuh nongtymmen jong ki briew ha ka thaiĩn sepngi ka ri Khasi shaphang ka jingĩamareh thong hapteng ka Kynshi bad ka Rilang. Hynrei kaei kaba kham kongsan ha kane ka khana ka long shaphang ka tynrai jong ka *Thwei 'Kriah Sapja'*.

Ka ktien 'kriah' ka mut ka shang ba la thaiĩn na u siej bad 'sopja' ka mut ka jingsong ne jingbuh ban rah jingbam. Ka kriah sopja ka dei ka thwei kaba don hapteng jong ki lum ka shnong Nongsynrih bad ka shnong Nonglyngkien. ĩa kane ka thwei la ker baroh sawdong da ki japung, ki phlang syntem, ki dieng rit bad ki syntiew ki skud. Wat la ĩa kane ka pung la ong ba la pynlong da ka jingbam ja sngi jong ka wah Kynshi, ym shym la don kano kano ka jingpynĩasoh na shabar hapteng ka Kriah Sapja bad ka wah Kynshi. Ka jingjingai hapteng jong kine ar ka long kumba 5 kilometer ei ei. Hynrei kaei kaba pynsngewtynnad ĩa ngi ka long ba ka don ka jingĩadei ba kyrpang hapteng ka wah Kynshi bad ka Kriah Sapja. La ong ba ki dak ki shin jong ka jingĩadei jong kine ar, ka dang don wat haduh kine ki sngi. Ha ka por lyĩur ba jur bha u slap, haba ka wah Kynshi ka shlei da ka umsaw ka rong jong ka um ha Kriah Sapja ruh ka long kaba saw ĩasyriem hi thik ĩa ka dur jong ka um ha wah Kynshi.

Ki Khasi hyndai ki ju leh niam shisien shisnem ha ka Kriah Sapja. Ki briew na Nonglyngkien, ki riewtymmen, ki nongkĩia nongkhriam, ki long kĩi bad ki paidbah ki ju leh niam ha kane ka jaka; ki thaw kawei ka krong ban rah ĩa u diengsning na ka rud jong ka shnong Mawthong. Ki pom ĩa u diengsning ha kata ka rukom ba ki tnad bad ki sla jong uta u dieng ban

pyndonkam ha ka jingkn̄ia jingkhriam kim dei ban pyndei ne pyntyngkhuh ha khyndew. U Diengsning u dei ban hap beit halor jong kata ka krong ba la pynap ha trai jong u dieng. Ynda ki la dep pom ki sa leit rah ãa uta u diengsning sha ka Kriah Sapja. Ka jingrah ãa u diengsning shaduh Kriah Sapja ka long ka lynti kaba dap tang da ka jingkm̄en, jingduhoi, jingrisa, jingphawer ryngkat bad ki jingtem jingput kum ki ksing ki nakra, ki tangmuri, ki tangkronet bad kiwei de ki jingtem ban pynīahap tar bad kata ka jingialehniam. Don napdeng jong ki kiba shad mastieh da ki waitlam ki taluwar ryngkat bad ka riam ka beit kaba pynphieng ãa ka rukom lehniam jong ki.

Haba ki la poi ha ka pung Kriah Sapja ki ãaieng tawiar baroh sawdong ãa kata ka pung katba ki nongkn̄ia nongkhriam pat ki hap pyndep ãa la ka kam da ka suit ka shor, da ka 'iadum 'iadrode, shad pylleng, kn̄ia syiar bad kiwei kiwei ki jingkyrpad ãa ka Meiramew Meimariang ba kan pynmanbha ãa ka rep ka riang, ãa u kba u khaw shuwa ban poi ka por lum por lang bad por ot. Katba ki paidbah hangta ki nang ãa km̄en ãa risa bha ryngkat bad ka jingshad bad jingrisa ka pung ka khih phaloh da kaba pynmih thnam um phruid phruid hamar ka bynta pdeng jong ka; kane ka pynpaw ba ka Kriah Sapja ruh ka ãashim bynta lang ha kata ka jingialehkm̄en. Don tang katto katne ngut ki briew na kita ki paidbah ba bun kiba eh rngiew ki ju iohi uwei u mrad um, u ãakjakor uba don tang kawei ka reng u ju pynkhih phaloh ãa kata ka um ha ka por ka jinglehniam.

Nangta shuwa ban sep ka sngi, ki paidbah ki ãa leit noh sha kawei ka Law Kyntang kaba don harud jong ka shnong Nonglyngkien ka bym da jngai eh na ka Kriah Sapja. Hangne ki pyndep ãa ka jingkn̄ia kaba khatduh, ki da buh ki phan ki kyrpad ban ãada ãa ki na ki jingsniew, jingma, jingãaphthngan bad kiwei kiwei ki jingsniew.

Ka Jingpynkutnia

Ha ka lynnong baar jong ka jingtrei jong nga, nga la kdew ba ka dei ka rukom tynrai jong ki Khasi kaba pyniasnoh ia ka jingiadei hapteng ka Mariang bad ka kolshor ha ka jingmut jong kawei pa kawei ka pateng jong ki Khasi lyngba ki khana parom, jingrwai, bad ki jingiathuh khana. U Blei u dei jong baroh kiei kiei kiba shisha lem ka Meiramew bad u briew. Haba batai ia ki rukom ngeit u Khasi, kaba kongsan ka long ba u briew bad kiwei pat ki para jingthaw, u dei u bynta jong ka Mariang. U Blei um shym la aibor ia u briew ba un pynjot ia ka Mariang hynrei ba un ieit ia ka. Ka don ka jingioh bad ka jingai hapteng u briew bad ka Mariang.

U briew la u dei uba la shai ne u ba dang dum u dei u khun jong ka Mariang, bad um dei satia u kynrad jong ka. U dei ban bud ia ki ain jong ka Mariang lada u dei ban bat ia ka jinglong trai khlieh ia kiei kiei kiba don ha ka. Haba u pyrshang ban ia id palat ia ki kyndon ba la buh da ka Mariang u pynjot ia kiei kiei kiba don ha ka kiba ai jingim ia u. Bad haba ka Mariang ka kylla sniew bad ka jinglong shai jong u ka la nang hiar. Kumta u briew u dei ban shaniah tylli tylla ha ka Meiramew. Kane ka khot ban pynleit jingmut ia ka kyntien jong u Tom Dale :

“U briew uba shai, u lah ban long u kynrad jong kiei kiei tang shiteng por. Ki jingeh ba kongsan tam ka wan na ka jing pyrkhath jong u ba u long kynrad junom. U pyrkhath ialade ba u long kynrad jong ka pyrthei hynrei um sngewthuh ia ka ain jong ka Mariang”¹.

Ka jingiadei hapteng ka kolshor jong u Khasi bad ka Mariang ha ri Khasi bad Jaintia ka la shah pynsynjor da ka jingwan hiar thma ka jingstad shai, lyngba ka pule puthi, ka saian, bad ka teknoloji, ka riam ka beit, ka spah, ka jingbeh ia kiei kiei ba long ki rongphong pyrthei bad bun kiwei ki jingshah ialam kiba pynkylla ia ka pyrthei shai. Baroh ki jingshem kiba thymmai bad ki jingkylla ha ka imlang sahleng kiba wan nabar ha ka imlang sahleng jong u Khasi ka la pynlong ia ka jingiadei kaba thymmai hapteng u briew bad ka Mariang. Ka jingwan ki bor ba nabar ka la ktah ia ka rukom pyrkhat, ka rukom im, ka kam ka jam, ka jingioh, ka jingngeit, ka jingshaniah bad ka kolshor jong ki Khasi. Ka jingpdiaing ia kine ki jingkylla ha ka imlang sahleng bad ka jingkyntait ia kiba rim ka pyntlot ia ka jingiadei kaba iajan bad ka jingiabat hapteng ka kolshor bad ka Meiramew. Ha kane ka dur, ka Meiramew ka la shah ieh, kam ioh shuh ia ka kyrdan ba iaryngkat, lada kam dei bad u briew bad ka Meiramew jongu. Ngam sngewthuh kumno ka jingpynneh ia ka Mariang lah ban jop ia ka Mariang kaba laitluid. Ym sngewpher haba kren ia u briew ba shai, u Tom Dale u la ong kumne harum:

“U la pyntwa ban lute ia ka khyndew ba seisoh jong u. U la shah ia ka khyndew ba twa ban khang ia ki wah bad pyndap ia ki jaka buh um jongu, ki nala um pynthor bad ban pynlang ha ki jaka buh jong u. Ha kiba bun ki bynta ia ki nar kiba la pyndonkam bad ki bym larkam shuh lane kiwei ki maw la pynlehnohei. Ka jingshai jong u ka nang hiar hapteng ka jingpynjot ia ka jingthaw jong u hi lane u kynriah shnong sha kawei ka jaka. Don kumba shiphew haduh laiphew tylli ki jingshai kiba u khun bynriew u bud ia kane ka lynti ba pynjot”².

Shisien ba ka jinglong trai khlieh ne ka lynti jong ka hok ka thymbit ia u briew lane ki jingiadei jong u briew bad u Blei, ngi pyrkhat ba ka Mariang ka dei kaba ioh ei. Shah ngan

batai ia kane ka bynta. Ban ioh ia ka jingpynim ngam donkam ban pyrkhath. Ka Mei Ramew ka la batai lypa ia ka jinglong bym shah liang jongka. Katba nga iai duwai ha u Blei bad ym ban thok ia u para bynriew, nga long uba bha. Ka dei ka nongrim jong ka jinglong hok (kdew ia ka lynnong III) kaba pyndonkam ban bat ia ka jingiadei kaba hyndai hapteng ka Mariang bad ka kolshor ha ka pyrkhath u Khasi. Lada ka jinglong hok kan lait noh na ka jinglong hok ia ka Mariang bad ka bor jong ka Mariang, ka jingdonkam jong ka kolshor u Khasi, ka jinglong tynrai bad baroh ki niam kin jah ha u briew junom. Ngan kdew ia kane ka jingiohi da kaba shim ia ka jingkren na u EF Schumacher.

“U briew uba halor tam na ki jingthaw ba la buh da u Blei, la ai ‘ka jingsynshar’ ym ka hok ban banbeifi, ban pynsniew ne ban pynduh. Kam myntoi ban kren shaphang ka burom jong u briew khlem da pdiang ia ka jinglong hok. Naba u briew u buh ialade ha ka jingiadei ba bakla bad ki mrad, khamtam ba ki mrad ba u ri da kaba pyniap da ka rukom kaba knia khriam, la khein ba kaba ma ban leh kumta. Ym pat ju don uno uno u briew ba khuid ne u riwad stad ha ka khana pateng uba leh bein ia ki mrad lane uba khein poh ia ki hynrei dei ban don ka jingiadei kaba long kyntang bad ka jingkmen ryngkat bad ka jingsbun ia ki jingthaw ba hapoh jongu”³.

Shwa ba ngan pynkut ia kane ka lynnong nga kwah ban batai ia ka jingpyrkhat u Khasi shaphang ka jingiadei bad ka Mariang. Ki myllung ki ialeh bad ju iasyllok bad ka Mariang ban pynshai ka jinglong kawei jong ngi kawei bad ka Mariang. Hangne ngan pyni kawei ka nuksa, katto katne na ki myllung ba khraw kiba la ju shemphang shaphang ka jingieid bad ka Mei Mariang. U Soso Tham u long uwei na kita ki myllung uba ju ai mynsiem shaphang ka Mariang. Haba ngi ju pule shaphang ki jingthoh jong u ngin shem ba bun na ki jingrwai,

ki ese jong u ki ju ai mynsiem da ka Mariang. Ha ki thup jingrwai jong u kum ka Duitara Ksiar bad ki Sngi Barim u Hynniew Trep, ngi shem ba u ju ioh mynsiem na ka jingbhabriew ka Mariang. Kumban shu kren ieid u la shoh jingieid bad ka Mariang, ki mrad, ki jingthung jingtep, ki syntiew ki skud, ki lum bad ki them ki ju long kiba iapmat bad kiba ju khot ia u Myllung ba un long hapdeng jong ki, khamtam ha ki por Synrai. Haba u peit ka jingpyngngad jong ki lum ki them, ka jingitynnad jong ki kshaid ba noh rymphum, u rwai :

“Ha ki lum ki laitluid ki masi ki blang
 Bad ki briew hapoh kseh ki la sangeh shiphang
 Sha ki hali ki peit ba u kaweh u kba
 Hangno ka jingdap ka dohnud kat kata”²⁴.

U Soso Tham u dap da ka jingsngew kmen mynsiem haba u peit ia ka jingim ba shida jong ki nongrep ha kaba baroh ki im ha ka jingiadei bad ka Mariang. Kum u khun ka Mariang, u klet lut iala ki kam ki jam bad ki jingjynjar ha ka aiom lyiur, haba ka aiom kala wan haka ri jong ngi ban lum ia ki soh bad symbai ha ki thiar. Ka por synrai ka dei kawei naki aiom kaba sngewtynnad. U myllung u iohi ba sawdong ka Mariang la pyni itynnad da ki thapbalieh bun rong bad da ki jingrwai ki sim bad ka pukni bad kane kala nang ai mynsiem shuh shuh ia u ba un thoh ki jingrwai ba sngewtynnad ba iadei bad ka Mariang. Kumjuh, ka aiom pyrem ruh ka dang iai ai mynsiem shuh shuh da ki jingphuh ki jingthung jingtep, ka suin bneng ba syaid bad ka jingkmen jong ki sim watla ka jingwan jong ka tlang ka wanrah ia ka jingkhriat tasam.

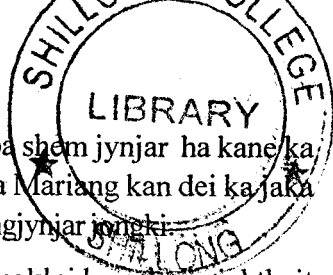
Te kito baroh kiba la pashat ha ka jingrwai jong u ka pynshisha ba u la ioh mynsiem na ka Mariang bad u ruh u sngew ba dei ban ieid ia ka.

U VG Bareh u dei uwei u myllung ba paw jong ka ri uba ioh ia ka jinghikai na ka Mariang ha ka bor mynsiem. Lada ngin pule ia ka poitri jongu, ym tang ka Mariang hynrei baroh ka jingim jongu la shaniah hapoh ka jingialam ka Mariang. Ka poitri jongu, “Ka Lynti Umiam” ka pyni ba u la shem jingsuk bad jingkmén, bad ka jinglong marwei ka wah Umiam. Ha u shimet, ka jingkhwai doh, ka dei ka jingpynbyrngia bad ban pynthymmai ia ka rukom pyrkhát ia u ban thaw shuh shuh ia ki jingrwai, haba u don ha pneh ka Mei Mariang. U pynbna ba ka jingsuk ba shisha bad ka jingsngew tynnad lah ban shem tang haba u briew u don ka jingiajan bad ka Mei Mariang.

U pynthikna ia kane da ki kyntien jongu kumne harum:

“La jynjar ba ngan klet
Shane pleng dei ban phet”⁵.

U VG Bareh u shem ba ka Mariang ka dei ka shlem jong ka jingnang jingstad kaban pynnep ia ka jingmut jingpyrkhat ban thoh jngrwai bad ban saindur ia ki jingmut ba khraw ha u riew ieit ri. U don kata ka jngngeit ba skhem bad u hun shisha watla u hap ban ieh lut noh shadien ia kita ki jingjynjar bad ki jingkulmar kiba don ha nongbah Shillong bad u kham sngewtynad ban jngi ha ka jingieid ba jylliew jong ka Mariang wat haba ka jingkah jong ka jingdum ka la hap. Kan long kaba sngew tynnad bad sngewhun ban pyrkhát ia ka jaka kynjah ha kaba u myllung u ju leit ha ka por tlang bad u la ioh mynsiem ban thaw ia ki jingrwai sngew tynnad shaphang ka Mariang. U myllung u sngew ba baroh ki briew kin ioh ia ka jingim kaba kmén lada ki im hapdeng khlaw bad ka jingjai jai jong ka khlaw bad ki wah. Ka Mariang ka hikai bad ka sneng ia u briew ban long kiba jemnud, ban ieid ia ka ri bad ban kiar na ki jingsniew lada ngi ngeit ia ki jinghikai jong ka Mariang.

U myllung u la ai jingmut ia kito kiba shem jynjar ha kane ka pyrthei sngi mynta, ka khlaw bad ka Mariang kan dei ka jaka pynkoit kaba biang eh ban lait na ki jingjynjar jongki.

U Myllung u la pynpaw ia ka jingkloi ban shong jahthait junom ha pneh ka Mei Mariang. U sngew ba ka jingim ba shaniah tylli ha ki rukom pyniaid ka Mariang namar kam ju hikai ia kaba sniew hynrei ka ialam ha ka lynti kaba dei, ka jingbishar hok bad ka jingshisha kaba bit dor ban ai jingiaroh. U ngeit ba u briew ha kane ka pyrthei um dei ban shu rhah spah. kwah burom pyrthei, kwah brai thala hynrei ka shong ha ka mon u Blei. Ka rukom pyrkhath jong u Myllung VG Bareh ka phalang ha kaba u Prof RS Lyngdoh u la kynthoh kumne harum: "La kyrmen ba u Bah VG Bareh u iohi ia ka bor phylla jong ka Mariang kaba lah ban ialam ia u ban sumar, ban pynthymmai bad ban ai jingsuk ia ki briew kiba leit ban pan na ka. Ka Mariang kam ju shet kylla iano iano hynrei lyngba jongka, ngi lah ban ioh ia ka jingsuk ha kane ka pyrthei bad ban ioh ia ka burom jong u Blei. Kane ka pynshisha ba ka la don ka jingiadei kaba iajan hapdeng u briew bad baroh ki jingthaw baim ha kane ka pyrthei. Ka Mariang ka don ka bor jong u Blei, ka hok bad ka jingshisha.

Ki briew bapher bapher, ki ong ba baroh ki ri ha ka pyrthei ki ju pynlong ia ki prokram bapher bapher ban pynneh ia ka Mariang bad iada ia ka Mariang bad ki jingthaw ba im hapoh jongka. Ki Khasi ha ka jingstad lajong jongki, naquh ki hyndai hynthai jong ki Hynniewtrep Hynniewskum ha kane ka pyrthei bad Khyndai sha bneng, ki don ka jingiadei kaba iajan haduh katta katta bad ka Mariang. Ka jingstad jongki ia ka Mei Mariang ka kham biang wat ia ka jingstad bad ka jingshem jong ki saintis mynta namar u im bad sah bad ka Mariang naduh ka dohnud bad ka mynsiem. Naduh ki por

kulong kumah, ki Khasi ki sumar bad pynsah kum ki Sordar (Steward) ia ka Mariang da kaba buh ia ki law kyntang, law shnong, law hima. Na ka bynta kine ki khlaw, la ju buh ia ki jingmana ban ym shah ban pynjot ban pynkhylllem ia ki dieng, ban ym shah thang ding, bad ban ym shah ban pyniap ia ki mrad. Uno uno uba bud ia ki kyndon, un ioh ia ka jingkoit jingkhiah bad ka jingroi parum pareh. Kane ka jingleh ka iasyriem thik kum ka jingshem ka jingstad saian ba ka Mariang ka pynlait na ki jingma ia u briew. Kumta, ka jingpynneh ia ka Mariang ka dei ka jingstad hyndai ba la leh da ki Khasi.

Nalor kine ki jingstad baroh, ki Khasi ki ngeit ba tang u briew marwei um lah ban iada ne kyrshan ia kine ki law kyntang kum ki nongphira. U da shaniah ruh ha ki Basa ki Ryngkew ban iada bad pynsah ia kine ki jaka kyntang. Lada don ba pynkheih ia ki jutang ka Mariang kin iakynduh ia ki jingeh kiba bun kum ki jingpang ki bym lah shuh ban pynkoit. Ki Basa ki Ryngkew kim ju pynmysaw ne pynshitom ia ki briew lada kim pynsniew ia kine ki Law Kyntang. Ka jingiapher hangne ka long ba ia ki khlaw ba la pynsah mynta la peit da ki briew ba khot ki Nongpahara katba ia ki law kyntang la sumar da ki Basa ki Ryngkew. La shah ban ot ia ki dieng ha law kyntang tang na ka bynta ki jingthmu ba donkam kum ki dieng ban shet ban tiaw, dieng sawdong ban shna iing, jingthmu ban thung ban rep tangba ym shym la shah ban ot lut ia ki dieng. Ha ki Khasi ka jingbeh mrad ka long ka jinghikai ba naduh hyndai shwa ba kin leit beh mrad ki la ker kut da ka jutang da kaba kyrpad ia u Blei ban ai mrad ba kyrpang. Lada ki ia beh mrad khlem ka daw kaba biang ne khlem ka mynjur jong u Blei, kin ym ioh satia ia u mrad. Ka jingbeh mrad kan iaid lada ka kñia ka khriam ka biang. Kim ju thang khlaw namar ba kan pyniap ia ki jingthaw ba im, ki kynbat dawai, bad ki jhur ki jhep.

Ki Briew jong ka pyrthei ha kine ki khyndiat phew snem ki la sdang ban sngewthuh ba ka jingpynjot ia ka Mariang kan wanrah ia ka jingma ha ka koit ka khiah u briew hynrei kim lah leh eiei namar ba ka jinglong jingman ka dawa na ka bynta ka jingshna ia ki surok, ki lynti rel, ban seng kharkana ban shna ki nongbah ki ba heh bad kiba rit bad kiwei ki kam ban pyndep ia ka jngkwah bad ka jingangnud jong u briew ha ka juk riewshai. Ka long ka bym lah long ban shna shuki khlem ki dieng, shna juti bad shna pla snieh khlem ki snieh na ki mrad, ban shna dawai khlem ki kynbat, bad kumta ter ter. Ki jaka rep la pynkylla sha ki shnong bad ki nongbah bad ki jaka khañi pateng. Ki briew ki la lap buit jingstad saian ban bujli ia ka jingbuh jingsat na ka Mariang da kaba pyndonkam ia ki petrol kum ki tiar plastic, ki pla bad kiwei de kiba shna ban pynjot thiaw ia ka Mariang. Ki briew ki don ha man ki jaka ha kane ka sla pyrthei, ki trei ha ri shyiap, ha ki khlaw ba rben, ha ki duriaw, harud duriaw, ha ki par bad ha kiwei kiwei ki jaka. Katto katne ki ong ba u briew um shah ia u ksuid ban sah ha krem ne ha ki maw ha ki dieng namar ba u la rung hi da lade hapoh krem, u pom ia ki dieng, pynpait ia ki mawsiang, bad wad ia kiei kiei kiba lah ban ioh ha madan. Na kata ka daw, ym don jaka shuh ia ki ksuid ban shong, bad u ksuid u la rai ban leit shong noh ha dohnud jong u briew. Katba ka por ka nang iaaid, u briew u kylla sniew shuh shuh, pynjot, isih, pynhiar burom, bad kumta ter ter namar ba u ksuid u la shong ha dohnud u briew ha jaka ban shong ha ki dieng bad ki maw.

Nalor kata ngi sngewthuh ba u briew u dei u jingthaw kyrpang ba la thaw da u Blei. Namarkata u dei ban peit bniah bad ban sumar ia ka jutang ka Mariang. U Immanuel Kant, uwei na ki riewstad u la ong ba kano kano jingleh u briew ka dei ban da pdiang da ki parabriew bad ka dei ban long katkum ka jutang ka Mariang. Na kata ka daw u briew u dei ban ieit

bad ban burom ïa ka Mariang, u dei ban peit ïa ka Mariang da kaba sumar ïa ka, um dei ban pynjot ïa ka hynrei u dei ban ïasoh bad ka. Lada u briew u ieit ïa ka Mariang u pyni ba u ieit ialade namar u briew um lah ban im khlem ka Mariang. U briew lada u dei u doktor, u saïantis lane u nongshna jingshna bad kiwei kiwei u dang hap ban shaniah ha ka Mariang. Ngam ïohi ba u briew u lah ban pynmih ïa kino kino ki jingthaw thymmai khlem da pyndonkam ïa ki mar poh khyndew kiba la ai da ka Mariang. Ki briew ki lah ban sngew sarong halade hynrei ym bad ka Mariang katba ngi dang dei ka bynta jong ka. Ngim lah ban leh ei ei ne ban im khlem ka Mariang.

Namarkata, to ngin ïa burom bad sumar ïa ka Mei Mariang da kaba kiar na ka jingpynjot ïa ki um ki wah, ki dieng ki siej, ki lum, ki jingthaw ba im khnang ba ngin im ha ka jingsuk kynjai.

Ngì la pule lyngba ki niam ki rukom, ki khana pateng kaba batai ia ka jingtieng burom ki riew tymmen ïa ka Mariang. Ka jingïohi jong ki ïa ki kam jong ka Mariang ka pynlong ïa ki ban ïohi ïa ka jinglong kawei ha ka pyrthei. Ki Pueblo Indians jong ka North America ki don ki jingrwai ba sngewtynnad ba kren shaphang u Blei jong ki, kaba batai iaka jingsyriem jong ka jingsngew.

“Ngin ia long kawei
 Ban synshar ia ka ri
 Ban pyniaid ia ki briew
 Phin sa shong jar na bynta jong ngi
 Kum ki khynnah iwei ia iwei
 Ngin iai sah
 Ko Mei jong nga,
 Katkum ka kyntien jong nga
 Kumta ai kan long”.

Ka rukom pyrkhat u Khasi shaphang jong ka Mariang ka dei kawei na ki jingpyrkhat barim ban pynneh pynsah ia ka Mariang. Ka dei ka jingpule shaphang ka Mariang kaba ia da ia u briew ban sngew bad ban burom ia ka Mariang. U briew u dei ban sngew shi iing bad jinglong kawei bad ka Mariang. Katba nga dang thoh ia kane ka kot, nga la pule ia ka jingpyrkhat jong ki katto katne ki riewpyrkhat bakhraw jong ka Mariang kum u Confucian, David Hume, Galileo, Spinoza, ka rukom pyrkhat jong ki nong India la lap kyrpang ha u Hegel bad ha Rigveda. Nga shem ba ka rukom pyrkhat u Khasi shaphang ka Mariang haba ianujor bad kiwei ki rukom pyrkhat ia ka Mariang. Ka long kaba donkam ban pynim biang mynta ia ka rukom pyrkhat ki Khasi.

References:

1. Schumacher, E.F. **Small is Beautiful**, Great Britain, 1973, (p.84).
2. *Ibid*, (p. 85).
3. *Ibid*, (p. 89).
4. Tham Soso, **Ka Duitara Ksiar**, Shillong, 1972.
5. Bareh V.G. *Ki Khasi Poetry, Ka Lynti Umiam*, Shillong, 1957, (p.1).
6. Benedit, Ruth. *Pattern of Culture*, Reston, 1934. (p. 128).

BIBLIOGRAPHY

- Bacchiarello, J. **Ki Dienjat Jong ki Longshuwa**, Don Bosco Book Depot, Shillong, 1930.
- Bareh, H. **Khasi Fables and Folk Tales**, Firma K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1971.
- Bareh, H. **History and Culture of the Khasi People**, Spectrum Publications, Guwahati, 1962.
- Bareh, V. G. **Ki Khasi Poetry**, Northern Printers, Shillong, 1957.
- Chappell, V. C. (ed) **The Philosophy of David Hume**, Random House, New York, 1965.
- Chattopadhyaya, Kamaladevi, **Tribalism in India**, Vikas Publishing House, New Delhi, 1978.
- Chowdhury, J.N. **The Khasi Canvas**, Navana Printing Works, Calcutta, 1978.
- Commins Saxe & Linscoff, Robert No. (ed.) **Man and Man: The Social Philosophers**, Random House, New York, 1947.
- Costa, G. **Ka Riti Jong ka Ri Laiphew Syiem**, Don Bosco Press, Shillong, 1971.
- Dale, Tom and Carter, vernon Gill, **Top-soil and Civilization**, University of Oklahoma Press, USA 1958.
- Deb Roy, H.L. **Tribe in Transition: The Jaiñtias of Meghalaya**, Cosmo Publications, New Delhi, 1981.
- Dkhar, E.W. **Ki Khana Nongtymmen na Ki Tnum Soppring u Hynñiew Trep**, Khasi Jaiñtia Press, Shillong, 1985.

- Edwards, Paul (Editor-in-chief). **Encyclopedia of Philosophy**, Macmillan Publishing Co. Inc., and Free Press, New York, 1958.
- Elias, H. **Ki Khanatang u Barim**, Don Bosco Press, Shillong, 1963.
- Gopalacharya, Mahuli R. **The Heart of the Rigveda**, Somaiya Publications, New Delhi, 1971.
- Gurdon, P.R.T. **The Khasis**, Cosmo Publications, New Delhi, 1907.
- Hicks, John. **Argument for the Existence of God**, Macmillan, London, 1970.
- Hume, David. **A Treatise of Human Nature**, edited by L.A. Selby-Biggs, Clarendon Press, Oxford, 1888.
- Jaitdkhar, Sib Charan Roy. **Ka Niam ki Khasi : Ka Niam Tipbriew Tiplei**, Ri Khasi Press, Shillong, 1919.
- Kynpham-Singh. **A collection of Writings about Khasi Hills and Khasis & A collection of Poems**, Ri Khasi Press, Shillong, 1979.
- Lyngdoh, H. **Ka Niam Khasi**, Ri Khasi Press, Shillong, 1937.
- Mahadednan, T.M.P. **Outlines of Hinduism**, Chetana Ltd. Bombay, 1956.
- Mawrie, H.O. **The Khasi Milieu**, Concept Publishing Company, New Delhi, 1981.
- Mawrie, H.O. **The Essence of the Khasi Religion**, Ri Khasi Press, Shillong, 1981.

KI KOT DA U JUH U NONGTHOH

1. A Guide to Logic (1997)
2. Ki Khubor Ka Jingim (2005)
3. A Complete Guide on Epistemology and Metaphysics (2005)
4. Khasi Philosophy of Nature (2006)
5. A Guide To Ethics (2006)
6. A Complete Guide Book to Social and Political Philosophy (2010)
7. Thought and Reality : A Critical Study of Hegel's Philosophy (2013)

Ban ioh ia ki kot ba bun jait na ka bynta ka jingdonkam
ki khynnah Skul, College, Universities, Research
Scholars

Sngewbha rung ha :

- **RI KHASI BOOK AGENCY**
(Book Sellers, Whole Sellers & Publishers)
Elibon Marbañiang Building
Mawkhair Main Road,
Shillong - 793001

Bad

- **KHASI BOOK STALL**
(Book Sellers, Publishers & Distributors)
Room No. 38, Synod Complex
Mawkhair Main Road,
Shillong 793001
(M) 94363-04003; (0364) 2548413 (O)
Email: khasibookstall@yahoo.in